

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ¹⁾

Α'. Προξενειά.

1. — Ποῖος ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον τοῦ προξενητοῦ; Προξενητὴς (ἢ προξενήτρια) ἔξ ἐπαγγέλματος ἢ κανεὶς ἐκ τῶν συγγενῶν; Ὅφείλει οὗτος νὰ τηρήσῃ ὠρισμένους τινὰς τύπους κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του; Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «ὁ προξενήτης πηγαίνει πρὸς αὐτὴν τῆς νύφης μὲ φανάρι ἀναμμένο· χωρὶς νὰ ᾔχῃ ἀναμμένο τὸ φανάρι τοῦ δὲν τὸν δέχονται στὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ὅσο εἶναι αὐτὸς μέσα στὸ σπίτι τὸ φανάρι δὲν παύει νὰ καίῃ» (Ἀρχεῖον Θρακ. Θεσ. 5,150). Εἰς Ἀγιάσσαν Λεσβοῦ ἄλλοτε οἱ προξενήτρες «βάζαν μινὰ φ᾽νίκα (= μαντήλα) μαύρ' στὸν ἑσάβ' ἐπὶ αὐτὴν στὰ καστάγουνά τς (= κατωσάγωνα) ὡς τὴν κουρφή τ' κυφαλίου· ἐπὶ φ᾽νίκα ἀπουπὰν' βάζαν' ἓνα κηρὶ ὄρθιο· τό διναν ἑκεῖ μ' ἓνα σπάγγον ἢ τό ᾔχουναν μέσ' ἐπὶ τὴν φ᾽νίκα στὸν πλάι, γιὰ νὰ παγαίν' μπρὸς ἢ προξενειὰ τοῦ κηρὶ εἶναι φῶτισ'».

2. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις, γιὰ νὰ πιάσ' ἢ προξενειά. Μερικὰ παραδείγματα: ἡ προξενήτρια φορεῖ παράταιρες κάλτσες (μὴ κόκκινη καὶ μὴ μαύρη), γιὰ νὰ μὴ ματιαστῇ, ἢ κρατάει ἀπάνω της μὴ προσωπίδα (ἄμνιον,

¹ Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' ἐτ. τῆς Ἑπετηρίδος ταύτης, σ. 149.

Τὸ περὶ γαμηλίων ἐθίμων κεφάλαιον, ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν, ἔλαβον ἑκτασιν μεγαλύτεραν τῆς δοθείσης εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ διότι εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα τὸ ὑλικὸν ρεῖ ἀφθονώτερον, καὶ διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπιστηθῇ ἰδιαίτερος ἡ προσοχὴ τῶν συλλογῶν ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα, ἡ ἐνεργηθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Πρὸς τοῦτοις διὰ τῆς παραθέσεως πλειόνων παραδειγμάτων καὶ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀφορμᾶται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ συλλογεὺς λαογραφικῆς ὕλης, πλουτίζεται καὶ τὰ τιθέμενα διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου ζητήματα διασαφoῦνται ὡς οἷόν τε πληρέστερον. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων βλ. τὰς περὶ γάμου καὶ τελευταίας μελέτας τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. Β' σ. 218 — 283 καὶ τ. Γ' σ. 232 — 362.

τοῖα) παιδιοῦ ἢ κρατεῖ τὰ δάκτυλα τῆς χειρός της κολλημένα με ἀγιοκέρι ἢ πύει εἰς τὸν τοῖχον λέγουσα: ὅπως κολλάει τὸ σάλιο μου στὸν τοῖχο, νὰ κολλήσῃ κι ὁ λόγος, ποὺ θὰ πῶ. Ἀκόμη προσέχει νὰ μὴ σκοντάψῃ στὸ δρόμο, νὰ μπῇ με τὸ δεξιὸ πόδι στὸ σπῖτι, συνδανίζει τὴ φωτιά κττ. Ποίαν ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἢ τί ἄλλο συνηθίζουν αἱ προξενήτριαι εἰς τὸν τόπον σας;

Ἄλλαι ἐνέργειαι, γιὰ νὰ μὴ χαλάσῃ ἡ προξενειά. Πρὸβλ. τὴν φράσιν:

Βάλε σκούπα καὶ φαράσι,
προξενειά νὰ μὴ χαλάσῃ (Βογατσικόν).

3. - Τυπικαὶ φράσεις διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως.

Π.χ. Ἄν εἶναι τῆς τύχης, θὰ γίν' ἢ ἂν εἶν' ἀπὸ Θεοῦ, καλὴ στερέωση, κι ἂν δὲν εἶναι, ἔδωπα τό εἶπαμε κ' ἔδωπα νὰ μείνῃ (Μεσσηνία) ἢ ὅταν θέλετε σεῖς ἕνα, θέλομε μεῖς δέκα! ἢ δὲν ἔχομε καιρὸ κττ. Ἐκδηλώνουν οἱ οἰκεῖοι τῆς κόρης τὴν δυσ-
αρέσκειάν των, ἂν ἡ γενομένη πρότασις δὲν εἶναι ἀρεστή; Κατὰ ποῖον τρόπον; Πρὸβλ. τὴν συμβουλὴν, ποὺ ἔδιδαν κάποτε πρὸς τὴν προξενήτριαν εἰς τὴν Μεσημ-
βρίαν «ἄμα πῆαινε πούποτα καὶ δὲν ἀρεῖται, ἀνὰ γαμβρό, ὅτι δὲν ἔρχονταν σὲ
σκάλα κείνος ὁ γαμβρός. Μὴ βάγῃς, κακὸν μὴ σάβας' νε ἀνὰ δισυὴ σ' καὶ ἀνὰ
βάλλ'νε ἀπὸ γοργὴ σ'. (Πισινή), ἢ ὁποῖα ἄλλα τῆς φούστας).

4. - Συνεννοήσεις (μιλήματα) διὰ τὴν προίκα. Εἶνεται συνάντησις συγγενῶν πρὸς τοῦτο; ἢ δίδεται ἀπλῶς διὰ τοῦ προξενητοῦ πρόχειρος σημείωσις τῶν προικῶν (ξώφυλλο ἢ ξωφύλλι, φατούρα ἐν Ἠλείῳ, τὸ ἴσο ἐν Σκύρῳ); Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πότε συντάσσεται τὸ τελικὸν προικοσύμφωνον; Π.χ. ἐν Ἀρ-
τοίστῃ τοῦ Ζαγορίου πρὸ τοῦ δείπνου τῶν ἐπισήμων ἀρραβῶνων σχίζεται ἡ φατούρα καὶ συντάσσεται τὸ προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπογράφουν οἱ γονεῖς, ὁ ἱερεὺς καὶ τρεῖς μάρτυρες.

5. - Τὰ τελειώματα. Πίστως τῆς συμφωνίας διὰ τῆς παροχῆς ἐγγυήσεως (καπάρο, Ρουμλούκι) ἢ δώρων, τὰ ὁποῖα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει διὰ τοῦ προξενητοῦ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του (φλουρεῖ ἢ ἄλλο σημάδι, λογοσοῦμαδο ἢ πρῶτο κέρασμα (Θράκη), χάρες ἢ χαρίσματα (Κάλυμνος, Λιβύσιον). Π.χ. εἰς τὸν Σκο-
πὸν ἄλλοτε ἐστέλλετο γιασμᾶς (καλύπτρα) καὶ φλουρεῖ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ, μαντήλι καὶ πιάτο με χαλβᾶ καὶ λουλούδια ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Θράκης ἐδίδετο τότε τὸ μπαμπᾶ χακί, δηλ. χρήματα εἰς τὸν πατέρα τῆς νύφης. Εἰς τὴν Καστορίαν προσκαλοῦνται οἱ συγγενεῖς, ὁ δὲ πατέρας (ἢ ἡ μητέρα) τοῦ γαμβροῦ ἀνακονώνει εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀρραβῶνας· τότε ὁ προξενητὴς διαβάζει τὸ ξεστοίχι (προικοσύμφωνον) καὶ τὸ παραδίδει μαζὶ με τὸ δακτυλίδι τῆς νύφης εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ· κατόπιν παίρνει τὸ δακτυλίδι τοῦ γαμ-

βροῦ καὶ τὸ πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης. Εἰς τὸ Βογατσικὸν στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐπήγαιναν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ἀλλάξαν τὸ νισάν' (= σημάδι) φεύγοντες ἄφηναν μίαν ἀδελφὴν τοῦ γαμβροῦ καὶ αὐτὴ «ξερρίζωνε 10-15 τριῖνες ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς νύφης καὶ τὶς παράδινε στὸ γαμπρό, γιὰ νὰ μὴ τοῦ τὴν ἀλλάξουν». Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται (ἢ ἐγίνετο) τοιοῦτόν τι;

Ρίπτονται τότε πυροβολισμοὶ πρὸς ἀναγγελίαν τῶν ἀρραβῶνων;

6. - Μαντικὴ ἢ μαγικὰ μέσα διὰ τὴν σύναψιν συνοικεσίου. Π. χ. εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου συνεβουλεύοντο τὸν ἀστρολόγ, ἂν συμπίπτουν τὰ ζώδια τῶν δύο νέων.

7. - Ἀμοιβαὶ προξενητοῦ ἢ προξενητηρίας· π. χ. ἓνα ζευγάρι παπούτσια εἰς τὸ Ρουμλούκι, ἓνα ποσοστὸν ἐπὶ τῆς προικὸς ἀλλοῦ.

Β'. Ἀρραβῶν.

α) Ὀνομασία τοῦ ἀρραβῶνος· λέξεις καὶ ἐκφράσεις σχετικαὶ μετ' αὐτόν.

Π. χ. Ἀρραβῶνα, ἀρρεβωνήσια (Αἰτωλ., Ἀρκὰδ., Ἡπ.), σιάσματα (Ἡπειρος, Ρόδος, Λήμνος), συμβάσματα, σώσματα (Θεσσαλία), χαρτώματα (Κύπρος), σουμάδεμαν (Πόντος), ἀρραβωνιάζω, ἀρραβωνιάζομαι, ἀρραβωνιάζω, ἀρραβωνιάζομαι (Σάμος, Κάλυμνος), συμβάζω, συμβασκός, συμβασκός (Σκοπός), συμβασκός (ΒΑ Μακεδονία), συμβασμένος (Αἰτωλ.), ἀσύβαστος (Ἡπειρος), σαστικός (Κύμη), σιαστικός (Μέγαρα, Ἡπειρος, Χίος, Ρόδος, Λήμνος), σουμαδεμέντος, σουμαδεμέντσα (Πόντος), σεμαδεμένο (Ἀνακον), χαρτωμένος (Κύπρος), λογασιμέντος (Κρήτη) κλ.

Ποία ἡ κοινὴ ὀνομασία τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος; Π. χ. δαχλίδ' (Σιάτιστα), ἀρρεβῶνα (Πελοπόνν.), σημάδ' (Τζουμέρκα), σουμάδ', βέρα, βεργέττα κλ.

β) Ὁ ἐπίσημος ἀρραβῶν.

1. - Μὲ ποίας λέξεις διακρίνεται οὗτος καὶ ποίας ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος ἀπαγορεύεται ἡ τέλεσις αὐτοῦ; (ἢ ἀρρεβῶνα ἐν Μεσσηνίᾳ, ἢ μυγὰλ' ἀρραβῶνα ἐν Θράκῃ, ὁ χαιρετισμὸς ἐν Καστορίᾳ, τὸ μεγάλο μαντήλι ἐν Βογατσικῷ, τὰ τρανὰ ἀρραβωνιάσματα ἐν Σκοπῷ, τὰ σιάσματα ἐν Ζαγορίῳ). Προλήψεις: π. χ. εἰς τὸ Τσεπέλοβον ἀρραβῶν δὲν γίνεται τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, γιὰ νὰ μὴ διψιρῶσ' ν καὶ τριτῶσ' οὔτε τὸ Σάββατον, γιὰτὶ εἶνι σώσ'μον τς βδομαδάς.

2. - Ἡ πομπὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Προηγεῖται κάλεσμα ἐκ μέρους τῆς νύφης; Πῶς γίνεται τοῦτο; Μετέχουν τῆς συνοδείας τοῦ γαμβροῦ οἱ γονεῖς του; Συνοδεύει ἱερεὺς; Εἰς τὸν Σκοπὸν προηγεῖται ὁ προξενητὴς μετ' τὴν γυναῖκα του, κρατοῦντες τὰ πανέρια καὶ ἔπονται ὁ γαμπρός, οἱ γονεῖς του, οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι καλεσμένοι· ὥρα βραδινή, μετὰ τὰ φανάρια ἀναμμένα.

3. — Ἐθιμα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύφης : σταυρὸς εἰς τὴν θύραν μὲ μέλι, τὸ ὑνὶ καὶ ἓνα ρόδι εἰς τὸ κατώφλι τῆς θύρας κτλ. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην χύνουν λάδι σταυροειδῶς εἰς τὸ κατώφλιον, ὃ δὲ γαμβρὸς εἰσερχόμενος ρίπτει 1-2 τάληρα. Χαιρετισμοί. Εὐχαί.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ὁ ἀρραβὼν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ ; Μὲ ποίαν τότε πομπὴν ὀδηγεῖται ἐκεῖ ἡ νύφη καὶ ποῖα τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τοῦ γαμβροῦ ; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον «ἐμπρὸς πᾶνε οἱ βιολιτζῆδες τραγουδῶντας καὶ παίζοντας. Ἀπὸ πίσω ἀμέσως ἡ νύφη βαστῶντας στὰ χέρια της ἓνα λαγὴν ἢ ἓνα σταμνάκι πλουμιστό, γεμάτο νερὸ καὶ λουλούδια. Ἀκολουθοῦν παιδιὰ συγγενικά, πὺν νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς των, βαστῶντας πιατέλα καλὴ μὲ γλυκά, οἱ γονεῖς κι ὅλο τὸ σόι τῆς νύφης, φέροντας δῶρα γιὰ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς συμπεθέρους, πὺν περιμένουν μπρὸς στὴν πόρτα του. Σὰ φτάσῃ ἡ νύφη μὲ τὸ συμπεθεριό, θὰ σταματήσουν καὶ θὰ τοὺς χαιρετήσουν μὲ τραγούδια - παινέματα τοῦ γαμπροῦ (τραγούδια τῆς πίτας). Ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ δικοὶ του θὰ τοὺς τραγουδήσουν ἄλλα παίνια καὶ καλωσοίσματα, θὰ ράνουν τὴ νύφη μὲ λεπτὰ καὶ ρύζι». Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου «μὰ γυνᾶκα μονοστέφανη στέκεται στὴν πόρτα καὶ κραεῖ ἓνα πιάτο μὲ μέλι, ἀμύγδαλα, ἐσπεριδιστά καὶ ἓνα φλουρί. Ἡ νύφη παίρνει μὲ τὸ ἀγκροδάχτυλο ἕνα μέλι καὶ κᾶνει τρεῖς σταυροί, ἓναν στὸ ἀνώφλι κι ἀπὸ ἓναν δεξιὰ κι ἀριστερά. Ἐχὼν καὶ μὰ καρπέτα καὶ ποκάτω ἓνα μαχαίρι μαυρομάνικο, γιὰ νὰ γέν' σὰ τὸ αὐτὸ γεγὴ, ἅμα πατήσ', καὶ ποπάνω ἓνα ρόδ'. Ἡ νύφη πατάει πὰ στὸ ρόδ' καὶ τὸ σπάει τὴν ὥρα κείν' οἱ ἄλλες γυναικες σπρώχνουν τὴ νύφ', τὴ χτυποῦν μπουγιές, κοιτοῦν νὰ τὴν πετάξ'νε μέσα. Τὴν ταῖζουν καὶ τὸ φλουρί. Κεῖνο τὸ ρόδ' τὸ τρῶνε παλληκάρια, ἄντρες, γιὰ νὰ κᾶν'νε ἀγόρια. Τραπέζι ὕστερα καὶ χορὸς... Τ' ἀρραβωνιάσματα γίνονται Σάββατο ἢ Κυριακή. Ἄλλη μέρα πάλι πηγαίνουν τὸ γαμπρὸ στῆς νύφης τὸ σπίτι. Καὶ κεῖνος τὰ ἴδια πατοῦσε πὰ στὸ ρόδ'». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια αὕτη ;

4. — Ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Ἡ παρουσίασις (τὸ προσκύνημα) τῆς νύφης. Ποῖος εἰσάγει τὴν νύφην εἰς τὴν αἵθουσαν καὶ ποῖος εἶναι ὁ στολισμὸς αὐτῆς ; Ἀπὸ ποίαν ὕλην εἶναι κατεσκευασμένοι οἱ δακτύλιοι ; Ποῖος ἀλλάζει τοὺς δακτυλίους ; Ὁ ἱερεὺς ἢ ἄλλος τις ; — Ὁ μετ' «εὐλογητοῦ» ἀρραβῶν εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου ἔθεωρεῖτο μισοστεφάνωμαν, ὃ ἄνευ «εὐλογητοῦ» ἀρραβῶν ἐλέγετο ἁπλῶς σουμάδ'. Εἰς τὴν Ἀρτισίαν Ζαγορίου τοὺς δακτυλίους τοὺς βάζουν σ' ἓνα πιάτο μὲ ρύζι καὶ κατόπιν τοὺς εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Εἰς τὸ Ἀδραμύτιον «ἓνας πό'χει πατέρα καὶ μάννα σταυρῶνει τὰ δαχτυλίδια καὶ τ' ἀλλάζει τοὺς δίνει κι ἀπὸ ἓνα μπάτσο : ὅπου πουνεῖ οὐ μπάτσους, ἔτσ' νὰ πουνῆς ἰσὺ τὸν ἄντρα σ' κι αὐτὸς ἰσένα». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ ;

Τὸ κέρασμα τῆς νύφης (τὰ ξένια ἐν Λέρῳ, τὰ ξενιάσματα ἐν Κυζίκῳ) ἦτοι δῶρα διὰ τὴν νύμφην, ριπτόμενα εἰς τὸν δίσκον. Ἐπιστρέφονται ταῦτα ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος; Τί ἄλλο χαρίζει ὁ γαμβρὸς κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας εἰς τὴν μνηστήν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τῆς χαρίζει μιὰ ρόκα μὲ κεντήματα, εἰς τ' Ἀνώγεια τῆς Κρήτης τῆς χαρίζει μικρὰν καὶ κομψὴν μάχαιραν, τὴν ὁποίαν αὕτη φέρει κατόπιν εἰς τὴν ζώνην. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλου;

Τὸ ταίσιμα τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ταῖζουσιν τὸν γαμβρὸν μέλι.

Τὸ φίλημα τοῦ μνηστήρος. Εἶναι συνήθεια ὁ μνηστήρ νὰ φιλῇ τὴν μνηστήν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος; Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἡπείρου ὁ γαμβρὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς μνηστῆς καὶ προσπαθεῖ ν' ἀσπασθῇ αὐτήν, ὑποκύπτουσιν εἰς τὴν βίαν». Εἰς τὴν Καστορίαν «τὴν φιλεῖ μπροστὰ σ' ὅλο τὸν κόσμον».

5. — Τὸ προικοσύμφωνον (ἀνεθίβολο, ἀγκλαβή, ἀνεγκλαβή, ἀρεσά, ἀρεσκειά, ξεστοίχι, ἀρραβωνοχάρτι, προικοχάρτι κλπ.). Πότε συντάσσεται τοῦτο καὶ ὑπὸ τί-
νος; Τύπος συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθομοιογήσεις ὑπὸ τῶν γονέων. Μάρτυρες. Καταχώρησις εἰς τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ἐπήγαινε ὁ συμπέθερος εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τὸν πατῆρ' ἔγραψαν τ' ἀνεθίβολο.

Στοιχεῖα ἀπαραίτητα τῆς προικὸς κατὰ τόπους. π.χ. μιὰ κασέλλα, δύο στρώ-
σες, δύο παπλώματα, ἔξ προσκεφαλάδες, 10-15 ὑποκαμισόβρακα, τζουμπέδες, πε-
σκίρια, χαλκῶματα ἦσαν τ' ἀπαραίτητα παλαιὰ διὰ τὴν κόρην τῶν παλαιῶν
Ἀθηνῶν (1750) 10-12 φορεσιῆς ἀκέριες εἰς τὸ Ρουμλούκι, ζυμώτρα σκάφη καὶ
πλύνουσα σκάφη εἰς τὴν Λατσίδα Κρήτης, σπίτι εἰς τὴν Λῆμνον κ. ἄ. Τοῦναντίον
εἰς τὴν Κρήτην κάθε νέος, ποὺ θὰ πανδρευθῇ, πρέπει νὰ ἔχῃ κάμει σπίτι. Εἰς τὸ
Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύμφην βαμβάκι καὶ μαλλί, διὰ νὰ ὑφάνῃ
τὰ ρούχα της. Ποῖαι εἶναι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου; Προστίθεται καὶ προγα-
μαία δωρεὰ καὶ παραπροίκι;

Ποῦ ἀντιθέτως ὁ γαμβρὸς καταβάλλει χρηματικόν τι ποσόν, ὡς ἐξαγορὰν
τῆς νύφης; π.χ. μπαμπᾶ χακὶ εἰς χωρία τινὰ τῆς Θράκης, τῆς μάγνας τὸ γάλα
(400-1000 δραχμαὶ) εἰς τὸ Ρουμλούκι, χρήματα ἢ βόδι κλπ. εἰς χωρία τινὰ τῆς
Μακεδονίας κτλ.

Ποῖος ὁ τύπος τοῦ προικοσυμφώνου προκειμένου περὶ ψυχοκόρης;

Περὶ προικισμού τῆς πρωτοτόκου κόρης βλ. Ζητήματα Λαϊκοῦ Δικαίου,
B, β' ἐν Ἐπετηρίδι ΛΑ 1939 σ. 111.

6. — Συμβολικοὶ λόγοι καὶ πράξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς συμφωνίας.
Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον οἱ γονεῖς τῶν μνηστευομένων «δίναν τὰ χέρια, φέροναν
γῦρο καὶ λέγαν: Ἀπὸ σήμερον μεροῦ ζ' μπεθέρ' κι ἀχώρ'στ'. Μῆτε σὺ ν' ἀκοῦς

μήτε ἄν γὰρ γλέπω. Καὶ ζ' αὖ Γιάνν' (νὰ ποῦμε) νὰ μᾶς ἀξώσ' ὁ Θὸς!» Ἐν Χαλδία Πόντου ὁ πατέρας τοῦ νέου σηκώνεται καὶ ζητεῖ τρεῖς τὴν νέαν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ του· ὁ πατέρας τῆς κόρης ἀπαντᾷ καταφατικῶς καὶ ὁ ἀρραβὼν λήγει. Πρβλ. τὰ ἐν Σκοπῷ ἐπιζόμενα, ἐν Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 5,151 κέ.

7. — Κουφέτα. Μελόπιττα (ἀρραβανόπιττα, Πόντ.). Συγχαρητήρια καὶ εὐχαί. Εἰς τινὰ μέρη ἀνακατεύουν τὰ γλυκὰ τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ, ποὺ φέρνει ὁ γαμβρός, εἰς ἓνα δίσκον καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν. Εἰς τὴν Πέτρην τῆς Λέσβου τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ἡ νύφη στέλλει εἰς τὸν γαμβρὸν μελόπιτταν στολισμένην μὲ ἀμύγδαλα καὶ ὁ κόσμος μετὰ τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν νὰ χαιρετήσῃ τὴ μελόπιττα.

8. — Ἐστίαςις ἀρραβόνων. Δῶρα τοῦ γαμβροῦ διὰ τὸ τραπέζι (ἀρνὶ ἢ ψάρια, πίτες, δίπλες, γλυκὰ, κρασί). Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ μεταφέρουν μέσα σὲ τρεῖς κόφες τρία παιδιά μὲ πατέρα καὶ μητέρα (ἀμφιθαλῆ) μαζί μὲ ἄλλα δῶρα διὰ τὴν νύφην (φορέματα, καθρέπτην, κίττα, ψαλίδι). Εἰς τὴν Ἱεράπετραν τῆς Κρήτης ὁ γαμβρὸς στέλλει ἓνα δίσκον γεμάτον ψάρια, στολισμένο μὲ χρυσόχαρτα: ὡς εἶναι τὰ ψάρια ἄφωνα, ἐπὶ νά τῶναι καὶ τὰ ἀνθρώπου, νὰ μὴ μαλώνῃ. Εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κρήτης «τὸ πρῶτο δῶρο ἔστιν ἓνα ἱερὰρι ἄσπρα περιστέρια μὲ τὸν ἀρραβῶνα δεμένα στὸ λαιμὸν τοὺς ἢ ἄσπρα κύνες ἢ μιά μπατίλια μέμ». Ποιοὶ τὰ σχετικὸν ἔθιμον ἄλλου;

Συνήθειαι κατὰ τὸ τραπέζι τῶν ἀρραβόνων. Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας γαμβρὸς καὶ νύφη «περνοῦν τὸ χέρι τοὺς σὲ μιὰ κουλλούρα καὶ τρανοῦν καθένας πρὸς τὸ δικό του μέρος». — Πυροβολισμοί. Δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς καλεσμένους. Εὐχαὶ κλ.

γ) Σχέσεις μεμνηστευμένων.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ γαμβροῦ, ἡ πρώτη χειραψία. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμβρὸς προσεκαλεῖτο ἐπισήμως (γαμπρολάλᾳ ἢ γαμπροκαλέσματα), ὅτε καὶ διενυκτέρευε. Εἰς τὴν Θράκην (Καστανιές) ὁ ἀρραβωνιαστικὸς «ἓνα βράδ' ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐβδομάδα πηγαίν' μ' ἓνα δικό τ' μεγαλύτερο συγγενῇ στὸ σπίτι τῆς ἀρραβωνιαστικῆς του, γιὰ νὰ φιλήσ' τὸ χέρ' τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς. Τὴν πεθερὰ θὰ δώσ' οἱγάλο (δῶρο) μετζήτ', μισὴ λίρα ἢ μιὰ, ἀναλόγως τὴ δύναμή τ'».

Ποῖαι εἶναι κατόπιν αἱ σχέσεις τοῦ πρὸς τὴν μνηστήν; Π. χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος ὁ ἀρραβωνιαστικὸς κρεμάει τὴν καπὸτα του καὶ τὸ ραβδί του στῆς νύφης, δηλ. μπαίνει πιά ἐλεύθερα.

Ἐπισκέπτεται ἡ νύφη τὸ σπίτι τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ; Π. χ. εἰς τὴν Μάνην,

τὴν Σιάτισταν κ. ἄ. τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται. Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ μνηστὴ ζυμώνει πίττα καὶ τὴν πάει στὴν πλαστήρα· ἔκτοτε εἰσέρχεται ἐλευθέρως.

δ) Δῶρα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀρραβῶνος.

Εἰς ποίας ἐορτὰς ἢ ἄλλας περιστάσεις ὁ ἀρραβωνιαστικὸς ἀποστέλλει δῶρα εἰς τὴν μνηστὴν; Π. χ. ἀρνὶ καὶ λαμπάδα κατὰ τὸ Πάσχα. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, ποὺ θὰ μεταλάβῃ ἡ μνηστὴ διὰ πρώτην φορὰν, ὁ γαμβρὸς στέλλει ἓνα μεγάλο σιμίτι καὶ λουκούμια, τὰ ὅποια ἐκείνη μοιράζει εἰς τὰς φίλας τῆς, γιὰ νὰ κολλήσουνε κι αὐτές. Εἰς τὴν Νίσυρον τὴν 20 Ὀκτωβρίου ὁ ἀρραβωνιαστικὸς προσφέρει εἰς τὴν νύφην ἓνα μαντήλι μὲ μούσμουλα, κά-
σιανα, καρύδια, πορτοκάλια κλπ.

ε) Ἡ προῖκα καὶ ἡ ἐτοιμασία τῆς.

Πότε ἡ μητέρα ἀρχίζει νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν προῖκα τῆς κόρης τῆς; Βοήθεια διὰ τὸ τελείωμα τῶν προικίων.

Ποῖαι αἱ συνήθειαι σχετικῶς μετὰ τὴν φιλίαν τῶν προικίων; Π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε κοντὰ εἰς τὸ φορτιστὶ μετὰ τὰ προικιά ἔβαζαν κονταλίτες μετὰ τὸ
κέλι καὶ ἔλεγαν:

Κόπιασε, κυρὸ νυφίτσι,
φάε, φάε κονταλίτα,
μὴν πειράξης τὰ προικία κτλ.

ς) Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι

1.—πρὸς πρόκλησιν ἀγάπης π. χ. βρέχουν ροῦχο μὲ μαννόγαλο καὶ μ' αὐτὸ ἐγγίζουν τὸν ἀρραβωνιαστικὸν ἢ ρίχνουν μαννόγαλο στὸ μελάνι καὶ τοῦ γρά-
φουν (Λοζέτσι Ἡπ.).

2.—πρὸς πρόκλησιν ἔχθρας καὶ διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος· π. χ. ρίχνουν ἓνα γάτη κ' ἓνα σκύλο στὶς πόρτες τῶν συμπεθέρων καὶ λένε: ὡς μα-
λώνει ὁ γάτης μὲ τὸ σκύλο, ἔτσι νὰ μαλώνουν κ' οἱ συμπεθέρες (Κρήτη).

Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου;

ζ) Βία καὶ ἀρραβωνιάσματα.

Π. χ. εἰς τὴν Μάνην ἐνίστε, ὅταν ἡ πρότασις τινος ἀποκρουσθῇ, οὗτος πη-
γαίνει νύκτα ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νέας καὶ πυροβολεῖ, ἐνῶ ἄλλος τις ἀναφωνεῖ:
ἀρραβωνιάζεται ὁ δεῖνα τὴν δεῖνα. Πρὸβλ. τὴν ἀρπαγὴν τῆς μαντήλας ἢ τὸ κό-
ψιμο τῆς κοιτίδας ἐνὸς κοριτσιοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκ τούτου ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωμένον
νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἀρπαγα, εἰς Μενίδιον κ. ἄ.

Γ'. Ἡ πρὸ τοῦ γάμου ἐβδομάς.

(Προπαρασκευαστικά ἔθιμα)

α) Γενικά.

1. — Λέξεις, φράσεις καὶ παροιμίαι σχετικαὶ μὲ τὸν γάμον. (Γάμος, χαρά, ἀρ-
μασιὰ (Κύπρος), βλόγα, βλόα, βλόημα (Σίφνος) κλ. — Ἀρμάζω, στεφανώνω, πα-
στολοῶ, βλογάω κλ. — Γαμολόγος, γαμιώτης (Κύθν. Καστορ.), γαμουλιώτης (Κρή-
τη), γαμουλιάτης (Κύθηρα). — Παροιμίαι: Πχ. *Εφαγε τὸ κουλλούρι του. — Μιά
φορὰ μπαίν' ἡ νύφη στὸν παστό. — Κι ὁ μικρὸς γάμος τούμπανα κι ὁ μεγάλος
τούμπανα κλ.

2. — Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ
γάμου καὶ μὲ διαφόρους ἄλλας συμπτώσεις. Π. χ. *Ἀν ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύ-
ρας συμπέσῃ Δευτέρα, εἰς τὴν Ἀράχοβαν δὲν ξεκινᾶνε τὸν γάμο Δευτέρα· οὔτε
πάλι Τρίτῃ τὸν ξεκινᾶνε Τετάρτῃ. Ἐπίσης *Μὰς μῆνα· δὲν παντρεύονται, γιατί
πεθαίνει ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο τους. Καὶ ἀπὸ δύο γάμους τὸν ἴδιο χρόνο στὸ ἴδιο
σπίτι ὁ ἓνας μόνον θὰ προκόψῃ. — Ἐπετάσσεται ἡ φάσις τῆς σελήνης διὰ τὴν τέλε-
σιν τοῦ γάμου. Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον π. γάμο δὲν τὸν κάνουν σὲ χάσος φεγγα-
ριά, γὰρ τὰ μὴ χαθῇ τὸ ἀντρογόγνο.

3. — Πότε καθορίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ.
εἰς τὴν Κρήτην «τῇ βραδείᾳ τοῦ ἀρραβῶνος ἐοικᾶνε καὶ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου».
Εἰς τὸ Ρουμλούκι ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου ὁρίζεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κατ' αὐ-
τὴν τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος· ὕστερα ἀπὸ 3-5 μῆνες τὸ πολὺ, καὶ ἡ συμ-
φωνία θεωρεῖται πλέον ἱερὰ γι' αὐτό, ἂν τύχῃ καὶ τὰ συμπεθερικὰ πειραχτοῦν
τὸν καιρὸ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τὸ κορίτσι θέλῃ τὸ γαμπρὸ, εἶναι ἐλεύθερο νὰ πάῃ
στὸ σπίτι του» (*Ἀγγ. Χατζημιχάλη).

Γίνεται συμβολικὴ ἢ ἄλλη τις εἰδοποίησις τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμ-
φην διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς Τζατζι Πυλίας ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς
τὴν νύμφην κατὰ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν τὸ «ντεμπίχι δηλ. ἀρνί, κρασί,
πίττα, νὰ τὴν εἰδοποιήσῃ, ὅτι τὴν ἄλλη Κυριακὴ θὰ στεφανώσουμε».

4. — Ὁ παρὰ νυμφος (κουμπάρος ἢ νοῦνος).

Ποῖος συνήθως ἀνταλλάσσει τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους, ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμ-
broῦ ἢ ἄλλος τις, διοριζόμενος πρὸς τοῦτο; Ποῖαι αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ κουμπά-
ρου; Συμπαράστατε καὶ ἡ κουμπάρα κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου; Εἰς τί κυ-
ρίως μετέχει; Παίρνει ὁ κουμπάρος καὶ παρακούμπαρο; Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια
νὰ διορίζουν τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρους κουμπάρους; Ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου; Π. χ.
εἰς τὴν Πυλίαν ὁ παρακούμπαρος βαπτίζει κατόπιν τὸ δεύτερον τέκνον.

5. - Οἱ *παράγαμπροι* ἢ *μπράτιμοι* (οἱ «*νυμφαγωγοί*» ἢ «*νυμφευταί*» ἢ «*παράνυμφοι*» τῶν ἀρχαίων). Ποία ἡ κατὰ τόπους ὀνομασία των καὶ ἐκ τίνων ἐκλέγονται; Π. χ. ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ γαμβρὸς ἐκλέγει ἀπὸ τῶς σπιτικούς του, ποὺ ἔχουν πατέρα καὶ μητέρα, δύο *μπρατίμους*. Οὗτοι ἐν Σκοπῷ Θράκης, Ἰκαρία κ. ἄ. λέγονται *παράγαμπροι*, ἐν Ἡλείῳ *ἀδιδρονπιτοί*, ἐν Καλαβρύτοις κ. ἄ. *μπραζέρηδες*, *βλαμάδες* κλ. Πῶς γίνεται ὁ διορισμὸς καὶ τὸ *κάλεσμα* τῶν παράγαμπρων; Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν τοὺς *καλοῦν* μὲ *κουλλοῦρες* καὶ μὲ *πιάτο φαγί*, εἰς τὸ Ρουμλούκι μὲ *κανίσκια*.

Γίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρᾶξις τις, συμβολίζουσα τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν δεσμὸν πρὸς τὸν γαμβρόν; Π. χ. ἐν Καρυαῖς Καβακλί κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου περιζωννύονται μετὰ τοῦ γαμβροῦ διὰ τῆς ἀγίας ζώνης, διὸ καὶ λέγονται *ἀδερφοποιοί* ἢ *σταυραδέρφια*, *βλάμηδες* ἢ *μπράτιμοι*. Ποῖα εἶναι τὰ ἔργα των; Ποῖα τὰ ἔργα τοῦ *δέβερα* ἢ *διβερόζ*, ποὺ συνώδευε τὸν γαμβρόν εἰς τόπους τινὰς τῆς Θράκης; Ποῦ τὸν συνοδεύουν *κορίτσια*; (ἐν Μεσημβρίᾳ αἱ ἐξαδέλφαι τοῦ γαμβροῦ, *καλῖνες* λεγόμεναι).

6. - *Παραστέκει* τὴν νύμφην *γυνὴ παράνυμφος*; (Πρβλ. τὴν «*νυμφεύτριαν*» τῶν ἀρχαίων). Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης, τὴν Ἰκαρίαν κ. ἄ. *παράνυμφος* λέγεται κορὴ ἀμφιθαλής, ἥ ὅποια λούει, κτενίζει καὶ στολίζει τὴν νύμφην, τὴν συνοδεύει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ συγκοιμᾶται μετ' αὐτῆς τὴν Κυριακὴν βράδυν. Εἰς τὴν Κερασοῦντα τῶν Πόντου *παρανύφσσα* λέγεται ἡ γραῖα, ποὺ προπορεύεται λαμπαδηφοροῦσα κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς τῆς οἰκίας, *παρανύφισσα* ἐν Σινώπῃ ἡ νουνὰ τῆς νύμφης, ἡ ὅποια καὶ τὴν λούει ἔγγρα ἐν Καστορίᾳ «*ἡ γυναῖκα ποὺ τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει*» καὶ τέλος τὴν ὀδηγεῖ τὴν Δευτέραν βράδυν *στὸν νυφιάτ'κο τὸν οὐντᾶ φλάχτρικς* ἐν Παλίγγῳ ἢ *παργέν'φες* ἐν Πωγωνίῳ αἱ τρεῖς γυναῖκες, ποὺ μένουν πλησίον τῆς νύμφης καὶ συγκοιμῶνται μὲ αὐτὴν μέχρι τῆς ἐσπέρας τῆς Τρίτης *στρώστρα* ἐν Καρυαῖς Καβακλί ἡ στρώνουσα τὴν νυμφικὴν κλίνην. Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει τοιοῦτον ἔθιμον;

7. - Ἄλλα βοηθητικὰ πρόσωπα. Ὁ *καλεστής*, οἱ *παραστεκάμενοι* (Παγγαῖον), ὁ *πρωτοσυμπέθερος* (Πάπιγγον), ἡ *προζύμω* (Καρυαί) κτλ. Ἐκ τίνων ἐκλέγονται καὶ ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου;

8. - Μητροπολιτικαὶ ἀδελφαὶ γάμου. Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας ἢ τῆς ἡλικίας τῶν νυμφενομένων. Τὰ σχετικὰ παλαιὰ ἔγγραφα.

β) *Τὰ κάλεσματα.*

1. - Κατὰ ποίαν ἡμέραν καὶ μὲ ποῖον τρόπον γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς τὸν

γάμον; Γραπτῶς ἢ προφορικῶς; ἢ μὲ τὴν ἀποστολὴν ζαχαρωτῶν ἢ καρπῶν, κουλουριῶν, κηρίων κλπ.; Γίνεται καὶ κάλεσμα τῆς νύφης καὶ τοῦ κουμπάρου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «τὸν γάμο τὸν κινᾶν Δευτέρα. Πέντε ἄντρες, στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ, πᾶνε νὰ καλέσουν τὴ νύφη 2-3 ὥρες τῆς νύχτας μὲ τὸ κἀνιστρο. Στὸ κἀνιστρο βάζουν ρόιδο, καρνδομύγδαλα, λουκούμα, ἓνα μπουνκάλι κρασί. Κατόπιν πᾶνε σιὸν παπᾶ καὶ σιὸ νουνὸ τοῦ γαμπροῦ, ποὺ θὰ στεφανώσῃ. Καὶ σ' αὐτοὺς δίνουν γλυκύσματα ἀπὸ τὸ κἀνιστρο. Τῇ Δευτέρᾳ πρωτὶ πάει ἡ μάννα παντοῦ λέοντα: νὰ ῥθῇτε σήμερα νὰ στήσουμε τὰ προικιά, τοὺς γίκους. Τὴν Τετάρτη 3 ἢ 5 ἢ 7 παντρεμένες (καλεστούδισσες) ἔχοντας γαρούφαλλα στὸ κἀνιστρο καὶ μπουνκαλάκι οὔζο πηγαίνουν καὶ καλοῦν τὸ χωριὸ ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ στὰ σπίτια τὶς φιλεύουν ρόιδα, καρνδομύγδαλα γιὰ τὴ νύφη. Ὁμοίως τὴν Παρασκευὴν καλεῖ ὁ γαμπρός». Εἰς τὸ Ρουμλούκι τὸ κάλεσμα γίνεται τὴν Παρασκευὴν μὲ στενοὺς συγγενεῖς: «ἔχουν σ' ἓνα τουρβάδι τὰ καλέσματα. Ζαχαρωτὰ διπλωμένα σὲ ἄσπρο χαρτὶ καὶ δεμένα μὲ τὸ χράδι, δηλ. μὲ κόκκινη κλωστή». Εἰς τὸν Σκοπὸν τὸ κάλεσμα γίνεται μὲ τὴν προσηνήτρα «γράφει τὰ στίκια καὶ δίνει ζαχαρωμένα γαρούφαλα (μοσχογάφρα), διπλωμένα στὸ χαρτὶ καὶ μαστίχα». Εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὴν Παρασκευὴν ἓνα παιδί «γυροῖται μὲ τὴν πλόσκα καὶ καλεῖ στὸ γάμο» (πρβλ. σήμερο θὰ περάσ' ἡ πλόσκα), ἐνῶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἡπείρου καλοῦν μὲ μῆλο ἢ πορτοκάλι ἢ μὲ κουλλούρι. Εἰς τὴν νύφην στέλλεται κουλλούρα καὶ ζαχαρωτὰ μὲ ρύζι καὶ σιτάρι. Εἰς τὴν Σινώπην καὶ τὸν Πόντον τὸ κάλεσμα ἦταν πίττα καὶ κερὶ, στελλόμενα τὸ πρωτὶ τῆς Πέμπτης (εἰς τὸν Πόντον κοκκινόκωλον κερὶν), εἰς τὴν Κύπρον λαμπάδα καὶ γλυσταρκές (κουλλοῦρες) τόσαι, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ μέλη τῆς προσκαλουμένης οἰκογενείας. Εἰς τὴν Ἀγιάσσον τῆς Λέσβου κορίτσια, φιλαινάδες τῆς νύφης, καλοῦν τὸ Σάββατον μ' ἓνα πιάτο ρύζι μὲ ζάχαρι (ζερόδε). Εἰς τὴν Τήλον ὁ γαμβρός μὲ τοὺς παρანύμφους καὶ ἄλλους περιέρχεται τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου μὲ λύρας καὶ ἄσματα τὸ χωρίον καὶ προσκαλεῖ ὅλους τοὺς χωρικοὺς εἰς τὸν γάμον, ἐνῶ εἰς τὴν Κάσον ἐκαλοῦντο ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου.

2. — Ποῖος ὁ τύπος τῶν γραπτῶν προσκλητηρίων;

3. — Ποῦ τὸ κάλεσμα τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν παράγαμπρων (μπρατίμων) γίνεται μὲ κανίσκια καὶ πομπήν; Π. χ. εἰς τὸ Ρουμλούκι συνοδεῖα ἀπὸ κορίτσια, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῇς μίαν γυναῖκα συγγενῇ τοῦ γαμβροῦ πηγαίνουν τὸ Σάββατον ἀπόγευμα εἰς τὸ σπίτι τοῦ νουνοῦ κανίσκι, διὰ νὰ τὸν προσκαλέσουν εἰς τὸν γάμον, καὶ στήνουν ἐκεῖ χορὸν. Ὁμοίως προσκαλοῦνται καὶ τὰ μπρατίμια. Ἐχει

ὁ κουμπάρος τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς δικούς του εἰς τὸν γάμον;

4. — Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ νύφη ὀκτῶ ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου συνοδεύει συγγενῶν πηγαίνει εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ καλεῖ τοὺς προσφιλεῖς τῆς νεκροῦς νὰ παρευρεθοῦν εἰς τὸν γάμον. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

γ') *Τὸ φλάμπουρο ἢ τὸ μπαϊράκι τοῦ γάμου.*

Ἄλλαι αὐτοῦ ὀνομασίαι: τὸ *σερβελί* (Λιβύσσιον), ἡ *μηλιά* (Καρναὶ Θράκης) κλ

Πότε κατασκευάζεται τὸ φλάμπουρο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Τραγούδια καὶ χοροὶ σχετικοὶ μὲ τὸ φλάμπουρο. Ποῖος στήνει τὸ φλάμπουρο καὶ εἰς ποῖον μέρος τῆς οἰκίας; Ποία εἶναι ἐν γένει ἡ χρῆσις του;

Παραδείγματα. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου τὸ Σάββατον ἔκαμναν τὸ φλάμπουρο: ἔπαιρναν ἓνα ξύλο, μιὰ ψιλλὴ βέργα καὶ στήν ἄκρα τῆς βέργας ἔδεναν ἓνα μαντήλ' καλὸ κ' ἓνα κομμάτ' παννὶ ἀπὸ τὸ νυφικὸ φουστάν' τῆς νύφης καὶ ξερὸ βασιλικὸ κ' ἔμπηγαν κ' ἓνα κομμάτι τὴν ἄκρα. Τὸν καιρὸ πὺν τὸν ἔκαμναν τὸν τραγουδοῦσαν κι ὅλα:

Βασιλικέ μου φλάμπουρε,
εἰ στέκεσαι καὶ καρτερεῖς,
ἔγω καρτερῶ νὰ πᾶω εὐχὴ,
νὰ πάρω εὐχὴ ὑπὸ τὸ Θεο
καὶ λόγο ὑπὸ τὸν χρυσὸν μου....

Ὑστερα τὸν ἔπαιρνε (τὸν φλάμπουρο) μιὰ πρωταξαδέερφη τοῦ γαμπροῦ, ἔπαιρνε καὶ τὸν γαμπρὸ κοντὰ κι ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονταν καὶ χόρευαν τὸν φλάμπουρο:

Βάϊ, ματάκια μ', γλέπετε καλὰ
δῶ στὴ γειτονιά,
κλέφτες ἂν ἔχουμε,
νὰ τίς τσακώσετε.
Φέρτε τις ἐδῶ
νὰ τίς δείρουμε
μὲ βασιλικὸ
καὶ μὲ βάρσαμο.

Εἰς τὴν Λήμνον κρεμνοῦσαν τὸ φλάμπλο ἀπὸ τὴν Τετάρτην: ἔδεναν σ' ἓνα καλάμι ἓνα μεγάλο μαντήλι κινῶτο (=κόκκινο) κ' ἔμπηγαν ἀποπάνω ἓνα ρόδι καὶ πολλὰς τρεῖς (=τέλει). Τὸ κρεμνοῦσαν στήν ἀξάτα ἢ στὸ παράθυρο καὶ ρῆχναν καὶ τρεῖς ντουφεκιές, νὰ μάθῃ τὸ χωριό, ὅτι ὁ γάμος πιά γίνεται. Στὴν ἄκρα τοῦ μαντηλιοῦ ἔδεναν ἓνα νόμισμα καὶ κατόπιν, τὴν Κυριακὴ μετὰ τὴν στέψιν,

τὰ παλληκάρια πήγαιναν μὲ τὸ φλάβλο ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ νὰ τὸ παρατρέξουν· ὅποιος ἤθελε παραβῇ, τὸ ἔπαιρνε. Τρέχουν γυμνοί· ἕνα ποκάμισο κ' ἕνα σώβρακο. Καμιὰ φορὰ, ἅμα δὲ μέναν σύμφωνοι, τὸ παλεῦσαν κιάλα». — Εἰς τὰ Βέντζια τῆς Δυτ. Μακεδονίας τὸ φλάμπουρο εἶναι ἄσπρο τετράγωνο παννὶ μὲ κόκκινο σταυρὸ εἰς τὸ μέσον, στολισμένον μὲ κόκκινο σκόουλ (βαμμένο μαλλί) καὶ μὲ βασιλικό· στὸ σταυρὸ τοῦ κονταριοῦ εἶναι μπηγμένα τρία μῆλα. Εἰς Βισοκὰ Καλαβρύτων χρησιμοποιοῦν τὴν σημαίαν τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν δένουν ἕνα μαντήλι, εἰς δὲ τὴν αἰχμὴν τοῦ κοντοῦ ἐμπεγγνύουν μῆλον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι καὶ ὁ νοῦνος καὶ οἱ μπράτμοι ἔχουν καθέννας τὸ δικό του χλάμπουρο.

δ) Τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου.

1. — Τ' ἄλεσματα. Ποῖαι αἱ συνήθειαι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ ἄλεσμα «τὸ πάει στὸ μύλο ἕνα κορίτσι, ποὺ νὰ ᾄχη πατέρα καὶ μάννα· ὅλα τ' ἄλεσματα θὰ σταματήσουν, γιὰ ν' ἄλῃ ὁ γάμος. Τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου δὲν ξαϊάζεται, γιατί δὲν προκόβουν τὰ νύμφα». Εἰς τὴν Μάνην τὸ σιτάρι τὸ καθαρίζουν γυναῖκες καλοσῖτες (ἀμφιθαλεῖς) μὲ τραγούδια.

Ποῦ ἔξακολουθοῦν ν' ἄλθουν τὸ σιτὶ τοῦ γάμου εἰς τὸν χειρόμυλον; Εἰς τὴν Τηλὸν ὁ γαμβρὸς προσκαλεῖ γυναῖκας· δια ν' ἄλθουν εἰς τὸν χειρόμυλον τὸ σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι τοῦ γάμου, καὶ τὸ βράδυ παραθέτει εἰς τὸ σπιτί τῆς νύμφης δεῖπνον εἰς αὐτὰς μὲ τραγούδια καὶ χοροὺς.

2. — Τὸ ἀναπιάσμα τῶν προζύμιων. Τὸ ζύμωμα.

Ποίαν ἡμέραν ἀναπιάνουν τὰ προζύμια εἰς τὸ σπιτί τοῦ γαμβροῦ καὶ ποίαν ἡμέραν εἰς τὸ σπιτί τῆς νύμφης; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν,

1) ὅταν φέρνουν νερὸ διὰ τὸ ζύμωμα; Π. χ. εἰς τὸ Μανιάκι Μεσσηνίας τὴν Τετάρτην πρωὶ «ντένουν κοριτσιίστικα ἕνα ἀγόρι 17-18 χρονῶν καὶ τοῦ δίνουν τὸ σταμνί, ποὺ θὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀμίλητο. Ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦν ἄλλοι πολλοί· αὐτοὶ χαλνοῦν τὸν κόσμον, φωνάζουν καὶ τραγουδᾶνε:

τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν κ' οἱ βρούσες,

τρέχει κι ὁ γαμπρὸς νὰ πάῃ στὴ νύμφη».

2) ὅταν κοσκινίζουν τ' ἄλεύρι. Π. χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἡπείρου τὸ ἄλεύρι τὸ κοσκινίζει ἕνα παιδὶ 12-15 ἐτῶν (ἀμφιθαλὲς), ποὺ φορεῖ σελάχι καὶ πιστόλια εἰς τὴν μέσην καὶ μαντήλι εἰς τὸ κεφάλι, εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ κοσκινίζουν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια ἀμφιθαλῇ, ἀλλαχοῦ τρεῖς πρωτοστέφανες. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κορώνης σβῇνουν τὰ φῶτα καὶ ὁ ἕνας ἀλευρώγει τὸν ἄλλον ὅλοι γίνονται ἄσπροι.

3) ὅταν ἀναπιάνουν τὸ προζύμι. Πῶς προμηθεύονται τὸ προζύμι διὰ

τὰ ψωμιά τοῦ γάμου καὶ ποῖος τὸ ἀναπιάνει; Ἀσήμωμα τῆς σκάφης. Τραγοῦδια καὶ χοροί. Εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ προζύμι διὰ τὸν γάμον τὸ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸν προηγούμενον μῆνα· εἰς τὴν Ἀρτσισίαν τὸ προμηθεύονται ἀπὸ τρεῖς Γιάνναινες. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἔπαιρναν ἕνα κορίτσ', μιὰ καλίνω, μὲ μάννα μὲ μπαμπᾶ θαλά τῇ βάλ'ν ἕνα καλπᾶκ' ἢ ἕνα μαχαίρ' καὶ θαλά κἀν' τὰ προζύμια. Ὑστερα θαλά πάη ὁ γαμπρὸς ἀγκρυφίως νὰ βάλ' μέσ' στὸ προζύμ' ἕναν παρᾶ. Ἐκεῖν' πάλε θὰ τὸν πατήσ' μιὰ χουφτιά ἀλεύρ' στὸ πρόσωπο, γιὰ ν' ἀσπρίσ', νὰ γεράσ'. Τὸ ἴδιο κορίτσ' θαλά κάμ' πάλε τὸ προζύμ' στῆς νύφ'ς τὸ σπίτ'. Κατόπ' γύρω στὸ προζύμ' χορεύε τρία τραγοῦδια». Εἰς τὴν Λάσταν τὸ προζύμι «τ' ἀναπιάνει ἕνα σερνικὸ παιδί, πὺν νὰ ᾄχη πατέρα καὶ μάννα», εἰς τὴν Αἰτωλίαν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια, εἰς τὰς Καρνὰς Καβακλὶ ἕνα συγγενικὸ κορίτσι (ἢ προζύμω), ἐνῶ δύο κορίτσια, ντυμένα τὸ ἕνα ὡς νύφη καὶ τὸ ἄλλο ὡς γαμβρός, χορεύουν γύρω στὴ σκάφη. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ παρανούφισσα (νοννά τῆς νύφης) ἔπιανε τὰ προζύμια, ἐνῶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «ἡ κουμπάρα κάμνισκε τὸ προζύμι»· κατόπιν «χορεύανε τὸ προζύμι». Ποὶ οἱ παριστάμενοι ρίχνουν νομίσματα καὶ ὀπωρικὰ (σῦκα, καρύδια, ἀμπόδα) εἰς τὴν σκάφην;

4) ὅταν ζυμώνουν τὰ κουλλουράκια καὶ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Λευκάδα τὰ κουλλουράκια τοῦ γάμου τὰ ζυμώνουν δύο κορίτσια ἀπὸ τὰ ὁμορφότερα τοῦ χωριοῦ, ντυμένα ἀνδρικὰ μὲ πιστόλι εἰς τὴν ζώνην. Εἰς τὴν Λήμνον τὴν Τετάρτην ζυμώνουν τὰ κουλλουράκια, γιὰ νὰ καλέσουν, καὶ βγάζουν ἔξω στὴν ἀξίατα (ἢ ἐπὶ παραθύρῳ) τὸ φλάμπλο, σημεῖον ὅτι εἶναι γάμος. — Ποῖα τραγοῦδια τραγουδοῦν καὶ χορεύουν τότε; Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας χορεύουν τὸ σκαφιδάκι:

Σκαφιδάκι στορνεμένο κ' ἑμορφοπελεκημένο...

εἰς τὴν Λάσταν: Ἀλεύρια μ' ἀλεσμένα, ψιλοκλισαρισμένα,

καὶ σύ, προζύμι ἀφροῖτο.....

Παρασκευὴ εἰδικῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Ἰδιαιτεراὶ αὐτῶν ὀνομασίαι: τὸ κουλλούρι τῆς νύφης (ξεχωριστὸ πλουμάτο), τὰ κουλλούρια τῶν προυκολῶν (Δυτ. Κρήτη), ὁ πρωτόπλαστος (Μεσημβρία), ὁ πρόπκαστος (Σιάτιστα) κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «τρεῖς γυναῖκες πρωτοστέφανες πάαιναν τὴν Παρασκευὴ στοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτ', θαλά κἀν' τὸν πρωτόπλαστο καὶ θαλά πᾶν' ἀλόγερα στὸ φουῖρνο ἀπὸν τό ᾤψεναν καὶ θαλά χορέψνε αὐτὲς οἱ τρεῖς. Εἶχαν καὶ τὸ τραγοῦδι τς, τοῦ πρωτόπλαστου τὸ τραγούδ'». Τὸ πρωτόψωμο εἰς τὰ Λακκοβίγια ζυμώνεται τὴν Πέμπτην ἀπὸ ἀμφιθαλῆ παρθένον καὶ τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες μὲ τραγοῦδια. Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ζυμώνουν τὴν Τετάρτην τὰ ψα-

θύρια, κουλλούρια, με τὰ ὁποῖα τὴν ἐπομένην προσκαλοῦν εἰς τὸν γάμον· τότε ζυμώνουν καὶ τὸ *νεγαμονώμ*, ψωμί με ζάχαριν καὶ βούτυρον, εἰς τὸ ὁποῖον καρφώνουν κλώνους μηλέας, κοπέντας ὑπὸ ἀνιπάνδρου νέου, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων προσκολλοῦν τεμάχια ζύμης. Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου ἡ νύφη ζυμώνει τὴν Πέμπτην εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «τὸ πρῶτο ζυμωτό· τῆς βάζουν ἓνα κόκκινο τσεμπέρι καὶ ὀλίγες τρεῖς χρουσές (=τέλια) καὶ τὴν περεχοῦν με τὰ κουφέτα. Ἀπὸ κεῖνο τὸ ζυμωτό θὰ κἀν'νε τὸ κλεφτοψώμ', με ζάχαρη, κανέλλα, μαστίχα κλπ. καὶ θὰ τὸ ψήσουν μονάχο στὸ φούρνο· ὕστερα καλνοῦν κορίτσια, βάζουν στὸ κεφάλι τῆς νύφης ἓνα κόκκινο μπ'γασί (παννί) καὶ τρεῖς μονοστέφανες γυναικες κόβουν τὸ ψωμί ἐπάνω στὸ κεφάλι τῆς νύφης σὲ τρία κομμάτια καὶ μοιράζουν ἓνα κομμάτι στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ἄλλο στὴ γειτονιά καὶ τὸ τρίτο τὸ στέλνουν στὸ σπίτι τῆς νύφης. Παίρνει καθένας ἓνα κομματάκι καὶ τὸ βουτᾷ στὸ μέλι· δίνουν καὶ στὴ νύφη ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὰ τρία κομμάτια, γιὰ νὰ εὐφορήσ' ἡ νύφ'. Κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι θανά· ἔχουν ἀπὸ μιὰ μπουκουνιά κλεφτοψώμ' ἀπάνου τς γιὰ 'πὸ κάθε κακό, γιὰ φυλάττει. Τ' ἄρμενα ἄρμενιάζουν καὶ προφνυλάγονται οἱ συγγενεῖς, τ' ἀντρέγουν με τὸ κλεφτοψώμ'». Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «τὸ Σάββατον πολὺν πρὸς κορίτσια με μῆνα καὶ πατέρα ζύμασαν στὸ σπίτι τῆς νύφης δύο πρωτόψωμο, ἓνα γιὰ τὸν γαμπρὸ καὶ ἓνα γιὰ τὴν νύφη, καὶ 4-5 σινιά λεκούμια καὶ τὰ ἔστειλαν στὸ φούρνο με τὰ ὄργανα. Κατόπιν ὁ παπᾶς ἔβαζε τὸ πρωτόψωμο ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ, ἐδιάβαζε μιὰ εὐχὴ καὶ τὸ ἔκοβε σταυρωτὰ σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ ἐμοίραζαν τὸ ἴδιο ἕκαμνε διὰ τὸ πρωτόψωμο τῆς νύφης». Εἰς τὰ Βέντζια τὸ Σάββατο βράδυ σπάνουν τὸ πλιόπλαστο ἐπάνω στὸ κεφάλι ἑνὸς ἀρσενικοῦ παιδιοῦ, ποὺ ἔχει τοὺς γονεῖς του· τότε χαλνοῦν καὶ ἓνα μελίσσι.

Σχετικαὶ δεισιδαιμονίαι: π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «ὅταν ζυμώνουν γαμοκούλλουρα, δὲν κάνουν παραπίθθια, γιὰτὶ παίρνουνε τὸ γούρι τῆς νύφης».

3.—Τὰ ξύλα διὰ τὸν φούρνον. Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν πηγαίνουν νὰ κόψουν ξύλα διὰ τὸν γάμον; Εἰς τὸ Τσερβάρι τῆς Ἡπείρου γυναῖκες καλεσμένες πηγαίνουν τὸ Σάββατον νὰ φέρον *τουρτουριά* καὶ ἐπιστρέφουν φορτωμένες με γαμήλια ἄσματα καὶ με τὸ *μπαῖράκι* ἐμπρός. Συνοδεῖα με λύρες καὶ ἄλλα ὄργανα ἔκκινεῖ καὶ εἰς τὸ Λιβύσσιον, προηγουμένης τῆς σημαίας τοῦ γάμου (*σερβελί*). Χοροὶ καθ' ὁδόν, γεῦμα εἰς τοὺς βοηθοὺς. Καινούργια σχοινιά διὰ τὰ φορτώματα κτλ.

4.—Τὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν. Σχετικαὶ συνήθειαι. Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν ἔστειλε εἰς τὸν γαμβρὸν ἓνα μαντήλι καὶ αὐτὸς ἔδενε εἰς τὸ ἄκρον γρόσια καὶ τὸ ἔστειλε εἰς τὸν φούρνον νὰ τὸ *κρεμάσνε* τὰ

χρήματα ἦσαν τὰ ψηστικά. Ἐκεῖ ἔμενε κρεμασμένο ἕως τὴν Δευτέραν, *σημάδι πῶχει χαρά*. Εἰς τὴν Λῆμνον τὰ κορίτσια συνηθίζουν νὰ κλέβουν ἀπὸ τὸν φοῦρνον ἕνα ἀπὸ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου καὶ νὰ τὸ μοιράζουσιν: *τό 'χουν σὲ καλὸ νὰ κλέβουν, γιὰ νὰ γίνουν τὰ παιδιὰ ἔξυπνα (κλεφτοψώμ')*.

ε') *Παρασκευὴ ζυμαρικῶν καὶ γλυκυσμάτων.*

Πρόσκλησις γυναικῶν διὰ τὸ κοπάνισμα ἢ τρίψιμο τοῦ σταριοῦ. Π. χ. εἰς τὴν Σινώπην προσκαλοῦν *στὸν τρίψτη*: τρίβουν τὸ σιτάρι, ποὺ θὰ κάμουν τὸ *κατσάκι*, ἕνα εἰδικὸν φαγητὸν τοῦ γάμου.

Γλυκύσματα: *δίπλες, πίττες, χαλβᾶς, πιλάφι* κλ.

ς') *Αἱ τελευταῖαι ἐτοιμασίαι (τὰ ξετελέματα) καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν προικιῶν.*

1. — *Γάνωμα* τῶν χαλκίνων σκευῶν, *πλύσιμο* καὶ *σιδέρωμα* τῆς προίκας, *γέμισμα* στρωμάτων, *καπλάντισμα* παπλωμάτων κλ. Γίνεται ἑορταστικὴ τις συγκέντρωσις δι' αὐτά; Ποῖαι αἱ κατὰ τόπον συνήθειαι; Π. χ. εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ χάλκινα σκεύη γανώνονται, παιζούσης τῆς *λίσας* καὶ τῶν συγγενῶν ραινόντων τοὺς τεχνίτας. Εἰς τὴν Κορώνην γυναῖκες καὶ κορίτσια πλύνουν τὰ προικιά τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, ὁ δὲ γαμβρὸς ἀσημῶνει *ἐς σάφες*, τὴν Τετάρτην τὰ σιδερώουν καὶ τὴν Παρασκευὴν *ξαίνουν* τὰ ραλλιά καὶ γεμίζουν τὰ στρώματα. Εἰς τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν στέλλει κορίτσια νὰ φέρουν φτέρη, *γιὰ νὰ γιομίσουν τὰ προικιά (τὰ γιομίδια)*, εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ γεμίζουν μὲ φύλλα δάφνης, τὰ ὅποια τρυγοῦν ἄδοντες ἄσματα ἐγκωμιαστικά τῆς νύφης. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. τὸ στρώμα τῆς νύφης τὸ γεμίζει τὴν Δευτέραν μία *τυχερὴ* γυναῖκα παντρεμένη καὶ κατόπιν κυλίζει τρία μικρὰ *τυχερά* παιδάκια ἐπάνω στὸ στρώμα. Εἰς τὴν Λευκάδα τὴν Πέμπτην τὸ ἀπόγευμα γίνονται τὰ *καρφώματα* τῶν στρωμάτων: «ἡ μητέρα τῆς νύφης βάζει μέσα στὸ στρώμα ἕνα μεγάλο *κουλ-λούρι*, τὸ *πρωτόπλαστο*, καὶ συγχρόνως ρίπτει ἀμύγδαλα, καρύδια, φουντούκια, σῦκα, σταφίδες καὶ κουφέτα, ὥς καὶ ὅλοι οἱ προσκεκλημένοι. Τὸ στρώμα *ράπτεται* προσωρινῶς, τὸ ἀπόγευμα δὲ τῆς Δευτέρας, ἀφοῦ μοιράσουν τοὺς καρποὺς εἰς τοὺς καλεσμένους, *ράπτεται* στερεὰ καὶ *στρώνεται* ἡ *νυμφικὴ κλίνη*».

2. — Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἀπλώνει ἢ *κρεμᾷ* ἢ *στένει* τὴν προῖκα καὶ με ποίας πράξεις συνοδεύεται τοῦτο; (τὰ *καρφοπροίκια* ἐν Μεσσηνίᾳ). Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Κορώνην «*κάνουν* *πρῶτα* *δίπλες*, *τις μελώνουν* καὶ *τρῶνε*, *γιὰ νὰ χαιρετήσουν* τὰ *καλορίζικα*. *Κατόπιν* ἀπλώνουν ἕνα *σχοινὶ* καὶ *ρίχνουν* ἐπάνω τὰ *προικιά* καὶ *στέλνουν* καὶ *προσκαλοῦν* (μὲ ἕνα γαρύφαλο στὸ χαρτί) τὸν *γαμπρό*, τὴν *πεθερά* καὶ τὸν *πεθερό* κλ. *νὰ πὰν ν' ἀσημώσουν* τὰ *προικιά* *κρατοῦν* ἕνα

σεντόνι τεντωμένο κι ὅποιος ἔρχεται ρίχνει μέσα ἀμύγδαλα, χρήματα κλ. ἐνῶ τραγουδοῦν: *Εὐκήσουν με, μαννούλα μου, τώρα μέσ' στὰ προικιά μου κτλ.* Εἰς τὴν Ἀρτοτινὰν τὰ προικιά τὰ γικιάζουν τὴν Παρασκευὴν, ἀλλὰ ἓνα παιδί μὲ μάννα καὶ πατέρα κρημνίζει τὸν γίκο τρεῖς φορές· τὰ προικιά τὰ σπέρουν με κουφέτα καὶ ρύζι, ἀνάμεσα δὲ βάζουν μῆλα καὶ βαμβάκι. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τὴν Παρασκευὴν ἀπόγευμα ὁ κουμπάρος προσκαλεῖ «*νὰ κοπιάσετε, θὰ πᾶμε νὰ ρά- νουμε τὰ προικιά τ' ἀπόγεμα. Τὰ ραίνουν με λουλούδια καὶ κουφέτα. Στὸ κά- νιστρο τῆς νύφης βάζουν καὶ κινὰ καί, ὅταν χορεύουν, ἔχουν ἓνα βαθὺ πιάτο μὲ κινὰ καὶ φεύγοντας βουτοῦν μέσα τὰ δάχτυλά τους*».

3.—Τὰ *μπογαλίκια* (ἀσπρόρροιχα ὡς δῶρα διὰ τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμ- βροῦ). Ποῖα ἀφήνονται ἄκοπα καὶ διατί; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας παλαιότερα, «*δὲν ἄνοιγαν τίς τραχηλιές τῶν γυναικείων ὑποκαμίσων, πλὴν δύο, ποὺ προωρίζοντο διὰ τίς Καλοκυράδες*».

ζ') *Ὁ στολισμὸς τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου* (νυφροστόλι, νυφειὸ (Κωστί, Πόντος), παστός (Δωδεκάνησος, Μεσημβρ.) ἢ παστός (Κρήτη), μναιὸ κλ.

1.—Πότε καὶ πῶς στολίζεται ὁ παστός. Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὰ «*παστοπήγια*». Π.χ. εἰς τὸν Ἀσώματον Πελάγμον τὰ κρετίσια τοῦ χωρίου μαζεύνονται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ (ἢ τῆς νύφης) καὶ στολίζουν τὸν παστό: «*καρφώνουν ἓνα σεντόνι στὸν τοῖχο, ἑστὸς τοῦ ἡ μέση του νὰ εἶναι ἐπάνω στὴ γωνιά· σ' ὅλη τὴν ἐπάνω ἄκρη τοῦ σεντονιοῦ βάζουν βάτο, σὰ γιορλάντα, μὲ τίς ἄκρες του πρὸς τὰ κάτω καὶ κρεμοῦν τρία μεγάλα κουλλούρια, ἓνα στὴ μέση καὶ ἓνα ἀπὸ κάθε ἄκρη. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σεντονιοῦ εἶναι γωνιακὸς καναπὲς ἢ πεζούλα, ὅπου στρώνουν καλὰ ρούχα καὶ καθίζουν τὴ νύφη. Κατὰ τὸ στρώσιμο τοῦ παστοῦ τραγουδοῦν: Καλὰ νὰ τοῦ στρώσετε τοῦ νύφης τὸ στρωμάτισο κτλ. καὶ εἰς τὸ τέλος σκορπίζουν ἐπάνω στὸν παστό ρύζι, κουφέτα, λεφτιά, μπα- μπακόσπορο καὶ κυλιοῦν ἐπάνω ἓνα παιδί, ἀγόρι ἢ κορίτσι» (Μ. Λιουδάκη). Πρβλ. τὰ τραγούδια τοῦ κρεββάτου ἐν Ρόδῳ:*

*Ἐστέσαμέν τον τὸν παστόν,
ποπὰν καὶ κάτω πλουμιστόν.....*

Εἰς τὴν Κερασούντα ἡ νύφη ἔμπαινε στὸ νυφειό, μίαν γωνίαν τοῦ δωμα- τίου, κλειομένην διὰ παραπετάσματος, ἀπὸ τὴν Πέμπτην.

2.—Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κρεμοῦν εἰς τὸν παστόν τὸ λεγόμενον *κλουβί*; Π.χ. εἰς τὸ Κωστί τῆς Θράκης «*περιτυλίσσουν λεπτὲς βέργες κυδωνιάς μὲ κόκκινο καὶ ἄσπρο βαμπάκι, τίς δένουν σταυρωτά, ὥστε ν' ἀποτελέσουν μίαν*

στεφάνην και ἀπὸ τὰ ἄκρα των κρεμοῦν ἄρμαθιές (μπρουλιές) ἀπὸ σταφίδες μὲ ἓνα καρύδι εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἓνα λεμόνι εἰς τὴν μεσαίαν μπρουλιάν. Τίς μπρουλιάζουν τὰ κορίτσια εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τραγούδια καὶ τὰ παλληκάρια μεταφέρουν τὸ κλουβὶ τὴν Κυριακὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μαζί μὲ τὸ προουκιὸ τῆς νύφης καὶ τὸ κρεμοῦν ἐκεῖ πὺν στέκεται ὁ γαμπρός».

3. — Πότε καὶ ὑπὸ τίνων στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον τὴν Πέμπτην συγκαλοῦνται συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στρώσουν τὸ κρεβάτι, μεθ' ὃ γίνεται τὸ πλούμισμα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε τὸ νυμφικὸ κρεβάτι τὸ ἔστρωναν γυναῖκες *μονοστέφανες* καὶ *ἀπίκρατες* τὸ ἔρραιναν μὲ ζαχαρωτὰ καὶ ἔβαζαν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι ἑννέα ἀμύγδαλα, ἀνάμεσα δὲ στὰ στρώματα ἓνα ψαλίδι ἀνοιχτὸ καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ παλαιὸ δίκτυ γιὰ τὰ μάγια» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὰς Κυδωνίας προσκαλοῦσαν τὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς τίς φιλαινάδες τῆς νύφης, πὺν εἶχαν ἓν ζωῇ τοὺς γονεῖς των, καὶ ἔστρωναν τὸ νυμφικὸ κρεβάτι καὶ κατόπιν ἐχώρευαν.

η') Τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην.

1. — Μὲ ποίαν λέξιν διακρίνεται κατὰ τόπον ἡ ἀποστολὴ τῶν δώρων αὐτῶν; Π.χ. τὸ *σινὶ* ἢ τὰ *σινιά* (Δυτ. Μακεδονία), τὰ *πανέρια* (Λήμνος), τὰ *κάνισκια*, οἱ *χάρες*, τὰ *προβοδήματα*, τὰ *μπαχτσάκια*, τὰ *θώρετρα* (Σωζούπολις), τὰ *γανήλα* (Πόντος).

Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα ταῦτα καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν στέλλονται; Π.χ. εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ὁ γαμπρὸς ἔστελλε τὴν Πέμπτην μέσα εἰς τὸ σινὶ λουτρίκια, ταμπακέρα ἀσημένια μὲ χτένι, τσιμπιδάκι, σαποῦνι, κινὰ καὶ χρήματα. Εἰς τὴν Λήμνον στέλλονται τρία πανέρια: τὸ ἓνα ἔχει τὰ νυφικά (*κατρέφτ'*, ἄρμαθιά ἀπὸ φλουριά, φόρεμα, παπούτσια), τὸ ἄλλο τὰ *ζεθερκᾶτα* (τ' πεθεροῦ π' κάμσο κλ.) τὸ ἄλλο ρακί, κρασί κλ. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμπρὸς στέλλει τὴν ἑσπέραν τῆς Πέμπτης τὰ *συμπόσᾶ* (δισάκκιον μὲ φαγητὰ καὶ ποτὰ) καὶ τὰ *κα-νόνᾶ* (8 γρόσια διὰ τὴν πενθεράν, 1 γρόσιον διὰ τὸ *ποδοπλύσιμαν* τῆς νύφης, 1 γρόσιον διὰ τὸ *ράψιμον* τοῦ φορέματος, 1 ζεύγος ὑποδημάτων καὶ ἓν *ψαθύρ'* (πίττα), τὴν ὁποίαν κόπτει ὁ ἱερεὺς καὶ διανέμει εἰς τὸν πενθερόν καὶ τὸν παρὰνυμφον. — Ποῖοι τὰ μεταφέρουν καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ὑποδοχὴ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, χοροὶ καὶ ἄλλα ἔθιμα. Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἓνας ἀδελφὸς τῆς νύφης σπάζει εἰς τὸ κεφάλι του μιὰ κουλλούρα (*μπουγάτσα*) καὶ τὴν μοιράζει εἰς τοὺς καλεσμένους. Φεύγοντες οἱ *μπράτιμοι* φορτώνονται τὰ σινιά, γεμάτα δῶρα διὰ τὸν γαμβρόν.

2. — Στέλλονται μὲ τὸ σινὶ καὶ χρήματα ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν

νύμφην ἢ πρὸς τὸν πενθερὸν καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; Π.χ. εἰς τὰς Καρινὰς Καβακλί ὁ γαμβρὸς μαζί με τὰ γαμήλια δῶρα θίεται εἰς τὸ σινὶ καὶ τὸ ἀγαρλίκ', δηλ. ποσόν τι χρημάτων (70-150 φράγκα), δῶρον πρὸς τὸν πενθερὸν ὡς ἐξαγορὰν τῆς νύμφης. (Περὶ τὰ *θέρετρα* ἐν Σινώπῃ, *θώρετρα* ἐν Σωζουπόλει, *θεώρετρα* ἐν Πόντῳ).

Ποῦ στέλλεται καὶ κερὶ εἰς τὴν νύμφην καὶ ποία ἡ σημασία τούτου;

3.- Τί στέλλεται εἰς ἀνταπόδοσιν ἐκ μέρους τῆς νύμφης;

θ') *Τὸ λουτρόν τῶν μελλονύμφων. Τὸ πλέξιμο τῆς νύμφης.*

1.- Πότε λούεται ἡ νύμφη καὶ πότε ὁ γαμβρός; Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία τῆς νύμφης, ὅταν τὴν ὀδηγῶν εἰς τὸ λουτρόν, καὶ πῶς ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Τί τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ τί εἰς τὸ λουτρόν; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ κορίτσια συνώδευαν τὴν νύμφην τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς εἰς τὸ λουτρόν μετὰ τὰ ὄργανα καὶ ἐξερχόμενα *ἐχόρευον χοροὺς εἰς τὸ λουτρόν*. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὸ Σάββατον πρωὶ ἡ *προσκαλέστρα* προσκαλοῦσε τὶς φιλαινάδες καὶ τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης καὶ ὅλοι μαζί τὴν συνώδευαν εἰς τὸ λουτρόν προηγείτο γυναικὰ μετὰ *βενέτικο* πανέρι, ὅπου τὰ λοετρικά, καὶ ἠκολούθει τὸ γαμοστόν, δηλ. οἱ προσκεκλημένοι μετὰ τὰ παγνύσια. Τραγουδοῦν κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ λουτροῦ, χοροὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ σπίτι. Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου μετὰ ὁμοίαν πομπὴν συνωδεύετο καὶ ὁ γαμβρὸς εἰς τὸ λουτρόν. Ὅμοίως εἰς τὴν Σινώπην ἐπροσκαλοῦσαν κόσμον μετὰ τὸν *πρωτόγερο* καὶ συνώδευαν εἰς τὸ λουτρόν πρῶτα τὸν γαμβρὸν καὶ κατόπιν τὴν νύμφην, τὴν ὁποίαν ἔλουε ἡ *παρὰνύφισσα*, δηλ. ἡ νουνά της.

2.- Πῶς γίνεται τὸ λουτρόν τῶν μελλονύμφων, ὅπου δὲν ὑπάρχει δημόσιος λουτρὼν; Ποῖος μεταφέρει τὸ νερὸ καὶ ποῖος λούει τὴν νύμφην; Π.χ. εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ Σάββατον δύο κορίτσια φέρουν τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν βρύσιν καὶ τὸ παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρὸν, ὁ ὁποῖος τὸ χύνει εἰς τὸ καζάνι. Κατόπιν λούονται μαζί μετὰ τὴν νύμφην, ἡ ὁποία τοὺς χαρίζει τὸ ὑποκάμισον καὶ τὸ *μποῦστο* της. Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης τὴν λούουν ἐπίσης τὸ Σάββατον πολὺ πρωὶ τρία κορίτσια «ἀμφιθαλῆ», συλλουόμενα καὶ αὐτά, καὶ κατόπιν τὴν *πλέγνε* τραγουδώντας:

Σάββατο βραδὺν μετὰ διῶξαν οἱ γονιοὶ μου,

ποὺ τὰ σπύτια τσου...

Εἰς τὴν Σκῦρον τ' ἀπολ' σίδια ἦτοι «τὰ νερά, ποὺ λούστηκαν ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύμφη, τὰ ρίχνουν στὴν ἴδια λεκάνη. Τὰ φυλάνε τρεῖς μέρες καὶ ὕστερα τὰ χύνουν στὶς τέσσερις γωνιὰς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ κάνουν ἀγόρια».

3. – Πότε γίνεται τὸ πλέξιμο τῆς νύφης καὶ ποιοὶ τὴν πλέκουν; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὸ Σάββατον «συνοδεῖα ἀπὸ τὴν συντέκνισσα καὶ τὶς καλῖνες (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ) ἐπήγαινε μὲ τὰ τέλια καὶ τὶς πλέχτρες (κορδέλλες μὲ φλουρί) καὶ μὲ τὴ γαῖδα στῆς νύφης τὸ σπίτι νὰ πλέξουν τὴ νύφη. Οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἔκλειναν τὴν πόρτα καὶ ἀπὸ μέσα ἐστέκονταν 2-3 παλληκάρια, τὰξαδέρφη τῆς νύφης, καὶ ζητοῦσαν τραγούδια ἀπὸ τὶς καλῖνες, γιὰ ν' ἀνοίξουν. Ἀφοῦ τραγουδοῦσαν τραγούδια τῆς νύφης καὶ τῶν παλληκαριῶν, ἄνοιγεν ἡ πόρτα. Πρῶτα ἔκαμναν τὸ προζύμ': μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ ἐκοσκίνιζε τ' ἀλεύρι φορῶντας καλπάκι στὸ κεφάλι καὶ μαχαίρι στὴ ζώνη, ἔπειτα ἐκοσκίνιζαν καὶ δύο παλληκάρια, ἀναποδογυρίζοντας τρεῖς φορὲς τὴν πυκνάδα. Μετὰ τὸ κορίτσι ἐζύμωνε τὸ προζύμι, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν: Μαννέ μου, τὴν εὐκὴ σου στὸ πρῶτο τὸ προζύμι κτλ. Ὑστερα ἡ συντέκνισσα ἄναφτεν ἓνα κερί καὶ πήγαινε κ' ἐπαιρνε τὴ νύφη ἀπὸ τὴν κάμαρα καὶ τὴν ἐκάθιζε νὰ τὴν πλέξῃ τὸ πρόσωπο τῆς νύφης ἣταν σκεπασμένο μ' ἓνα τσεμπέρι βυσσινύ. Πρῶτα ἐπλέκει τὴ συντέκνισσα, κατόπι τοῦ γαμπροῦ οἱ συγγενεῖς ὅλοι τῆς ἔκαναν τὸ πλεξούδι, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:

Φέστε νερό, ποδόσταμα καὶ αἰνιτιστὸ χτένι
νὰ πλέξουμε τὴ νύφη μας τὴν καλοκαρδισμένη...

ἢ Μὲ πούλησες, μαννέ μου, γιὰ πᾶσα δαχτυλίδι
δῶσ' το, μαννέ μου, πίσω καὶ ξαναγόρασέ με... κλ.

Τὸ κερί πάντα ἀναμμένο. Ὑστερα ἐκάρφωναν στὰ πλεξούδια τὰ τέλια καὶ τὶς κορδέλλες». Πῶς λέγονται ἀλλοῦ τὰ κορίτσια, πὺν λούζουν καὶ κτενίζουν τὴν νύφη;

4. – Εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ λούσματα τοῦ γαμβροῦ γίνονται ὡς ἑξῆς: καθίζουν τὸν γαμβρόν εἰς ἓνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ βάζουν εἰς τὰ γόνατα ἓνα ταψὶ γεμᾶτο νερὸ μὲ λεμονόφυλλα καὶ ἄλλα μυριστικά· κατόπιν οἱ παριστάμενοι τὸν σταυρῶνουν ἓνας-ἓνας στὸ κούτελο, δηλ. τὸν κερνοῦν ἓνατάληρο ἢ περισσότερα, ρίχνοντάς τα στὸ ταψί. Οἱ ἀνύπαντροι κατόπιν πίνουν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ βαρελιοῦ, «γιὰ νὰ στρέξῃ στὸ κεφάλι τους». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἀλλοῦ;

ι') Ἡ κινὰ ἢ τὰ κινιάσματα.

Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι: τὰ κινάγματα (Πόντος), τὸ κινιάσιμο (Κωστί), τὸ σχένιασμαν (Κύπρος), τὸ ἀλειχάνισμα (Ρεῖσδερε) κττ. Κινὰ ἢ ἀλειχάνη, κοκκίνη βαφή, μὲ τὴν ὁποίαν βάφονται μαλλιά καὶ νύχια τῆς νύφης κλπ. Ποῖαι

αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ *κινιάσματα*; Πῶς χορεύουν τὴν *κινά*; μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ἐκαλοῦσαν τὸ Σάββατο βράδν κορίτσια καὶ παλληκάρια νὰ χορέψουν τὴν κινά, νὰ κινιάσουν τὴ νύφη. Αἱ γυναῖκες ἐξύμωναν τὴν κινὰ καὶ κατόπιν τὰ παλληκάρια τὴν ἔπαιζον στὰ χέρια, ἀναβαν πέντε κερὰ καὶ τὴν ἔτρεχαν λόγερα τὴν ἀσήμωναν καὶ τὴν ἐχόρευαν: τὴν βαστοῦσε στὸ χέρι ὁ πρόβodos καὶ χόρευε κατόπιν ἔβαφαν τὰ δάχτυλα τῆς νύφης κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι ἔβαφαν τὸ δάχτυλό τους τὸ μολογὸ» (= μικρό). Εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων τὸ Σάββατον τὰ μεσάνυχτα «ἐκκινεῖ συνοδεῖα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μὲ φανούς, προηγούμενης τῆς νουνᾶς, ἡ ὁποία κρατεῖ *γάβανον*, δηλ. βαθὺ πινάκιον μὲ κινάν. Ἡ νύφη σκεπασμένη μὲ καλύπτραν κάθεται εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου, ἐνῶ πλησίον τῆς τοποθετεῖται ἡ κινὰ μὲ τρία κηρία καίοντα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ γαβάνου. Κάθε καλεσμένος ρίπτει νόμισμα εἰς τὸν γάβανον καὶ ἐμβαπτίζει εἰς τὴν κινὰν τὸν δάχτυλον, τὸν ὁποῖον ἡ νύφη περιδένει μὲ τεμάχιον ἐκ τῆς καλύπτρας τῆς. Ἀφοῦ *κνιστοῦν* ὅλοι, *χορεύουν τὴν κινά*: αὐτὸς δηλ. ποὺ σέρνει τὸν χορὸ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὸν γάβανον μὲ τὴν κινὰν καὶ τὰς ἀναμμένες λαμπάδας. Τὴν νύφην τὴν *κ'νάζει* ἡ νουνά. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ καλεσμένοι προσπαθοῦν νὰ κλέψουν ἢ ἡμποροῦν καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὸ σπιτι τοῦ γαμβροῦ». Εἰς Ρεῖσδερε *τῆς Σμύρνης* ἔβαζαν τὴν ἀλεσχάνη σὲ μίαν μεγάλη σουπιέρα καὶ εἰς τὸ μέσον ἓνα κομματι ζύμη μ' ἓνα φλουρί.*

ια') *Τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου.*

Πότε σφάζονται τὰ ζῶα διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ ποῖαι αἱ κατὰ τὴν σφαγὴν των συνήθειαι; Π.χ. εἰς τὴν Λευκάδα τὸ Σάββατον σφάζουν τράγον καὶ πυροβολοῦν πρὸς ἀναγγελίαν, ὅτι «αἱματώθη», ἤρχισεν ὁ γάμος. Εἰς τὴν Μάνην τὰ σφαχτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄρρενα (κριοὶ ἢ τράγοι) καὶ νὰ εἶναι μονὰ (3, 5, 7), προσφέρονται δὲ ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Ταῦτα, ὥς καὶ δέκα ἄρτους (*χαρόπιττες*) κατὰ σφακτόν, μεταφέρουν τὸ Σάββατον συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ *καλορίζικοι* (δηλ. ἀμφιθαλεῖς), *κανισκαραῖοι* λεγόμενοι.

ιβ') *Εἰδικὰ φαγητὰ καὶ γλυκύσματα.*

Ποῖα τὰ ὀνόματά των καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Λέσβον συνηθίζεται τὸ *κεσκέκι*, κρέας βρασμένον μὲ κοπανισμένον σῖτον. Εἰς τὴν Μάνην τὸ σφαχτὸ βράζει δλόκληρον ἐντὸς λέβητος μὲ σιτάρι. Ὁ *χόντρος* ἐν Μέσα Μάνῃ γίνεται μὲ σιτάρι κοπανισμένο καὶ μὲ *λεῖο*, δηλ. τεμάχια ἐντέρων, σπληνὸς κλ. ἐπιπασσόμενα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ βράσιμο τοῦ χόντρου τραγουδοῦν:

*Σιδεροσιτιές μου μπρούτζινες, κακάβια μ' ἀσημένια,
σταράκι μ' ἄλεξαντρινό, βράσε καὶ καλοβράσε,
νὰ φάγ' ἡ νύφη κι ὁ γαμπρός....*

Τὸ ρεσιὶ ἐκ σίτου κοπανισμένοι, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ μυρωδικῶν (Κύπρος), ὁ σὺλὸς (χυλὸς) ἐκ σίτου (Ἀνακοῦ Καπαδοκίας) κλ.

ιγ') *Τὰ κανίσκια τῶν καλεσμένων*, ἤτοι δῶρα στελλόμενα διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου (τὰ *καλαθιάτικα*, Σκύρος). Π.χ. εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Πυλίας ὅλοι οἱ χωρικοὶ χαρίζουν εἰς τὸν γαμβρὸν ἀπὸ ἑνα πινάκι σιτάρι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου, εἰς δὲ τὴν Ἀρτοτίναν τῆς Αἰτωλίας στέλλουν τὴν Παρασκευὴν ἢ τὸ Σάββατον ἑνα φόρτωμα ξύλα καὶ πετοῦν ἐπάνω εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κλάδους δένδρων. Εἰς τὴν Μάνην, τὴν Κρήτην κ. ἄ. κάθε καλεσμένος στέλλει εἰς τὸν γάμον 2-3 ψωμιά, πατάτες, λάδι καὶ πολλάκις ὁλόκληρο σφαχτό, κρασί κλ. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὰ δῶρα τῶν καλεσμένων (ἀρνιά, κρασιά, γαλοπούλες, γλυκύσματα) τὰ ἔπαιρναν ἀπὸ κάθε σπίτι μὲ τὰ παιχνίδια. Ποία ἡ συνήθεια ἄλλου;

ιδ') *Ἡ προικοπαράδοσις.*

Πότε καὶ μὲ ποίαν πομπὴν παίρνουν τὰ προικιά, ποῖσι στέλλονται πρὸς τοῦτο καὶ πῶς τὰ μεταφέρουν; Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀλόγων; Τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια κατὰ τὴν μεταφορὰν των; Ραντίσματα, δεισιδαίμονες πράξεις. — Παραδείγματα: Εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ἔπαιρναν τὰ προικιά τὸ Σάββατον μὲ τὰ ὄργανα «τὰ ἐφόρτωναν εἰς ἄσπρα ἢ κόκκινα ἄλογα, περιττοῦ πάντοτε ἀριθμοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδαν ψωμὶ μὲ μέλι. Εἰς τὰ ἄλογα ἐκάθιζαν παιδιὰ ἄρρενα, ἀμφιθαλῆ, καθ' ὁδὸν δὲ ἔρραινεν τὰ προικιά μὲ ρύζι καὶ βαμβάκοσπορο» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὸ Λασιθί τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης πᾶνε τὰ προικιά εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὴν Παρασκευὴν: ἐμπρὸς τὸ εἰκόνημα, κατόπιν τὰ προικιά κ' ἑνα σταμνὶ γεμᾶτο σιτάρι, εἰς δὲ τὸν δρόμον τὰ ραίνουν μὲ καλορίζικα (λουλούδια, ρύζι, σιτάρι, ροβίθια). Ἀφοῦ τ' ἀπλώσουν, χορεύουν καὶ γλεντοῦν. Εἰς τὴν Δυτ. Κρήτην εἰς τὴν κασέλλα βάζουν καὶ πέτρες «γιά νὰ ᾖ γεροὶ καὶ δυνατοὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη» καὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ «μπάζουν πρῶτο-πρῶτο τὸ σίδερο». Εἰς τὴν Καστορίαν τὰ προικιά τὰ παίρνουν οἱ παραστεκάμενοι τὴν Κυριακὴν, ὀλίγον πρὶν πάρουν τὴν νύφην, μὲ τραγούδια καὶ βιολιά. Εἰς τὴν Κερασοῦντα ὅμως τὸ σεντούκι τῆς νύφης μὲ τὰ προικιά ἐστέλλετο τὴν Τρίτην πρῶτ' καὶ ἠνοίγετο ἐνώπιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, συνηθρισμένων πρὸς τοῦτο.

2. — Πότε μετρεῖται τὸ *τράχωμα* καὶ ὑπὸ τίνος; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ

πενθερός ἐπὶ γαίῃ τὴν Παρασκευὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐμετροῦσε τὸ τράχωμα. Εἰς τὸ Μεσοχώρι Πυλίας «τὰ μετρητὰ (φλουριά, τάλαρα, σφάντζικες) τὰ ἔκαναν ἀρμολογία καὶ τὰ κρεμοῦσαν στὸ λαιμὸ τοῦ ἀλόγου, ὅπου καθόταν ἡ νύφη. Ἔτσι ἔδειχναν πόσο τράχωμα εἶχε πάρει».

3. — Πῶς γίνεται ἡ παράδοσις προικῶς οἰκίας εἰς τὸν γαμβρόν; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε ὁ προικοδότης ἔπαιρνε χῶμα ἀπὸ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς οἰκίας, τὸ ἔθετε μέσα εἰς ἓνα μαντήλι καὶ τὸ παρέδιδεν εἰς τὸν γαμβρόν λέγων: *Σοῦ παραδίνω τὸ σπίτι, ἀνώγρια, κατώγρια καὶ μ' ὅλη τὴν ἀφουσία του*, δηλ. περιοχὴ, παραρτήματα κτλ. Εἰς τὴν Λήμνον ἡ μητέρα τῆς νύφης κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νεονύμφων ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ τῆς.

16') Ἄλλα ἔθιμα τῆς πρὸ τοῦ γάμου εβδομάδος.

1. — Τὰ ἀλείμματα. Εἰς τὸν Βελβενδὸν ὁ γάμος ἀρχίζει τὴν Τετάρτην μὲ τὰ ἀλείμματα: γυναῖκες καὶ κορίτσια ἀσπάζουν τὸ σπίτι τραγουδῶντας. Κάθε ἄνδρας ἐμφανιζόμενος ἐκεῖ ἀλείφεται μὲ ἀβέστη.

2. — Ἔθιμα τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου.

Ἡ πίττα τοῦ γαμβροῦ καὶ ἡ πίττα τῆς νύφης. Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλονται; Ἑστίασις καὶ χοροὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύφης. *Καθένας καὶ μὲ τὸ ἔξοδό του*; Εὐχαί, χαρίσματα κλπ. Ὑπάρχει τὸ ἔθιμον ὁ γαμβρὸς νὰ πηγαίνει μὲ συνοδείαν τὸ Σάββατον βράδυ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ νὰ ξημερῶνονται μὲ χοροὺς καὶ ξεφαντώματα;

3. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν κακοῦ καὶ ἐπιτευσιν εὐτυχίας, τελούμεναι κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου.

Παραδείγματα. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τοῦ Πηλίου ὁ παπᾶς πηγαίνει τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ «ἀλλάζει τρεῖς φορὲς τὰ δαχτυλίδια κατόπιν ἡ μάννα τῆς νύφης φέρνει ἓνα ζουνάρι καὶ ζώνει τὸν γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη, γιὰ νὰ μὴ χωρίσῃ τ' ἀντράγγου». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν ἡ νύφη τὸ Σάββατον παίρνει 3 ἢ 5 ἢ 7 μικρὰ τυχερὰ παιδιὰ, ἀγόρια τριῶν ἕως δέκα ἐτῶν, καὶ τὰ λούζει μονάχη.

4. — Ἡ τελευταία νύκτα τῆς νύφης εἰς τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας ἡ νύφη τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου τῆς κοιμᾶται εἰς τὸ κατώι, εἰς τὰ Βέντζια τῆς Μακεδονίας κοιμᾶται μ' ἓνα μικρὸ ἀγόρι. Ποία ἢ συνήθεια ἄλλου;

Δ'. Ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου.

α') Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ.

Πότε γίνεται καὶ ποῖαι αἱ κατ' αὐτὸ συνήθειαι; Τί τραγουδοῦν, ὅταν ξυρίζεται ὁ γαμβρός; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ νερὰ καὶ αἱ τρίχες τοῦ ξυρίσματος;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Λάσταν πηγαίνουν τὴν αὐγὴν τῆς Κυριακῆς εἰς τὴν βρύσιν καὶ φέρουν νερό, διὰ νὰ λούσουν καὶ ξυρίσουν τὸν γαμβρόν· αὐτὸς κάθεται εἰς ἓνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ κρατεῖ ἔμπρός του ἓνα ταψὶ μὲ νερό, μὲ λεμονόφυλλα μέσα, οἱ δὲ παριστάμενοι τὸν ἀσημώνουν. Εἰς τὰ Βέντζια «τὸ νερὸ τὸ φέρνει ὁ μικρότερος, ὁ ἀνύπαντρος μπράτιμος· ὁ νουνὸς λούζει καὶ ξυρίζει τὸν γαμπρό, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν· τὸ νερὸ καὶ τὴ σαπουνάδα τὰ ρίχνουν σὲ τρεχάμενο νερό, ἀφοῦ πρῶτα δώσουν στὸ γαμπρὸ νὰ πιῇ μιὰ σταλιά». Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς κάθεται εἰς τὸ νεγαμοσκάμν', ὁ δὲ παρὰ νυμφος τυλίσσει τὴν κεφαλὴν του σταυροειδῶς μὲ ἐρυθρὸν μεταξινὸν νῆμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ κουρεὺς σπάνει ἑπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμβροῦ ἓνα ἄβγὸ καὶ προσέχουν νὰ μὴ πέσουν τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια καταγῆς τὰς μαζέσουν καὶ τὰς κρύβουν· κατόπιν τὴν Πέμπτην μετὰ τὸν γάμον πρῶτ' ὅραν τὴν ἡμέραν, γαμπρὸς καὶ νύφη παύσαντες τὴν πεύσιν, καὶ ξουρίζον· ὁ γαμπρὸς, μὲ τὰ ξουρίσματα μέσα, θέτουν μέσα καὶ προζύμ' (ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ προζύμ') καὶ πᾶνε μὲ τὸ δέβερο (πρωτεξάδελφο τοῦ γαμβροῦ) νὰ τὸ ρίξῃ στὸ ρέμα». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου καὶ ποῖοι λόγοι φέρονται πρὸς δικαιολόγησιν αὐτῶν;

β') Τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ.

1. -- Ποία ἦτο ἄλλοτε ἡ ἐνδυμασία τοῦ γαμβροῦ; Π.χ. εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς ἐφόρει μακρὸν ποδιῆρες ἐπανωφόριον (τελμίν), ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν (καράουλάκ) καὶ περιέδενε τὴν κεφαλὴν μὲ μεταξινὴν ζώνην καὶ μανδήλιον (ταινέαν). Τώρα τὴν σπάθην φέρει ὁ παρὰ νυμφος. Εἰς τὴν Ὑδραν ἐφόρει μινισί, τὸ ὁποῖον ἦτο κτῆμα τῆς Κοινότητος, ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν καὶ μίαν μεγάλην κουλλούραν, ζυμωμένην μὲ μέλι, εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον. Τί διατηρεῖται σήμερον εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν παλαιὰν συνήθειαν εἰς διαφόρους τόπους;

2. Ποῖος ἐνδύει καὶ στολίζει τὸν γαμβρόν; (Π.χ. εἰς τὴν Λῆμον ὁ κουμπάρος, εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια). Μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ καὶ μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην τραγουδοῦν:

Γαμπρὲ μ', ὄντες στολίζεσαι καὶ δένεις τὰ κουμπιά ζου,
χρυσὲς λαμπάδες στέκουνσι κοντὰ σὲν ἀφεντιά ζου.

Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «βάζουν τὸ γαμπρὸ νὰ πατήσῃ μέσα σ' ἓνα σιδε-
ροσίγι, ὅπου ἔχουν ρίξει κουφέτα, ρύζι, δεκάρες καὶ φλουριά. Προτοῦ φορέσουν
τὸ σακκάκι του, περνοῦν ἓνα ἀτσαλένιο μαχαίρι καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο τὸ
μανίκι τρεῖς φορές, γιὰ νὰ εἶναι ἀτσαλένιος καὶ πάντα νικητὴς νὰ βρίζεται ὁ
γαμπρός. Μετὰ τὸ ντύσιμο 4-5 φίλοι τὸν σηκώνουν ψηλὰ (τὸν ἀξώνουν) καὶ ὁ
γαμπρὸς τάξει». Εἰς τὴν Κύζικον σπάνουν ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του ἓνα ψωμί,
γιὰ νὰ στερεώσῃ τὸ στέφανον. Εἰς τὸ Καρατσόλι τοῦ Τιρνάβου αἱ γυναῖκες,
πρὶν στολισθῇ ὁ γαμβρός, χορεύουν τὰ γαμπριάτικα (ἐνδύματα), κρατοῦσαι κάθε
μία ἓνα ἀπὸ αὐτά. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὸ Σάββατον βράδυ τραγουδοῦσαν τὰ
ροῦχα τοῦ γαμπροῦ :

*Τοῦ γαμπροῦ μας τὰ ρουχίσια
δίπλες, τριπλες διπλωμένα....*

3.—Ποῦ ὁ γαμβρὸς ὑποχρεοῦται, προτοῦ ἐνδυθῇ, νὰ πῇ ἀπὸ τὰ ἀποπλύ-
ματα τῶν χειρῶν τῶν γονέων του; Πῶς ἐργάζεται τοῦτο;

4.—Ποῦ τὰ φορέματα τοῦ γαμπροῦ εἶναι δῶρον τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὸ
Λιβύσιον ἡ νύφη ἔστειλε τὸ πρὸς τῆς Κυριακῆς τὰ γαμπριάτικα (ἐσώρροχα,
σαλβάρι, κοντογούκι κλπ.) ἐν πομπῇ ἐπρόκειτο ὁ ἱερεὺς καὶ δύο παῖδια, κρα-
τοῦντα ἐντὸς μανδηλίων τὰ γαμπριάτικα καὶ ἠκολούθει ἡ συνοδεία μὲ κύραν καὶ
ἄσματα. Ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ καὶ εὐλογεῖ τὰ γαμπριάτικα, ἐκφωνῶν τὰ καλορίζικα, οἱ
δὲ οἰκεῖοι τὰ ἀσημῶνουν. Κατόπιν ὁ γαμβρὸς ἐνδύεται, ἐνῶ οἱ οἰκεῖοι τραγου-
δοῦν ἄσματα ἐπαινετικά.

5.—Τί φοροῦν τοῦ γαμπροῦ, γιὰ νὰ μὴ πιάσουν τὰ μάγια, νὰ μὴ τὸν
ἀμποδέσουν; (παλιὸ σῶβρακο ἢ ἄπλυτη φανέλλα ἢ τὸ μπρὸς πίσω τῆς φανέλλας
κλ. ἓνα κομμάτι δίχτυ ἢ ρύζι καὶ σουσάμι μέσα στὸ παπούτσι, κλειδαριὰ κλειδω-
μένη κλ.).

γ') Τὸ στολισμα τῆς νύφης.

1.—Ποῦ στολίζεται ἡ νύφη; Π.χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Πυλίας «τὴ νύφη τὴν
ἀλλάζουν σὲ ἄλλο σπίτι, ὅχι στοῦ πατέρα της, κι ἀφοῦ ντυθῇ, τὴν κρύβουν στὸ
ρωγὸ (μέρος τοῦ κατωγιοῦ, ὅπου φυλάγουν τὸ σανό)». Ποία ἡ αἰτιολογία τού-
του;—Διαρρυθμίζεται καταλλήλως ἡ θέσις, ὅπου θὰ στολίσουν τὴν νύφη; (νυφο-
στόλι, παστός, τέντα κλ.). Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας τὴν νύφη τὴν στολίζουν
πίσω ἀπὸ ἓνα σεντόνι.

2.—Ἡ νυμφικὴ ἐνδυμασία.

Τὸ ράσιμο τοῦ νυφικοῦ. Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου τὸ νυφικὸ φόρεμα
τὸ ράβουν 7 μονοστέφανες γυναῖκες. Εἰς τὴν Κύθνον τὴν νύφη βοηθοῦν νὰ

ράψη τὰ νυφικά της μερικὰ κορίτσια, αἱ λεγόμεναι *νυφοστόλοι*. Εἰς τὰ Τελώνια τῆς Λέσβου «στὰ προὔτ'νὰ τὰ χρόνια κάθι σοῖ εἶχι κ' ἓνα βρακὶ γιὰ δ' νύφ'. Μιὰ μιὰ πὺν γίνταν νύφ', φοροῦσι τοὺ βρακὶ αὐτό. Βαστοῦσι 30-40 χρόνια. Τὸ κρατοῦσαν τρεῖς λεύτερις κὶ βρακῶναν δὴ νύφ'». Ἐπικρατεῖ ἄλλου ἢ συνήθεια αὕτη; Ποῖος δαπανᾷ διὰ τὴν νυμφικὴν ἐνδυμασίαν; ὁ γαμβρὸς ἢ ὁ πατέρας τῆς νύφης; Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλεται αὕτη ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ;

3. — Ποῖος στολίζει τὴν νύφην; Εἰδική τις στολίστρα ἢ νέαι ἀμφιθαλεῖς (κοπέλλες *μανναδοκυρουδάτες* ἐν Ἀν. Κρήτη); Ποῖαι συνήθειαι τηροῦνται κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς νύφης;

Παραδείγματα: Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὴ νύφη «τὴν ἔντυνε ἡ συντέκνισσα μὲ τίς καλῖνες (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ). Ἡ συντέκνισσα μὲ τὸ κερὶ ἀναμμένο πήγαινε κ' ἔπαιρνε τὴ νύφη ᾗ τὰ κορίτσια, πὺν τὴν εἶχαν κρυμμένη τὶς ἔδινε μπαξίς' καὶ τὴν ἔπαιρνε καὶ τὴν ἔντυνε, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:

Νύφη μ', γιὰ στολίζεσαι;
— Τιγὰρ ἐγὼ στολίζομαι;
Γὼ καρτερὰ νὰ πάρω εὐχή,
νὰ πάρω εὐχή πρὸ τοῦ Θεοῦ
καὶ λόγο πρὸ τοῦ νύφου μου...

Κατόπιν τὴν χόρευεν ἡ συντέκνισσα μὲ τὴν λαμπάδα ἀναμμένην». Εἰς τὸ Βογατσικὸν οἱ συγγενεῖς, «πρὶν ἀλλάξουν τὴ νύφη, πάνε γλυκὰ καὶ θρέβουν τὴ νύφη». Εἰς τὰς Κυδωνίας «βάζανε τὴ νύφη νὰ πατήσῃ στὸ σινὶ καὶ τὴ ντύνανε, γιὰ νὰ ᾖναι σιδερένια». Εἰς τὸ Ρουμλούκι «κάτω ἀπὸ τὴν ψάθα, ὅπου κάθεται ἡ νύφη καὶ τὴν ἀλλάζουν, ἔχουν βαλμένο τὸ σιδερένιο λουρὶ τοῦ ἀλετριοῦ, γιὰ νὰ στεριώσῃ σὰν οὐ σίδηρους». Ἐπεὶ τρεῖς πρωτοστέφανες γυναικες παίρνουν τὸ λουρὶ, πὺν σκαλώνεται τὸ ἀλέτρι, καὶ τὸ περνοῦν τρεῖς φορὲς στὸ σῶμα τῆς νύφης, γιὰ νὰ μὴν ἀρμενιάζεται (νὰ μὴ ματιάζεται) καὶ νὰ εἶναι σβέλτα, σὰν τὸ λουρὶ. Τὰ ροῦχα της τὰ βάζουν μέσα στὸ κόσκινο μὲ ζαχαρωτά, ρύζι κλ. καὶ τὰ ρίχνουν ὅλα τρεῖς φορὲς ἐπάνω της (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἀλλάζουν καὶ μαντηλίσουν τὴ νύφη, «τὴν ραντίζουν στὸ πρόσωπο μὲ νερὸ καὶ ἀλάτι, βουτώντας βασιλικὸ καὶ λέγοντας: ὅ,τ' εἴπαμε νερὸ κὶ ἀλάτι.» Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «τὴν δεξιὰ κάλτσα τῆς φοροῦσεν ὁ πατέρας της, βάζοντας μέσα ἓνα χρυσὸ νόμισμα, τὴν ἀριστερὴν ἡ μητέρα». Τί συνηθίζεται ἄλλου;

4. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν ντύνουν καὶ στολίζουν τὴν νύφην;

Π.χ. Νύφη μ', ὄντες γεννιούσανε, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,
καὶ ζοῦ ὅδωκε τὴν ἐμορφιά καὶ πίζου πάλ' ἀνέβη (Μάνη).

5. — Τί φοροῦν τὴν νύφη, γιὰ νὰ μὴ τὴν πιάνουν τὰ μάγια; Π.χ. ἓνα λιγδερό ροῦχο κατὰσαρκα (Πυλία) ἢ μιὰ σακκοράφα στὸ ζουνάρι (Βλαχώρι) ἢ ἓνα ψαλιδάκι ἀνοιχτὸ στὸ δεξιὸ παπούτσι, γιὰ νὰ κοποῦν οἱ κακὲς οἱ γλῶσσες ἢ σταυρὸ μὲ κατράμι, γιὰ νὰ πατήσῃ τὸν τρισκατάραιον (Ἀθῆναι) ἢ ἀχυλιά καὶ ἀβγότσεφλα στὸ παπούτσι της (Λῆμνος).

6. — Ὁ νυμφικὸς πέπλος καὶ ὁ ἄλλος στολισμὸς τῆς νύφης. Ποῖα τὰ κατὰ τόπους ὀνόματα τῆς νυμφικῆς καλύπτρας; Π.χ. παρθενικὸ (Λιξούρι), μπόλια (Ῥόδος, ὅπου αὕτη ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κοινότητα), μαφόρι (Οἰνὴ Πόντον), φ'νίκα (Λέσβος), τσίπα, βέλο κλπ. Ἀπὸ ποῖον ὕφασμα γίνεται ἡ καλύπτρα αὕτη καὶ τίνας χρώματος εἶναι; Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἶναι κοκκίνη;

Ὁ ἄλλος στολισμὸς: γιρλάντα ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, κέρινα σκουλαρίκια καὶ καρφίτσα ὁμοίως ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, τὰ ὁποῖα ἐνιαχοῦ φέρεי μαζί μὲ ἄλλα δῶρα ὁ κουμπάρος. Ταῦτα εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θεοῦς λέγονται *νυφοστόλια* καὶ εἶναι δῶρα τοῦ γαμβροῦ, στελλόμενα ἐν κανίστῳ. Ἐκεῖ ἄλλοτε τὰ βλέφαρα τῆς νύφης ἐχρίοντο μὲ ἀσπράδι ἄβγοῦ, «γιὰ νὰ μὴ παῖζον».

δ) *Ἐναρξίς τῆς τελετῆς τοῦ γάμου. Ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παρὰνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ.*

Γίνεται ἐκκλησιασμὸς καὶ μετάληψις τῶν μελλονύμφων τὴν πρωτὴν τῆς Κυριακῆς; — Μὲ ποίαν πομπὴν γίνεται ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παρὰνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ὁ γαμβρὸς, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν *παράγαμπρο*, τὶς *καλίνες* (ἑξαδέλφες του) καὶ τὸν ὀργανοπαίκτην, ἐπήγαιναν εἰς τοῦ *σύντεκνον* τὸ σπίτι μὲ τὸ *κανίς*: ἓναν *ταβᾶ*, ὅπου εἶχε ἓνα πιάτο φαγὶ καὶ ἓνα ψωμάκι μὲ σταφίδες καὶ μιὰ *δούκλα* (πλόσκα) κρασί. Ὁ γαμβρὸς ἔβανε τὸ *κανίς* μπροστὰ στὸ σύντεκνο, τοῦ φιλοῦσε τὸ χέρι καὶ ὅλη ἡ συνοδεία ἐκάθητο εἰς τὸ τραπέζι. Εἰς τὸ Πάπιγγον ὁ γαμβρὸς, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς *ἀδερφοπούς*, ἐπισκέπτεται τὸν νουνόν, φιλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ τῆς νουνᾶς καὶ δέχεται τὰς εὐχὰς των. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν ὁ *πρωτοσυμπέθερος* στήνει τὸ *μαριάκι*. Εἰς τὴν Καστορίαν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει μὲ τὰ ὄργανα καὶ μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους εἰς τοῦ νουνοῦ καὶ τὸν παραλαμβάνει μὲ τὸ *κανίσκι* του, δηλ. ἓνα σφαχτό, στολισμένο μὲ λουλούδια καὶ μῆλα χρυσομένα εἰς τὰ κέρατα, καὶ σινὶ μὲ τὸ *στεφανομάντηλο*, τὶς λαμπάδες κλπ.

ε') *Ἡ πομπὴ διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης.*

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία (τὸ *ψίκι*, ὁ *γαμόστολος* (Πόντος), τὸ *γαμοστόλι* (Σιγὴ Βιθ.), τὸ *συμπεθεριακὸ* (Σιάτιστα), οἱ *γαμουλιῶτες* (Κρήτη) κλπ.; Πᾶνε ὅλοι *καβάλλα σ' ἄλογα*, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ νύφη εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιον χωρίον; Μὲ τί στολίζουν τ' ἄλογα; Ποῦ πατεῖ ὁ *γαμβρός*, διὰ νὰ *καβαλλικέψη*; (στὸ *ὄνι*, εἰς τὰ *Βέντζια*). Προηγεῖται κανεὶς *σημαιοφόρος*; Τί *σημαίαν* κρατεῖ; Τί *συνηθίζεται*, πρὶν ὁ *γαμβρὸς* ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του; Π.χ. εἰς τὸν *Ναίμονα* «*μὰ γυναικα τρανοῦσε φωτιά ἀπὸ τὸ τζάκι κι ὁ γαμπρὸς περνοῦσε ἀποπὰν' ἀπ' τὴ φωτιά*».

Ἄλλα παραδείγματα: Εἰς τὸ Λασήθι τῆς Κρήτης τῆς πομπῆς προηγούνται δύο παιδιὰ μὲ τὰ στέφανα καὶ μὲ τὶς λαμπάδες, κατόπιν ἔρχεται ὁ *γαμβρὸς* μὲ τὸν *κουμπάρο* καὶ ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι μὲ *λύρα* ἢ *βιολί*: τὸν μὲν *γαμβρὸν* κρατοῦν ἀπὸ τὰ χέρια δύο *παλληκάρια*, τὸν δὲ *κουμπάρο* δύο *κοπέλλες*. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ὁ *γαμβρὸς* εἶναι *ἐφιππος* σὲ *γρίβο* ἄλογο, εἰς δὲ τὸ *Βογατσικὸν* ἱππεύει ὁ *νοῦνος* μὲ μιά *πλόσκα* *κρασί* καὶ μιά *κουλλούρα* εἰς τὸ *δισάκκι*. Εἰς τὴν Ἀμισὸν *γυναῖκες* καὶ *παρθένοι* *πεπλοφοροῦσαι* συνοδεύουν τὸν *γαμβρὸν* (*παρανυφάδες*), ἀλλ' εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Πόντου καὶ *παρανύφσαι*, ὅταν ἐκκινή ὁ *γαμόστολος*, *χορεύου*ν *τεταγμένα* εἰς *γρομμὴν* ἕνα *πρωτότυπον* *χορόν* λεγόμενον *μαντήλια*, κατ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐπανοδὸν». Εἰς τὰ *Βέντζια* «*δυσὸ σχαργιάτες* *τρέχουν* *καλπάζοντες* *πρὸς* τὸ σπίτι τῆς νύμφης: ὅταν φθάσῃ τὸ *συμπεθεριακὸ* μὲ τὸ *φλάμπουρο* ἔμπροσ, καὶ ἐνῶ ὅλοι εἶναι *καβάλλα*, ὁ *γαμπρὸς* *ρίχνει* ἕνα *μῆλο* *στο* *σπίτι* τῆς νύμφης καὶ *προσπαθεῖ* νὰ τὸ *περάσῃ* ἀπὸ τὴν ἄλλη *μεριά*, ἐνῶ ἡ νύφη *τὸν πολεμάει* ἀπ' τὸ *παράθυρο* μὲ *ρεβίθια*. Ὁ *πατέρας* τῆς νύμφης *πηγαίνει* τότε καὶ *κατεβάζει* τὸ *γαμπρὸ* ἀπὸ τ' ἄλογο καὶ τὸν *δέχεται* *στὴν ἀγκαλιά* του· *ἐκεῖνος* τοῦ *φιλεῖ* τὸ *χέρι*». Εἰς τὸ *Βλαχώρι* τῆς Ἡπείρου τῆς *ἐφιππου* *συνοδείας* προηγεῖται ὁ *βλάμης*, κρατῶν τὸ *μπαεράκι* ἥτοι *σημαίαν* μὲ *σταυρὸν* ἐπὶ τοῦ *κοντοῦ*, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου εἶναι *καρφωμένα* ἕνα *ρόδι*, ἕνα *μῆλο* καὶ ἕνα *πορτοκάλι* καὶ τέσσερα *μαντήλια* *κρεμασμένα*.

2. — Ποῖα *τραγούδια* τραγουδοῦν κατ' ὁδὸν καὶ ποῖα ἀπέξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύμφης;

3. — Ποῦ ὁ *γαμβρὸς* εὐρίσκει *κλειστήν* τὴν *θύραν* τῆς οἰκίας τοῦ *πενθεροῦ*; Ποῖα *τραγούδια* τραγουδεῖ τότε ἡ *συνοδεία* τοῦ *γαμβροῦ*; Ποῖαι αἱ *σχετικαὶ ἐνέργειαι* καὶ *πράξεις*, διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ *θύρα*; Π.χ. εἰς τὴν Ὑδραν ὁ *γαμβρὸς* *ιστάμενος* *πρὸ* τῆς *ἐξωθύρας* *κτυπᾷ* *τρεῖς* *φορὰς* τοὺς *πράκους* τῆς πόρτας μὲ τὸ *σπαθί*, πού φέρει *κρεμάμενον* εἰς τὸν ὄμον· τέλος *κόβει* μὲ τὸ *σπαθί* μιά *κουλλούρα* σὲ τέσσερα *κομμάτια* καὶ τὰ *πετᾷ* μέσα *στο* *σπίτι*. Εἰς τὰ *Ρεβενοχώρια* τῆς *Θεσσαλίας* ὁ *γαμβρὸς* ὁρμᾷ *ἐφιππος* καὶ *κτυπᾷ* μὲ τὴν *μάχαιραν* τὴν *θύραν*

τῆς πενθερικῆς οἰκίας, ἐνῶ εἰς τὰς Φερὰς τῆς Θράκης καταφέρει κατ' αὐτῆς λάκτισμα. – Κατὰ ποίους ἄλλους τρόπους ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴσοδος τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς συνοδείας του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ; (Πρβλ. *τάματα* τοῦ κουμπάρου, *πορτιάτικο* (Γιάννις Καλαμῶν), *δῶρα σὺς ζυμῶτρες* (Λακκοβίκια) κλ.). Εἰς τὴν Στενήμαχον ὁ γαμβρός, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, ρίπτει μῆλον ἢ ρόδι εἰς τὴν στέγην, ἡ δὲ νύφη κατόπιν δένει μαντήλι μὲ τρεῖς κόμπους γύρω εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νουνουῦ.

4. – Ποῦ οἱ γονεῖς τῆς νύφης ὀφείλουν νὰ *τάξουν* δῶρα εἰς τὸν γαμβρόν, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι (*μπατίκια*); Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα αὐτά; Εἰς τὴν Κάρπαθον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἐξέρχονται καὶ παραλαμβάνουν τὸν γαμβρόν.

5. – Τὰ τελούμενα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. οὗτος θέτει πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας.

ς') *Ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν παίρνουν νύφη ἀπὸ ἄλλο χωριό.*

1. – Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν κατ' αὐτήν; Π.χ. ἄλογο κόκκινον διὰ τὸν γαμβρόν μὲ κόκκινον μαντήλι εἰς τὸ καπίστρο, τὸν δὲ γαμβρόν κατεβάζουν ἀπ' τὸ παρὰ τοῦ ἀλόγου, «γὰ νὰ πάῃ ἐμπρός» (Λήμνος). Εἰς τὴν Κύπρον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἀπαιτοῦν νὰ *ξεπεύνη* ὁ γαμβρός καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωριὸν παρὸς. – Τὸ *σχασιῖα*: ὁ *σχασιῖτης* ("Αμφισσα), ὁ *σχαρικιῖτης* (Καλάβρυτα), οἱ *σχασιῖτες*, δηλ. ἀγγελιαφόροι (Βογατσικόν) κλ.

2. – Πῶς φέρεται ἡ νύμφη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον ἱπεύει εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀλόγου τοῦ γαμβροῦ, εἰς τὴν Θράκην φέρεται ἐφ' ἀμάξης συρομένης ὑπὸ βοῶν.

3. – Ποία ἡ συνήθεια, ὅταν περνοῦν ἀπὸ βρύσιν ἢ ἄλλο *τρεχούμενο νερό*; Ποία, ὅταν περνοῦν ἀπὸ ἄλλο χωριό; Π.χ. εἰς τὰ Βέντζια «*βάζουν* μὴν *ἡλικιωμένη γυναικα* νὰ *κεράσῃ* τὴν νύφη καὶ νὰ τὴν *ξεσκεπάσῃ*." *Ἄν δὲν ξεσκεπαστῇ ἡ νύφη, πιστεύουν, ὅτι σίγουρα θὰ πέσῃ χαλάζι σ' αὐτὸ τὸ χωριό*».

4. – Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας, μετὰ τὴν στέψιν, ὅτε ἔμελλον οἱ νεόνυμφοι νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ χωριόν, τὰ παλληκάρια ἐμαζεύοντο εἰς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, «*ἔπιαναν ἄλυσίδα καὶ δὲν ἄφηναν νὰ φύγῃ ἡ νύφη, ἂν ὁ γαμβρός δὲν τοὺς ἐπλήρωνε τὸ *πρακπασί*. Ἔτσι ἔλυναν τὴν ἄλυσίδα καὶ περνοῦσεν ἡ νύφη*». Ποῦ ἄλλου σινηθίζεται τοιοῦτον τι;

ζ') *Τὸ πάρσιμο τῆς νύφης (τὸ νυφόπαρμαν)*

Λαϊκαὶ συνήθειαι, ὅταν παίρνουν τὴν νύφην ἀπὸ τὸ πατρικὸ της.

1. – Ὑποδοχή, ζώσιμον καὶ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Ὑδραν π.χ., τὴν Δωρίδα, τὸ Βογατσικόν, τὸν Ναίμονα κ. ἄ. ἡ πενθερὰ ὑποδεχομένη καὶ ἀσπα-

ζομένη τὸν γαμβρὸν τοῦ καταφέρει ράπισμα, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ζώνει τὸν γαμβρὸν καὶ συγχρόνως τὸν ραπίζει, εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου τὸν κτυπᾷ τρεῖς ἑλαφρὰ εἰς τὸν ὦμον. Ποῦ τὸ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν ἢ ἀπὸ μίαν θείαν τῆς νύφης;

2. — Τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Ποῖος τὰ φέρνει καὶ ποῖος τὰ φορεῖ εἰς τὴν νύφην; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὰ παπούτσια τὰ φέρνει μέσα εἰς ἓνα τροβᾶ ἢ ἀδελφὴ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ τὴν ποδένουν οἱ βλαμάδες. Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας ἡ νύφη ἐκείνον, ποῦ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ παπούτσια, τὸν χτυπᾷ μιὰ γροθιά. — Πολλαχοῦ τὰ κορίτσια γράφουν τ' ὄνομά τους εἰς τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Διὰ τί;

3. — Ἡ παράδοσις τῆς νύφης. Ποῖος τὴν ξεβγάνει καὶ εἰς ποῖον τὴν παραδίδει; Ποῖα τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (ἢ τοῦ παρανύμφου), διὰ νὰ πάρῃ τὴν νύφην;

Παραδείγματα: Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας τὴν νύφην παραδίδει ὁ ἀδελφός της εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδει ἓνα τάληρον, (τὰ βυζαστικά ἢ παραδοτικά ἐν Μάνη). Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου «ὁ γαμβρὸς γονιπετεῖ παρὰ τὴν ἐστίαν, τοῦ καθίζουν δ' εἰς τὰ γόνατα ἓνα μικρὸ ἀγόρι. Ἀφοῦ γευματίσουν, ἡ μητέρα κρατοῦσα τὴν νύμφην ἐκ τῆς χειρὸς τὴν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν λέγουσα: «ἐσὲν ἐγὼ καὶ τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸν ἐδόξα ἐσέν» (τρὶς). Ὁ γαμβρὸς ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τῆς πενθερᾶς, δίδων εἰς αὐτὴν νόμισμά τι (σοὺν χακί = τὰ βυζαστικά) καὶ κρατῶν τὴν νύμφην ἐξέρχεται». Εἰς τὴν Πυλίαν ὁ γαμβρὸς «χτυπᾷ τὴ νύφη μὲ λεπτὰ». Ἄλλου ὁ γαμβρὸς δίδει κέρασμα (χρυσὸ ἢ χάρτινο παρᾶ ἢ κόσμημα) εἰς τὴν νύφην ἢ εἰς τὶς κοπέλλες, ποῦ τὴν τριγυρίζουν (τραγουδίστρες), καὶ παίρνει τὴν νύφην. Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ κέρασμα αὐτὸ καὶ εἰς τί συνίσταται; (Π.χ. ἀγριλίκι εἰς Καταφύγιον).

4. — Ἄλλαι συνήθειαι, προτοῦ πάρουν τὴ νύφη. Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «ἡ πεθερὰ παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη σὲ ἰδιαίτερο δωμάτιο καὶ τοὺς ραντίζει μὲ ἁλάτι, «γὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες». Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας μέσα εἰς τὸ παπούτσι τῆς νύφης χύνουν κρασί, ἢ δὲ νύφη τὸ ροφᾷ καὶ τὸ πτύει εἰς τὸ μαντήλι της, «γὰ νὰ μὴν ἀβασκαίνεται». Εἰς τὴν Αἶνον πίνει μιὰ σταγόνα νεροῦ ἀπὸ τὴν λεκάνην, ὅπου οἱ γονεῖς της ἔπλυναν τὰ χέρια των. Εἰς τὴν Λάσταν γαμβρὸς καὶ νύφη, πρὶν ξεκινήσουν διὰ τὴν στεφάνωσιν, τρώγουν εἰς τὸ κατώγι ἓναν κόκορα «μὲ ἓνα κοντάλι καὶ ἓνα πιρουνί». Συνηθίζεται τοιοῦτον τι εἰς τὸν τόπον σας καὶ διὰ ποῖον λόγον γίνεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

5. — Ἡ ἔξοδος τῆς νύφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς αὐτῆς. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῶν οἰκείων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ἡ νύφη ἑσταμάτα πρὸ τοῦ κατω-

φλίου της πατρικῆς οἰκίας καὶ ἐστερέωνεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν πόδα, ὥστε ὁ νέος μόλις διὰ τῆς βίας ἠδύνατο νὰ τὴν ἐξαγάγῃ, ἐνῷ ἡ μουσικὴ ἀνέκρουε τὸν *ἐχπαστὸν* (=ἐξόδιον), αἱ δὲ *παρὰνύφσαι* ἐχόρευον. Εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας ἡ νύφη, ἐνῷ κατέρχεται τὴν κλίμακα τῆς πατρικῆς οἰκίας, σταματᾷ, στρέφεται πρὸς Α καὶ προσκυνεῖ τρεῖς, ἐνῷ δὲ ἐξέρχεται εἰς τὴν αὐλήν, χύνουν πρὸ τῶν ποδῶν της νερό. Εἰς Ἀλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ σπίτι, «γυρίζει καὶ προσκυνεῖ τρεῖς πρὸ τῆς θύρας, ἐνῷ γυναῖκες περιτρέχουσιν τὴν οἰκίαν ὀλολύζουσιν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας της». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «ἡ νύφη κἀνει τρεῖς μετάνοιες: ἀφήνει γαῖα στὸ σπίτι, καὶ περνώντας ἀπὸ τῆς βρύσης θὰ πετάξῃ μέσα στὸ νερὸ λεπτὰ καὶ θὰ κἀνῃ πάλιν τρεῖς μετάνοιες στὴ βρύση». Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας, «ὅταν ἡ νύφη βγαίῃ ἀπὸ τὸ πατρικὸν τῆς σπίτι, ἡ συντέκνισσα κρατεῖ ἐμπρὸς ἓνα κερὶ ἀναμμένον». Ἄλλοι ἡ νύφη βγαίνοντας ἀπὸ τὸ πατρικὸν τῆς σκορπᾷ ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω χρήματα, πού τῆς δίδει ἡ μητέρα της. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην ὁ πατέρας παραδίδει τὴν κόρην τοῦ ἐκείνου γαμβρόν, γαμβρὸς δὲ καὶ νύφη κρατούμενοι ἀπὸ τὰς χεῖρας πατοῦν μετὰ τὸν δεξιὸν πόδα εἰς μίαν πέτραν *ριζιμάν*. Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοι;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

1) Η μετέβασις εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

ΑΘΗΝΩΝ

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ποῖος προηγεῖται τῆς πομπῆς καὶ ποιοὶ ὀδηγοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν; Ἀκολουθοῦν τὴν πομπὴν καὶ τὰ κορίτσια (οἱ *τραγουδίστρες* ἢ *καλίνες*); Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὴν Κερασούντα προπορεύεται μία γραῖα λαμπαδηφοροῦσα, *παραμάννα* ἢ *παρὰνύφσα* καλουμένη, εἰς τὸν Ἐπτάλοφον Δυτ. Μακεδονίας μία κόρη, ἡ *ἀδερφοφτῆ*, προηγεῖται κρατοῦσα κλάδον. Εἰς τὴν Ἀνδρον τὴν νύμφην συνοδεύει μία παρθένος, ἡ *παράνυφη*, εἰς τὸ Πογώνι τῆς Ἡπείρου τρεῖς γυναῖκες, οἱ *παργένυφες* τὴν συνοδεύουν ἕως τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, παραμένουσιν ἐκεῖ ἕως τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὴν νύμφην ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ πατέρας της ἢ ὁ ἀδελφός της, τὸν δὲ γαμβρόν μία ἀδελφὴ ἢ πρωτεξαδέλφη του. Ἀλλαχοῦ τὴν νύμφην ὀδηγεῖ ἡ συντέκνισσα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἐξαδέλφη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

2. — Ποῦ ἡ νύμφη ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔφιππος ἢ ἐφ' ἁμάξης; Ποῦ ὁλόκληρος ἡ νυμφικὴ πομπὴ εἶναι ἔφιππος; Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν καὶ τὸ Βογατσικὸν παλαιότερα ἡ νύφη ἐπὶ γαῖαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καβάλλα εἰς ἄλλο, τὸ ὁποῖον ὀδηγοῦσαν οἱ *μπράτιμοι*, βαδίζοντες ὅλο δεξιὰ, ὅταν δ' ἔφθαναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν κατέβαζαν ἀπὸ τὸ ἄλλογον ὁ πενθερός της. Εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτης, ὅταν πλησιάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, περιφέρουν τὴν νύμφην τρεῖς περὶ αὐτήν.

3. -- Τί συνηθίζεται κατὰ τὸ ξεκίνημα τῆς νύφης καὶ τί, ἕως ὅτου φθάσῃ ἡ συνοδεία εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ἡ νύφη ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σπίτι της, πετάει ἓνα καρφὶ ἐπάνω εἰς τὴν στέγην καὶ σπέρνει κουφέτα. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἓνας μπράτιμος βοηθεῖ τὴν νύφην ν' ἀνέβῃ στὸ ἄλογο (ἓνα ἄσπρο ἄτι, τὸ ὁποῖον πρωτύτερα τὸ τρέχει ἐπὶ μίαν ὥραν ἓνας καβαλλάρης, διὰ νὰ τὸ κουράσῃ). Ἡ νύφη ὀρθία ἐπάνω στὸ ἄλογο προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο. Κατόπιν βγάζει ἀπὸ τὴν τσέπη της ἓνα κλίμι, μικρὸ πρόσφορο, τὸ σπάει στὴ μέση καὶ τὸ ἓνα κομμάτι ρίχνει στὰ κεραμίδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ ἄλλο τὸ κρύβει στὸν κόρφο της — θὰ τὸ ρίξῃ ἀργότερα στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μέσα στὸ σακκὶ μὲ τ' ἄλεύρι, γιὰ νὰ τοῦ φέρῃ *μπερεκέτι*. — Οἱ γύρω τὴν ραντίζουν μὲ γέννημα καὶ ρύζι, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Τί στέκεσαι χρυσὴ μηλιά; Τί δὲν κινᾷς; / Παραπονῶ τὴ μάννα μου καὶ δὲν κινῶ* Πρὶν ξεκινήσουν, ὁ γαμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ τὸ σπίτι τῆς νύφης, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ ρίχνει πρὸς τὰ ὀπίσθια του τὸ τσεκούρι του τρεῖς φορὲς, γιὰ νὰ προκόψουν. Ὅταν φθάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, πάλιν ἡ νύφη προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο καὶ ρίχνει ψηλὰ στὸν ἀέρα ἓνα μῆλο ἢ ἓνα ρόδι. Κατόπιν τῆς φέρουν ἓνα μικρὸ ἀγοράκι, τὸ παίρνει στὰ χεράκια της, τὸ ἀγκαλιᾷ καὶ τοῦ δίνει *ζαχαρωτά*. Ἐνας πρῶτος ἐξιδεμένος τοῦ γαμπροῦ κατεβαίνει τὴ νύφη ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τὴν σηκώνει ψηλὰ τρεῖς φορὲς *τὴν ἀεῖώνει*» (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε, πρὶν ξεκινήσῃ ἡ νύφη διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἐρράντιζαν τὸν δρόμον μὲ *ἀμίλητο* νερό, πού περιεῖχεν ἅλας, *γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρρες*. Εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τοῦ Πόντου ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν ἐφθάνεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἐσταματοῦσε, ὁ δὲ γαμπρὸς ἔσειε τρεῖς κώδωνας καὶ κατόπιν ἐρωτοῦσε τὴν νύφην: *Γιὰ τίναν ἔπλασέν σε ὁ Θεός; Καὶ ἐκεῖνη ἀπήντα: Γιὰ τ' ἐσέν τὸν κωδωνιάτεν*. — Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου; Ποῦ οἱ συνοδεύοντες τὴν πομπὴν κρατοῦν λαμπάδας ἢ δαδιὰ ἀναμμένα; Μὲ τί ραίνουν τοὺς μελλονύμφους ἀπὸ τὰ σπίτια, πού περνᾷ ἡ γαμήλιος πομπή;

4. Ποῖα ἀπαντήματα καθ' ὁδὸν θεωροῦνται ὡς κακοὶ οἰωνοί; Ἀσημώνει ἡ νύφη κάθε νερὸ πού θὰ περάσῃ;

θ') Ἡ *στέψις* (τὰ στεφανώματα).

1. -- Ποῦ γίνεται ἡ στέψις; εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις;

2. -- Ἡ εἴσοδος τῆς νύφης εἰς τὸν ναόν. Ποῖαι συνήθειαι προηγοῦνται; Δύο παραδείγματα: Εἰς τὸ Βογατσικὸν «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ μυστήριον, ὁ παπᾶς ἐξομολογεῖ τοὺς μπρατίμους, τὸν γαμπρὸ καὶ τὸ μπρατιμούλι· φιλιοῦνται ἀναμεταξύ

τους στο στόμα κ' ἔτσι γίνονται πιά ὅλοι ἀδελφοὶ (ἀδελφοποιΐα). Τότε τὸ μπρατιμούλι μὲ τὸν παπᾶ πηγαίνουν καὶ φέρνουν τὴ νύφη ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας· ἡ νύφη δίνει τοῦ παιδιοῦ ἓνα μῆλο κι αὐτὸ τῆς τραυάει τὴ σκέπη· τότε ὁ παπᾶς τὴν παραλαμβάνει καὶ τὴν ὁδηγεῖ δίπλα στὸ γαμπρό». Εἰς τὰ Βέντζια, ὅταν ἡ νύφη ἔρχεται ἀπὸ ἄλλο χωριό, τὴν φέρνουν τρεῖς φορὲς γύρω στὴν ἐκκλησίᾳ τραγουδώντας:

*Νικκλησίτσα φουντωτή, φουντωτή καμαρωτή,
πῶς ἀδέχκεις τὰ κηριά, νὰ δεχτῆς κι αὐτὴν τὴ νιά.*

Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα;

3. - Θέτει ὁ ἱερεὺς ἐρώτημα εἰς τοὺς μελλονύμφους, ἂν ὁ ἓνας θέλῃ τὸν ἄλλον;

4. - Τὰ *στέφανα*. Ἀπὸ ποῖαν ὕλην κατασκευάζονται ταῦτα καὶ ὑπὸ τίνων;

Π. χ. ἀπὸ *κλῆμα ἐφτάκοιλο* ἢ *ἐφτακοίλι* (Λῆμνος), ἀπὸ κλάδον ἐλαίας ἢ δάφνης, ἀπὸ ἄνθη πορτοκαλλέας ἢ ἀπὸ χρυσοειδῆ σύμματα κλ.

Τηροῦνται κανόνες καὶ τύποι ὁρισμένοι κατὰ τὴν στεφανηπλοκίαν; Π. χ. εἰς τὰ Κύθηρα, τὴν Θήραν κ. ἄ. τὰ κλήματα διὰ τοὺς στεφάνους κόπτονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μὲ πομπὴν καὶ ὕμνα καὶ πυροβολισμούς, πλέκονται δὲ ὑπὸ παρθένων ἀμφιθαλῶν, αἱ ὁποῖαι τὰ στολίζουν μὲ ποικίλεις ταινίας, ἄδουσαι γαμήλια δίστιχα εὐχετικά.

Ποῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν στέψιν *στέφανα* ἀργυρᾶ τῆς ἐκκλησίας; Μήπως καμία οἰκογένεια ἔχει ἰδιαιτέρα, «πατρῴα» στέφανα;

5. - Τὸ κοινὸν ποτήριον. Ποῖοι πίνουν ἀπὸ τὸ κοινὸν ποτήριον, τρώγοντες καὶ τὸν ἐμβαπτιζόμενον ἄρτον; Μόνον οἱ νυμφεῖοι; ἢ καὶ ὁ παρὰ νυμφος καὶ παῖς τις ἀμφιθαλής; Ποῦ τὸ ὑπόλοιπον πίνουν οἱ ἄγαμοι ἐκ τῶν κεκλημένων (Ζάκυνθος, Μαυρομάτι Ἑλικῶνος, Κύθηρα, Λιξούρι) ἢ καὶ ὅλοι οἱ κεκλημένοι (Κύζικος, Ἀρτάκη); Εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν Προύσης ὁ ἱερεὺς, πρὶν μεταδώσῃ οἶνον καὶ ἄρτον τῆς λειτουργίας εἰς τοὺς νυμφεῖους, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς καρύδια καὶ μέλι, τὰ ὅποια ἔφερεν ἡ κουμπάρα. Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου παρεῖχεν ὁ παρὰ νυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔτρωγον οἱ νεόνυμφοι, ὁ παρὰ νυμφος καὶ οἱ *βλάμηδες*. Εἰς Παρπαριὰν τῆς Χίου προσφέρουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους *καρυδόμελο*. Ποῦ μετὰ τὴν στέψιν παρατίθεται κοινὴ τροφή εἰς τοὺς νεονύμφους;

Ποῦ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (ἢ ὁ παρὰ νυμφος) τὸ ποτήριον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπιον οἱ νυμφεῖοι, ρίπτων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος; Οἰωνισμοὶ διὰ τὴν τεκνογονίαν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὅποια θραύεται τὸ ποτήριον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἡ νουνὰ βάζει τὸ φλιντζανάκι, ποὺ εἶχε τὸ κρασί,

κάτω ἀπὸ τὴ βελέντζα, γιὰ νὰ τὸ σπάσῃ ὁ γαμπρὸς στὸ γῦρο τοῦ Ἑσαῖα».

6.—Ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαῖα. Ποῖον τὸ κοινόν του ὄνομα; Π.χ. *ἀγία χοροφία* (Σύμη). Τὰ καταχύσματα. Μὲ τί ραίνουν τοὺς νεονύμφους κατὰ τὸν χορὸν καὶ κατόπιν; (ρῦζι, κριθάρι, ἄνθη, νομίσματα, βαμβακόσπορον).

7.—Τὸ φίλημα τῶν στεφάνων καὶ τὰ κατ' αὐτό. Τὰ δῶρα πρὸς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν λύσιν τῶν στεφάνων (*κεράσματα, χάρες, χαρίσματα* κτλ.).

Π.χ. εἰς τὴν Μεγαλόπολιν, Λάστιαν κ.ἄ. αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύφης, ἐνῶ φιλοῦν τὰ στέφανα, δωροῦν ἕνα μεταξωτὸν μανδήλιον εἰς τὸν γαμβρόν, συνοδεύουσαι τὸ δῶρον των μὲ ἓν ράπισμα. Εἰς Τζατζί Πυλίας, Δελφούς κ.ἄ. τοῦ χτυποῦν τὰ χέρια μπρὸς στὰ μοῦτρα του. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ρούμελης θέτουν δίσκον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ παρενρισκόμενοι ρίπτουν νομίσματα, τὰ ὅποια κατόπιν ἡ νύφη τρυπᾷ καὶ στολίζει μὲ αὐτὰ τὸν λαιμόν της. Ὅσαι γυναῖκες φοροῦν μαῦρα εἰς τὸ κεφάλι, βάζουν ἐπάνω κάτι ἄσπρο καὶ ἔτσι φιλοῦν τὰ στέφανα.

8.—Τὰ δῶρα τοῦ κουμπάρου μετὰ τὰς τοπικὰς τῶν ὀνομασίας: *στεφανιάτικο* (Κύζικος), *στεφανοσκέπασμα* (Θεσπρωτία), *στεφανορίζιμο* (Αἶνος), *κρεμασίδι* (Θήρα), *ἀναβόλι* κτλ.

9.—Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν στέψιν. Μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεσέματος. Τί φοροῦν ἐπάνω των καὶ στέφονται πρὸς τοῦτο; Π.χ. εἰς τὸ Λασιθί ἡ νύφη «*βαστᾷ πάνω της μιὰ σαβαντὰ ποδαροῦσα μέσα σ' ἕνα μασούρι*», ἄλλου ζώνεται μὲ δίχτυ κλπ. ἢ ἀφήνουν ξεκλειδωτὴ τὴν κλειδαριὰ τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*στὰ στήθια τῆς νύφης βάζουν ψωμί, λίγα τριμματα*». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας, ὅπου ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, «*βγάζουν ὅλον τὸν κόσμον ὅξω καὶ κλείνουν τὶς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ*». Συνήθειαι, ὅταν ἐκφωνῆται τὸ «ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα» κτλ.

Τί θεωρεῖται κακὸς οἰωνὸς κατὰ τὴν στέψιν; Π.χ. ἡ πτώσις τῶν στεφάνων ἢ τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος.

10.—Συνήθειαι κατὰ τὴν ἐξοδὸν ἐκ τοῦ ναοῦ. Π.χ. ἐν Οἰνὸῃ Πόντου ἔθραυον ἐν σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ.

11.—Αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως. Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς συνήθειαι καὶ προλήψεις; Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας μία γυναῖκα ἔκοπτε εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης τὰ φυτίλια τῶν λαμπάδων καὶ τὰ παρέδιδε εἰς τὴν μητέρα τῆς νύφης, «*γιὰ νὰ μὴ δέσουν τ' ἀντρόγυνο*». Ποῖοι κρατοῦν τὰς λαμπάδας εἰς τὴν ἐκκλησίαν;

12.—Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Εὐρυτανίαν «*στεφανώνουν σὲ στερεὸ μέρος νὰ μὴν*

είναι πάτωμα μὲ σανίδια, ἀλλὰ ἰσόγειο μὲ χωματένιο ἔδαφος». Εἰς τὴν Μάνην ἡ στεφάνωσις γίνεται τὸ Σάββατον βράδυν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει ἔχων δεξιὰ ἕνα νέον (τὸν *κούζουνον*) καὶ ἀριστερὰ μίαν νέαν (τὴν *κουζούναν* ἢ *κουζόναν*), εἰσερχόμενος δ' εἰς τὸ σπίτι τοῦ πενθεροῦ κἀθεταί ἐπάνω εἰς ἕνα σάκκον πλήρη σίτου ἢ αλεύρου. Ὁ γάμος ὅμως, δηλ. ἡ παραλαβὴ τῆς νύφης, γίνεται τὴν ἐπομένην μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν.

13. — Οἰωνισμοὶ ἀπὸ *κουφέτα* τῆς στέψεως ἢ ἀντικείμενα τῆς στολῆς τῶν νεονύμφων. Π.χ. εἰς τὴν Κεφαλληνίαν πιστεύουν, «ὅτι ἡ νέα πού θὰ πρωταρπαξῇ ὅ,τι τύχη νὰ πέσῃ ἀπὸ τὴν στολὴν τῆς νύφης (κατὰ τὴν στέψιν) παντρεύεται κι αὐτὴ μέσα στοῦ χρόνου».

ι') Ἡ ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν.

1. — Πῶς σχηματίζεται ἡ πομπὴ μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν νεονύμφων ἐκ τοῦ ναοῦ; Ποῖαι αἱ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν συνήθειαι. Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Πάπιγγον «μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ κοινός, οἱ νεόνυμφοι, οἱ ἀδερφοπτοὶ καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονται εἰς τὸν χορὸν τὸν ὁποῖον σέρνει ὁ πρωτοσυμπεθερός, κρατῶν τὸ μπαϊράκι, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ εἰσέρχονται ἕνα δὺς νύμφες διευθύνονται ἐν χορῷ βασιλεύοντες ἀνημμέναις λαμπάδα, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας ἀναμένει βουβαλάμαξα, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν ἐπιβαίνουν οἱ νεόνυμφοι μὲ τοὺς συγγενεῖς. Τῆς πομπῆς προηγεῖται ἡ σημαία τοῦ γάμου (ἡ *μηλιά* ἢ τὸ *κές*), ἡ γκαίντα καὶ νέοι καὶ νέαι συγκαθίζοντες, ἐνῶ αἱ ἐπιβαίνουσαι τῆς ἀμάξης γυναῖκες τραγουδοῦν γαμήλια ᾠσματα. Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας «*κόβουν στὴ μέση τοῦ δρόμου μιά μπογάτσα καὶ κάθε καλεστός παίρνει ἕνα κομμάτι*». Καταχύσματα ἀπὸ τὰς παροδίους οἰκίας κλπ.

Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Θεσπρωτίας «*δὲν βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόρτα πού μπήκαν στὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παραθύρα καὶ πᾶνε ἀπὸ ἄλλον δρόμον*».

2. — Τί τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν πηγαίνουν πρὸς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Ποῦ συνηθίζεται νὰ γυρίζουν σπίτι μὲ τὰς λαμπάδας ἀναμμέναις; Εἰς τὴν Λήμνον φθάνοντες εἰς τὸ σπίτι τίς σβήνουν μὲ τὸ δεξιὸ πόδι.

3. — Τί γίνεται, ἂν καθ' ὁδὸν συναντηθοῦν δύο συμπεθεριά; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*μπουμπουλώνουν τίς νυφάδες μὲ τὰ μαντήλια τους κι ἀλλάζουν καὶ τὰ δαχτυλίδια τους· εἰδεμὴ, ἀπάνω στοῦ χρόνου ἢ μία θὰ πάθῃ κακό*». Εἰς τὴν Ὑδραν ἡ μία μουντζώνει τὴν ἄλλην, εἰς τὴν Σπάρτην «*βάζουν νερὸ στοῦ στόμα τους καὶ ἡ μιά μπουχάει τὴν ἄλλη*», ἐνῶ εἰς τὴν Μάνην λέγουν:

*Καλορίζικη κ' ἐσύ, καλορίζικη κ' ἐγώ,
παιῖδὰ κ' ἐσύ, παιῖδὰ κ' ἐγώ.*

4. — Συνοδεύουν τὴν πομπὴν αὐτὴν καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης; Ποῦ ἡ γαμήλιος πομπὴ διευθύνεται πρῶτον εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι ἐθιμοτυπίαί γίνονται ἐκεῖ καὶ πότε οἱ νεόνυμφοι ὁδηγοῦνται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Γίνεται τότε ἀποχωρισμὸς ἢ παράδοσις τῆς νύφης ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεθώνην γυρίζουν πρῶτα στὸ σπίτι τῆς νύφης, γιὰ νὰ φάῃ ἡ νύφη (τὰ πιστρόφια), καὶ κατόπιν διευθύνονται εἰς τοῦ γαμβροῦ. Τότε εἰς ἓνα τρίστρατο γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοὺς σπιτικούς τῆς νύφης (τὰ ξεπίστροφα). Τότε εἰς μὲν τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ὁ στενώτερος συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ τοὺς ἔδιδεν ἓνα ἀσημένιο νόμισμα, εἰς δὲ τὴν Μεγαλόπολιν ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε κατὰ πρόσωπον τῆς νύφης χάλκινον νόμισμα, τὸ χαράτσι. Εἰς τὴν Μάνην ἡ συνοδεία, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, σταματᾷ κοντὰ εἰς μίαν πέτραν ριζιμάν, οἱ δὲ νεόνυμφοι θέτουν ἐπ' αὐτῆς τὸν πόδα· τότε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς παραδίδει τὴν νύμφην εἰς τὸν γαμβρὸν εὐχόμενος νὰ ζήσουν κλπ. ὁ δὲ γαμβρὸς κερᾷ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς τὰ λεγόμενα *παλληκαριάτικα* ἢ *Ἀγῶν δρόμα* ἢ *πάλης*. Ἐποῦλα. Πρὸς τὴν συνήθειαν τῆς Ἀθήνου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ φλαμπούρου, ἠνωτέρω σελ. 128, κ. ἐ. Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἐγένετο ἀγὼν πάλης μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας, παρισταμένου τοῦ γαμβροῦ. Ὁ νικήσας τρεῖς κατὰ διαδοχὴν ἀντιπάλους ἐκηρύσσετο νικητὴς καὶ ἐλάμβανεν ὡς ἑπαθλὸν μανδήλιον τοῦ γάμου· ἐγένετο δὲ καὶ ἀγὼν ἐφίππων. Ἀπαντᾷται ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὐτῇ;

ια') *Ἡ εἰσόδος τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Οἰωνισμοὶ καὶ μαντικὴ κατ' αὐτήν.*

1. — Τί τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης; Παραδείγματα:

*Ἐβγα, κυρὰ καὶ πεθερά,
νὰ καρτερέσῃς τὰ παιδιά
φέρε μέλι, φέρε γάλα
νὰ μελώσουμε τὴ νύφη,
νὰ τὴ μπάσουμε στὸ σπίτι.*

Τί ἄλλο συνηθίζεται εἰς τὴν αὐλὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην *ρίχνουν τὰ κεράσματα τῆς νύφης* (χρήματα, φορέματα, μανδήλια) σ'

ένα πιάτο, τὸ ὁποῖον κατόπιν θραύουν ἢ εἰς ἓνα κόσκινο, τὸ ὁποῖον πυροβολοῦν, ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα.

2. — Ἐξορκισμοὶ τοῦ κακοῦ καὶ θυσίαι (κουρμπάνια) γινόμεναι πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν ἑπαρχίαν Ἄρτης ἡ πενθερὰ ἢ ἄλλος τις ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῆς νύμφης «κάνει στὸ ἐπάνω πορτόξυλο τρεῖς κοψές, λέγοντας: Κόβω, κόβω. Ἄλλος τὴν ἐρωτᾷ: Τί κόβεις; — Τὴν ἀστέρα τῆς νύμφης». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς παρενρυσκομένους κυτπᾷ διὰ πελέκεως ἓνα στυλὸν τῆς οἰκίας τρεῖς φορὰς καὶ ἔτσι ἐξορκίζει κάθε κακόν, ἐνῶ εἰς τὴν Λευκάδα ἡ ἰδία ἡ νύφη καταφέρει διὰ πελέκεως τρία κυτπήματα εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς θύρας.

Ἐπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σφάζουν ἀρνὶ ἢ πετεινὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας; Π.χ. ἐν Κύπρῳ, Τήνῳ κ.ἀ. ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατώφλιου ὄρνιθα, ἐν Ἀπολλωνιάδι Προύσης, Ζαγορίῳ κ.ἀ. πρόβατον ἢ πετεινόν.

3. — Ὑποδοχὴ τῆς νύμφης ὑπὸ τῆς πενθερᾶς. Κατὰ ποίους τρόπους ὑποδέχεται αὕτη τὴν νύμφην; Δῶρα καὶ ἄλλαι προσφοραί. Εὐχαί.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ πενθερὰ χαιρετίζει τὴν νύμφην μὲ τὸ καλῶς οὐροῖστε, τῆς χαρίζει ἓνα δαχτυλίδι καὶ τῆς προσφέρει λουκούμι καὶ νερὸ ἢ ἓνα ποτήρι κρασί, κατόπιν δὲ τῆς δίδει εἰς τὰ χέρια ἓνα μπαρὰ ἀγοράκι. Προσηγουμένως ἡ νύφη ρίπτει εἰς τὴν στέγη τοῦ σπιτιοῦ ἓνα καρφί. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου ἡ πενθερὰ (ἢ ἡ ἀνδραδέλφη) ὑποδέχεται τὴν νύμφην «μ' ἓνα κόσκινο στὸ κεφάλι μέσα τὸ κόσκινο ἔχει κοινάκι ἀρχίζει τότε ἡ πεθερὰ νὰ χορεύῃ καὶ νὰ χοργιάζῃ καὶ νὰ κλωτσᾷ τὴν πόρτα, γιὰ νὰ κἀνῃ τὴ νύφη νὰ γελάσῃ, νὰ μπῇ γελαστὴ μέσα. Ὅσο δὲ γελοῦσε ἡ νύφη, ἐκείνη χόρευε. Ὑστερα ἔστρωνε ἡ πεθερὰ ἓνα παννὶ καὶ περνοῦσε τὴ νύφ' μέσα στὸ σπῖτ'». Εἰς τὰ Βέντζια «ἡ πεθερὰ στέκεται στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ μ' ἓνα ἀσημένιο νόμισμα στὰ χεῖλη. Ἡ νύφη, ἀφοῦ προσκυνήσῃ τὴν πεθερὰ τῆς, παίρνει μὲ τὰ χεῖλη τῆς ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς πεθερᾶς τῆς τὸ νόμισμα». Εἰς τὴν Περίστασιν τῆς Θράκης ἡ πεθερὰ ὑποδέχεται τὴν νύμφην εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρατοῦσα μὲ τὸ ἓνα χεῖρ χαλινάρι καὶ ψωμί καὶ μὲ τὸ ἄλλο πέλεκυν καὶ τὴν καλεῖ ὅπως τὰς ὄρνιθας: κός-κός!». Εἰς τὸ Βογατισκὸν «στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ στέκουν οἱ μπράτιμοι μ' ἓνα μαχαίρι καὶ ἀνάμεσά τους ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ μὲ δυὸ ψωμιὰ στὰ χέρια ὅταν ἔλθουν οἱ νεόνυμφοι, ἀκκουμπάει τὰ ψωμιὰ πάνω στὰ στέφανα καὶ τὰ χαιρετάει». Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ;

4. — Τάματα τῆς πεθερᾶς (ἢ τοῦ πεθεροῦ), διὰ νὰ πεζέψῃ ἡ νύφη ἢ διὰ νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ σπῖτι: ἀμπέλι ἢ χωράφι, χάλκινον σκεῦος, ἀγελάδα, πρόβατον κλπ. (μπατίκια). Πρβλ. τὸ ἄσμα τῆς Ἀρτσιστίτης:

«Πέζα, νύφη. — Δὲν πεζεύω,
θέλω τάγμα νὰ πεζέψω,
τάγμα ἀπὸ τὸν πενθερό μου.....

5. — Ποῖαι αἱ συνηθίαι, ὅταν ἡ νύμφη ὀδηγῇται ἔφιππος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ; Ποῖος τὴν κατεβάζει ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τί συνηθίζεται, πρὶν ξεκαβαλλήσῃ ἡ νύφη; Παράδειγμα: Εἰς τὸ Τζαϊζι τῆς Πυλίας ἡ νύφη κρατεῖ ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἑνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ σκύβοντας ἔμπρός, ὀπίσω, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ χύνει ἀπὸ ὀλίγο κατόπιν βάζει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἑνα ψωμί, τὸ σπάνει καὶ πετᾷ τὰ κομμάτια πάλιν πρὸς τὰς τέσσαρας διενθύνσεις; ἔπειτα παίρνει ἐπάνω εἰς τὸ ἄλογο ἑνα ἀγοράκι καὶ τὸ ἀσπάζεται. Τέλος ὁ πενθερὸς τὴν παίρνει ἀγκαλιά, τὴν γυρίζει τρεῖς φορὲς γύρω στὸ ἄλογο καὶ κατόπιν τὴν ἀφήνει νὰ πατήσουν τὰ πόδια τῆς χάμω.

6. — Τί συνηθίζεται, ὅταν ἡ νύμφη φέρεται ἐφ' ἀμάξης; Ποῦ συνηθίζουν νὰ σπάνουν τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης; Π. γ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ «ἡ πενθερά, κρατοῦσα ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ ἀντικείμενα κηρία εἰς τὴν δεξιάν, περιτριγυρίζει τοὺς τὴν ἀμαξαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιβάντων οἱ νυμφῖοι. Τότε ὁ πενθερὸς τῆς νύμφης ἐξαγγέλλει τὰ δῶρα τῆς ἡδέως καὶ τὰ καταγράφει. Συγγρόως κάποιος διὰ πελέκειος κυπῶ τοῖς τὸν στυλὸν τῆς οἰκίας, ἐξορκίζων πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας. Τότε ἐθροῦσαν καὶ τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης. (Πρβλ. ὅμοιον ἔθιμον τῆς Βοιωτίας, ἀναφερόμενον ὑπὸ Πλουτάρχου, Κεφ. καταγρ. Ρωμ. 29). Ἐν 40 Ἐκκλησίαις ἔκλεπτον τὸν ὡγὸν ἢ ἑνα τῶν τροχῶν τῆς ἀμάξης. Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουν τὸ σάγμα τῆς ἡμίονου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐφέρετο ἡ νύμφη.

7. — Τὸ θρέψιμο ἢ τὸ μέλωμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμβροῦ.

Μελόπιττα ἢ παστέλλι ἀπὸ σουσάμι, μέλι καὶ καρύδια προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους ὑπὸ παρθένου, συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ, κατὰ τὴν εἰσόδον των εἰς τὴν οἰκίαν «γὰ νὰ περάσουν γλυκασμένοι τὴ ζωὴ τους» (Γορτυνία, Κρήτη) ἢ τοὺς ταῖζουν μέλι καὶ καρύδι (Ἀβία Μάνης). Εἰς τὸν δῆμον Μαλευρίου ἡ πενθερὰ ἀλείφει διὰ τῶν δακτύλων τὸ στόμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμβροῦ μὲ μέλι. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πύλου αὕτη παρουσιάζει τεμάχιον ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ νεόνυμφοι νὰ φάγουν, πρὶν εἰσελθουν εἰς τὴν οἰκίαν (εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας προσφέρει ἄρτον μὲ ἄλας). Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ πενθερὰ προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην «ἑνα πιάτο προζύμι (γὰ μπερεκέτ') κ' ἑνα ποτήρι γλυκὸ τριαντάφυλλο μὲ κυδῶνι ἐπάνω στὸ προζύμι, γὰ νὰ 'ναι γλυκεὰ ἡ νύφη».

8. — Τὸ σταύρωμα τῆς θύρας.

Μὲ τί ἡ νύφη (ἢ ὁ γαμβρὸς) σταυρώνει, δηλ. ἀλείφει σταυρωτά, τὴν θύραν, τὸ ἀνώφλιον ἢ τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας; Μὲ μέλι ἢ μὲ βούτυρον; ἢ μὲ

ζύμην (ὥς εἰς τὸν Πόντον); Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί ἡ νύφη, ἀφοῦ ἀλείψῃ μὲ βούτυρον τοὺς παραστάτας τῆς θύρας, ρίπτει ὀπισθέν της τὸ πινάκιον μὲ δύναμιν καὶ τὸ θρυμματίζει. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἄλλου; Γίνεται σταύρωμα καὶ τῆς ἐστίας;

9. — Ἄλλαι πράξεις καὶ ἐνέργειαι τῆς νύφης κατὰ τὴν εἴσοδόν της. Τί πατεῖ εἰσερχομένη; (σίδερο; ὑνὶ ἢ ἄξιναν; ἢ χάλκινον σκεῦος; ρόδι;) Εἰς τὸν Ταξιάρχην (Αἰτωλ.) «*τυλίσουν τὸ ὑνὶ καὶ τὸ στατέρι σ' ἓνα μπάλωμα μαῦρο, τὰ βάνουν στὴν πόρτα καὶ θὰ τὰ δρασκελίσῃ ἡ νύφη*». Ποῦ ἄλλου γίνεται τοῦτο; Μήπως σκορπίζει ἡ νύφη ρόδι εἰς τὴν αὐλὴν ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας; Τί πιστεύουν διὰ τὰ σπειριά τοῦ ροδιοῦ αὐτοῦ ὅσοι τὰ τρώγουν; Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ νύφη σκορπίζει εἰς τὴν αὐλὴν ρύζι ἢ σιτάρι, εἰσέρχεται δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ὑπερπηδῶσα τὴν προῖκα της, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐκφορτώσῃ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἐσωθύρας.

Ἄλλαι ἐνέργειαι τῆς νύφης. Π.χ. περὶ εἰς τὴν στέγην τῆς οἰκίας ἓνα καρφὶ ἢ μιὰ κουλλούρα, ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ σπίτι της. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου κλωναρακία δάφνης καὶ ἐλαίας, περασμένο εἰς κλωστήν, φράσσουν τὴν θύραν τοῦ σπιτιοῦ ἡ νύφη τὰ διασπᾷ καὶ τὰ οἶχνει *ποδαρικά*. Ἄλλου ἡ νύφη «*μπαίνει μὲ τὸ χυτοπαλῆτο γεμάτο νερό, περμένο κατὰ μακρὸν τραπεζόν*». Εἰς τὴν Λευκάδα ἡ νύφη εἰσερχομένη χύνει νερό, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔπιε, εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀναποδογυρίζει λαγῆνι γεμάτο νερό, διὰ νὰ φέρῃ τὸ ποδαρικό της ἀφθονίαν. Ποῦ ἡ νύφη εἰσερχομένη ἀσπάζεται τὸν δεξιὸν παραστάτην τῆς θύρας ἢ τὸ κατώφλιον αὐτῆς; Ποῦ εἰσερχομένη φιλεῖ τὸ πόδι τῆς πενθερᾶς ἢ πίνει νερό ἀπὸ τὸ παπούτσι τῆς πενθερᾶς, ποὺ τὸ ἔχουν βαλμένο εἰς τὸ κατώφλι; ἢ χτυπᾷ τὸ κεφάλι της εἰς τὸν τοῖχον;

10. — Τρόποι εἰσαγωγῆς τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Τζαῖζι τῆς Πυλίας ἡ πενθερὰ «*δένει νύφη καὶ γαμπρὸ μ' ἓνα τσεμπέρι καὶ τοὺς τρανᾶ μέσα στὸ σπίτι*», ἐνῶ ἓνα ἀγοράκι ἀφήνεται εἰς τοὺς ὤμους των (καβάλλα). Ποῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ τὰ *νόλουρα* ἢ μὲ τὰ ἡνία τῶν ἵππων καὶ τοὺς εἰσάγει οὕτως ἐξευγμένους; Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «*τῆς κρεμάγανε τῆς νύφης ἀπὸ τὸ νῶμο τὰ λουριά, ποὺ δένει ὁ γαμπρὸς τὰ βόδια του, καὶ τῆς δίνανε στὰ χέρια τὸ ἀλέτρι, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς ἐσταύρωνε τὸ ἀνώφλι μὲ μαυρομάνικο μαχαίρι*». Εἰς τὰ Σύλατα καὶ τὴν Σινασσὸν ἡ νύφη εἰσήρχετο βιαίως, ὠθοῦσα ὀρμητικῶς τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ καὶ ἔχουσα βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας. Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἰσέρχεται ἡ νύφη ἀνάρπαστος, διὰ νὰ μὴ πατήσῃ κἄν τὸ κατώφλιον τῆς θύρας; Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἡ νύφη εἰσέρχεται ὑπερπηδῶσα κόσκινον ἢ σωρὸν ἀπὸ φλοκωτά. Εἰς τὰς Καρυὰς Καβα-

κλί οἱ νεόνυμφοι πατοῦντες ἐπὶ τάπητος σύρονται βιαίως ἐντός, χωρὶς νὰ θέσουν τὸν πόδα των ἐπὶ τῆς γῆς. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ;

11. — Καταχύσματα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου. Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ ραντίζει τοὺς νεονύμφους μὲ σιτάρι, ἡ δὲ νουνὰ ρίπτει βαμβακόσπορον.

12. — Τὰ μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς «*παραμονεύει πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ δωματίου καὶ χτυπᾷ τὴ νύφη τρεῖς φορὲς στὴν πλάτη μ' ἓνα παπούτσι. Ἡ νύφη κατόπιν μπαίνει στὰ δωμάτια καὶ ψάχνει νὰ βρῇ τὸ ὑνί, πὺν εἶναι κρυμμένο πίσω ἀπὸ μιὰ πόρτα. Ἐπειτα διευθύνεται στὸ μέρος, ὅπου εἶναι τὸ σακκὶ μὲ τ' ἀλεύρι, καὶ ρίχνει μέσα τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ κλίκι, πὺν ἔφερεν ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σπῆτι μέσα στὸν κόρφο τῆς*». Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*ἡ πενθερὰ πιάνει τὴ νύφη ἀπ' τὸ χέρι, τὴν ὁδηγεῖ στὴν παρσιὰ, τὴν φέρνει μπροστὰ στὸ τζάκι καὶ τῆς χτυπᾷ τὸ κεφάλι στὸ μπουχαρὶ, ἕνα γιὰ νὰ εἶναι στερεωμένη καὶ ν' ἀγαπᾷ τὸ καινούργιο σπιτικὸ τῆς*». Ὁμοίως εἰς τὴν Βήσανην καὶ τὸ Πογώνι τῆς Ἡπείρου ἡ νύφη εἰσερχομένη εἰς τὸ σπίτι ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἐστίαν (ἢ εἰς τὸν προῦνον) καὶ τὴν προσκυνεῖ, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀγορίτσαιναν προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων. Εἰς τὴν Ἀρτασίταν τῆς Ἡπείρου «*ἡ νύφη ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν ἀδερφοπιδῶν εἰς ἓνα δωμάτιον, ὅπου προσέρχονται καὶ οἱ φ'λάχτρες, ἡ δὲ πενθερὰ κρατοῦσα εἰς τὴν δεξιὰν λαένι πλήρες οἶνου, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν δᾶδα ἀνημμένην προσφέρει εἰς τοὺς νεονύμφους τρεῖς κονταλὶες βραστῆς ὀρύζης*». Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα; Χορεύεται εὐθὺς μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων κανεὶς εἰδικὸς χορὸς; Βλ. κατωτέρω σ. 159, Χοροί.

13. — Οἰωνισμοὶ διὰ τὸ πρῶτον τέκνον τοῦ ἀνδρογύνου. Π.χ. τὸ *πανερί τῆς νουνᾶς* ρίπτεται ἐπὶ χαμηλῆς τιнос στέγης καὶ παρατηροῦν ἂν θὰ πέσῃ *τ' ἀπίστομα* (ἀγόρι) ἢ *τ' ἀνάσκελα* (κορίτσι). Εἰς τὸ Ρουμλούκι κυλίουν εἰς τὴν αὐλὴν τρεῖς φορὰς τὸ κόσκινο, πὺν εἶχε μέσα τὴν ζώνην τοῦ γαμβροῦ καὶ διάφορα ραντίσματα, καὶ παρατηροῦν, ἂν θὰ πέσῃ μὲ τὴν βάσιν ἐπάνω ἢ κάτω.

14. — Ποῦ ἀποτίθενται τὰ *στέφανα* καὶ ποῦ αἱ *λαμπάδες* τῆς στέψεως; Μαντικὴ ἐκ τῶν λαμπάδων. Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων τὰ στέφανα τοποθετεῖ ὁ νουνὸς ἐπάνω εἰς τὴν *δίπλαν* (μεσοδόκην τῆς οἰκίας) καὶ συγχρόνως χτυπᾷ τρεῖς διὰ μαχαίρας τὴν δοκὸν τὸν ἔρωτοῦν: *Τί κόβ'ς; — Τς νύφ'ς τὴ γαστέρα, ἀπαντᾷ. Τὰ κεριά τῆς στεφάνωσης* εἰς πολλὰ μέρη τὰ *μπήγουν* στὰ *ψωμιά* τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ *τ' ἀφήνουν νὰ καῖνε*. Ὅποιο *κερὶ καιγότανε* πὺδ *μπροστὰ*, ἦταν *σημάδι* πὺς *θὰ πεθάν' πὺδ μπροστὰ ἀπ' τὸν ἄλλον*. (Ναίμονας). Εἰς τὴν Ἰθάκην τὰ *πλέκουν* σὰν *στεφάνι* καὶ *τ' ἀφήνουν* ἐπάνω εἰς τὴν *νυμφικὴν κλίνην*.

ιβ') *Ἡ νύφη στὸ νυφοστόλι ἢ στὸν παστό.*

1. — Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ μέρος, ὅπου ὀδηγεῖται ἡ νύφη μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, καὶ πῶς τοῦτο καταρτίζεται; (*Νυφοστόλι* (Γορτυνία), *παστὸς* (Μεσημβρία, Δωδεκάν.), *μπάστος* (Κρήτη), *νυφεῖον* ἢ *νυφεῖο* (Πόντος), *ἀγκωνή* (Ἡπειρος) κλ. Στέκει ἐκεῖ ὀρθή καὶ προσκυνᾷ ἢ τὴν καθίζουν ἐπάνω σὲ βαρέλι (Γορτυνία) ἢ σὲ σάκκον ἀλεύρου (Μάνη); ἢ ποῦ ἄλλου;

2. — Ποῖος ἀποκαλύπτει (*ξεμπουμπουλώνει*) τὴν νύμφην; ὁ πενθερὸς ἢ ὁ μεγαλύτερος ἀνδράδελφος; Ποῖαι αἱ συναφεῖς πράξεις; Π. χ. εἰς τὴν Λάσταν ὁ πενθερὸς βγάζει τὴν σκέπη ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς νύφης, αὐτὴ δὲ παίρνει ἀπὸ τὸ στόμα του μὲ τὸ στόμα της ἓνα ἀσημένιο νόμισμα. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ νύφη «τοποθετεῖται ὀρθία εἰς τὴν πρὸς Α κόχην τῆς παστάδος, ὁ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται καὶ τῆς ἀφαιρεῖ τὴν καλύπτραν, θέτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πολύτιμόν τι».

3. — Ποῖοι μένουν πλησίον τῆς νύμφης ὡς συνοδοί; Π. χ. ἓνα κορίτσι, ἡ λεγομένη εἰς τὴν Ἰκαρίαν *παράνυφη* ἢ δύο κορίτσια, λεγόμενα *παραστόλια* εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας· μία γυναῖκα θηανάρος ἐν Καστορίᾳ, λεγομένη *ἔγγνα* ἢ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς νύφης (*μάννα, νοννά*) λεγόμεναι ἀλλάτοις εἰς τὸ Πάριον, *Δοξέτσι* κ.ά. μένουσιν αὐτῇ εἰς ἰδιόκερνα δωμάτια ἕως τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης καὶ συγκοιμῶνται μετ' αὐτῆς τὰς νύκτας τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Δευτέρας.

4. — Ποῖα τραγούδια ἢ μαντινάδες (*δοξαστὰ*) τραγουδοῦν, ὅταν ἡ νύφη καθίσῃ εἰς τὸν παστόν; Οἱ *κουριάδες* ἢ ἄλλοι τίς; Προβλ. τὰ *παστικά* τῆς Κρήτης.

5. — Διανομὴ κουφέτων ἢ ξηρῶν καρπῶν (καρύων, ἀμυγδάλων) ὑπὸ τῆς νύφης. Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη τὰ διανέμει καθημένη ἐπάνω εἰς σάκκον πλήρη ἀλεύρου. Ἄλλου ἡ νύφη τυλίγει τὰ κουφέτα εἰς τεμάχια ἀπὸ τὸν πέπλον της καὶ τὰ μοιράζει εἰς τὰς φίλας της, «*γιά νὰ ὀνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν*». Εἰς τὴν Παρπαριὰν τῆς Χίου ὁ ἱερεὺς μοιράζει τὰ *στεφανοκόλλικα*, εἰς τὴν Κάρπαθον τὰ *παρθενόκουκκα*. Εἰς Βισοκὰν Καλαβρυτῶν περιφέρουν ἄγγεῖα μὲ μέλι, σῦκα καὶ οἶνον. Ποία ἡ συνήθεια ἄλλου;

6. — Τὸ πρῶτον κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων. Τί τρώγουν οἱ νεόνυμφοι, ἀφοῦ καθίσουν εἰς τὸν παστόν; Π. χ. εἰς τὴν Χαλδίαν ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος εἰς τὸ νυμφεῖον συντρῶγει μετὰ τῆς νύμφης τὸ *νεγαμωψόμ*. Εἰς τὰς 40 ἑκκλησίας οἱ καλεσμένοι ἐνέπηγνυνον εἰς ἓνα ἄρτον νομίσματα ἀντὶ δώρων, ὁ ἄρτος δ' αὐτὸς προσεφέρετο μετὰ ἄλατος εἰς τὴν νύμφην, ἡ ὁποία ἔτρωγεν ἀπὸ αὐτὸν μιὰ *βούκα*, ἄλλην δὲ βούκα προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν. Εἰς τὸ Πάλιγγον γαμβρὸς καὶ νύμφη γεύονται διὰ κοινοῦ κοχλιαρίου ὀρυζαν βραστήν, πίνουν δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου. — Ποῦ παρατίθενται ὡς δεῖπνον εἰς τοὺς νεονύμφους

περιστεραί; Πού απαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγῃ ὅ,τιδήποτε τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός της; Διατί;

7. — Διανέμει ἡ νύμφη δῶρα εἰς τὰ *πεθερικά* καὶ τοὺς λοιποὺς οἰκείους της μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὸ σπίτι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι;

ιγ') *Τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου.*

1. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια, πρὶν καθίσουν οἱ καλεσμένοι εἰς τὸ τραπέζι, νὰ κάμνουν ἓνα ἢ τρεῖς γύρους πέριξ τῆς τραπέζης; Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί τοὺς γύρους αὐτοὺς ἔκαμνεν ὁ νοῦνος μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους. — Δίδεται σύνθημα ὅτι ἤρχισε τὸ γλέντι; (π.χ. εἰς πυροβολισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας). Ὑποχρεώνεται ἡ νύμφη, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ συμπόσιον, νὰ ἐκστομίσῃ ἄσεμνόν τινα φράσιν;

2. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα γίνεται ἐξ ἐράνου; Πρβλ. *τις προουβέντις* ἤτοι ἄρτους καὶ φαγητά, πὺν προσκομίζουσιν οἱ κεκλημένοι εἰς τὸ τραπέζι (Αἰτωλία κ.ά.)

3. — Ποῖος ἔχει τὸ *πρόσταγμα* εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Ποῖοι βοηθοῦν καὶ πῶς λέγονται κοινῶς; (Π.χ. *παρασκεύαζοντες* ἐν Καστορίᾳ κ.ά., *ταϊζῆδες* ἐν Αἰτωλίᾳ, *ἀδερφουπποὶ* ἢ *βλαμάδες* ἐν Πηλείῳ). Ὁρίζεται κανεὶς ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ οἴνου; Παρακάθηνται αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἴδιαν τράπεζαν μὲ τοὺς ἄνδρας ἢ εἰς χωριστὴν τράπεζαν;

4. — Ποία ἡ θέσις τοῦ κουμπάρου εἰς τὴν τράπεζαν; Ποία ἡ τῶν καλεσμένων τοῦ κουμπάρου; (πρβλ. τοὺς *μουζαϊσμούς* τῆς Δυτ. Κρήτης). Τί προσφέρεται εἰς τὸν κουμπάρον ἐκ τοῦ ψητοῦ; Πλάτη ἢ κεφάλι;

5. — Προπόσεις (*ἐντολές*) καὶ εὐχαί. Π.χ. εἰς μέρη τινὰ καθέννας μὲ τὴν σειράν του *ἀξιῶναι ἓνα κουπάρι* εἰς ὑγείαν ἄλλου, λέγων εὐχὴν τινα ἢ τραγουδί, ἐκεῖνος δ' ἀπαντᾷ: «*Καλῶς ὦρισε τὸ γιομᾶτο σας, κύριε νοῦνε! Τὸ πίνω τοῦτο καὶ ποίονε νὰ βρῶ;*» Ἄλλη πρόποσις:

Ἐδῶ σὲ τοῦτ' τὸ ποτηράκι

εἶναι ἓνα πουλάκι

καὶ λαλεῖ καὶ κελαῖδεῖ:

τίρι λίρι τιριλί,

νὰ ζήσουν τὰ νεόνυμφα!

Ἄστεϊοι διάλογοι (κῶμοι). Π.χ. κατὰ τὸ δεῖπνον μερικοὶ *ξετιμᾶνε* τοὺς παρευρισκομένους, δηλ. τοὺς λέγουν *ὅ,τι σέρνει ἢ σκούπα* δῶρον εἰς τὸν *ξετιμητῆ*.

6. — Τὸ *ψητὸ τοῦ κουμπάρου*. Πότε προσφέρεται; Ἄστεϊοι διάλογοι κατὰ τὴν προσκόμισιν. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν π.χ. τὸ φέρουν τρεῖς μετημφιεσμένοι μ' ἓνα χαρτί εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρνιοῦ, περιέχον ἄστεϊαν τινὰ φράσιν· διάλογος τῶν μετημφιε-

σμένων πρὸς τοὺς συμποσιάζοντας. Εἰς τὴν Λῆμνον τὸ *κουμπαριάτικο* (σφαχτὸ) τὸ ἔβραζαν εἰς τὸ σπῖτι τῆς νύφης καὶ τὸ *μοίραζαν* τὴν Δευτέραν· τὸ ἔλεγαν *ξερόβραστο* καὶ ἔχαιρετοῦσαν «ἄξιος ὁ κουμπάρος».

7. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν εἰδικῶς εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Τραγούδια ἐγκωμιαστικά τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ. Ἰδιαίτερα τραγούδια διὰ τὸν κουμπάρον. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὸ *πρῶτο τραγούδι*, ποὺ θὰ ποῦν στὸ τραπέζι τοῦ γάμου καὶ στὸ χορὸ, θὰ εἶναι γιὰ τοὺς πεθαμένους».

8. — Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸ τραπέζι τοῦ γάμου. Π.χ. εἰς τὴν Μάνην ἡ *τάβλα* δὲν *κλείνει*, δηλ. δὲν κάθεται κανεὶς εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς τραπέζης. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα δὲν γίνεται τὴν Κυριακὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἢ ἄλλην ἡμέραν;

ιδ') Χοροί.

Ποιοὶ οἱ εἰδικοὶ χοροὶ τοῦ γάμου καὶ πότε χορεύεται ἕκαστος; Ποία ἡ ὀνομασία ἑκάστου καὶ μὲ ποῖα τραγούδια καὶ ποῖας πράξεις συνοδεύεται ἕκαστος χορὸς; Π.χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Μεθώνης μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμπροῦ «*βάζουν* *στήν μαρτέλι* τὴν *πίττα*, ποὺ ἔφερεν ἡ νύφη ἀπὸ τοῦ πατρὸς της, καὶ τὴν *χορεύουν*, ἐνῶ ἡ ἀνδρὰ τραγουδεῖ: *Τῆς νύφης μας ἡ τάβλα...*» Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου γίνεται τότε τὸ *θύμισμα*: ὁ ἱερεὺς φορῶν τὸ πετραχήλι του καὶ κρατῶν θυμιατὸν περνοῦντος πρῶτος εἰς τὸν χορὸν μὲ ἑπτὰ μονοστέφανα ζεύγη καὶ μὲ τοὺς νεονύμφους οἱ χορεύονται κρατοῦν κηρία ἀνημμένα, ὁ δὲ ἱερεὺς ἄδει μὲ ἀργὸν ρυθμὸν: *Ἀρχὴν* ὅταν ἐυλόγησεν κύριος ὁ Θεὸς μας... Τότε γίνεται καὶ τὸ λεγόμενον *ἀποκαμάρωμα*, δηλ. ὁ ἱερεὺς ἀνασηκώνει τὸν πέπλον καὶ ἔκτοτε ἡ νύμφη ἀποκαλύπτει τὸ πρόσωπον. Τότε καὶ δῶρα δίδονται εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν Λευκάδα ὀφείλουν ὁμοίως ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι νὰ συγχορεύσουν μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς λεγομένους *τρεῖς γύρους* ἄδοντες: *Ἐχω γιὰ κάνω χαρά, / κάν' ἡ νύφη μας παιδιά...* Εἰς τὴν Σιάτιστιν τὸ ἀπόγευμα χορεύεται εἰς ἀνοικτὸν μέρος ὁ λεγόμενος *τρανὸς χορὸς*, εἰς τὸν ὁποῖον πιάνονται καὶ τὰ δύο συμπεθεριά, ἐξάρχοντος τοῦ νούνου (*νοννίτικος* χορὸς ἐν Βογατσικῷ). Εἰς τὴν Λῆμνον ἀργὰ πρὸς τὰ μεσάνυχτα χορεύεται ὁ *ζεθετριακός*: ὁ *κουμπάρος* παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ ἡ *κουμπάρα* τὴν νύφη καὶ πάνε νὰ τοὺς ἀνταμώσουν καὶ λένε τὸ τραγούδ': *Χέρι μὲ χέρι πιάσανε καὶ ἡ καρδιά τσου τρέμει...*

ιε') Τὸ ξεπροβόδισμα τοῦ νούνου καὶ τῶν καλεστῶν.

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποῖα τραγούδια συνοδεύεται τοῦτο; Π.χ.

Ἄιστε, παιδιά, νὰ φύγωμε... ἢ Κατέβαιναν οἱ Τσαρσινοὶ.... (Καστορία).

15') *Ἡ πρώτη νύκτα τοῦ γάμου.*

1. — Ποῖος στρώνει τὴν νυμφικὴν κλίνην; Π.χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ μιὰ γυναῖκα πρωτοστέφανη (ἡ στρώστρα) στρώνει τὸ κρεβάτι καὶ τὸ πρῶτ' λαμβάνει ὡς δῶρον τὰ χρήματα, ποὺ ρίπτονται εἰς τὸ στρώμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἔστρωνεν ἡ προξενήτρα, εἰς τὸ Βογατοικὸν ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Λήμνον ὁ νουνὸς τὴν Δευτέραν βράδυ «χαλνᾷ τὸ νυφοσιόλ' (τὴ γιοῦκερ), ἐνῶ κάποιος ἄλλος σπάξει ἓνα λαγὴν', κατόπιν στρώνει καὶ κυλᾷ ἓνα ἄγορι πάνω στὸ στρώμα. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. στρώνει γυναῖκα, ποὺ ἔχει ἀρσενικὰ παιδιά

2. — Ποῦ ἡ νυμφικὴ κλίνη δὲν στρώνεται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ εἰς ἄλλο σπίτι; Ποία ἡ διδομένη ἐξήγησις τούτου; Π.χ. εἰς Τζαῖζι Πυλίας «τὸ κρεβάτι τὸ στρώνουν δυὸ γυναῖκες ἀπὸ τῆ σειριὰ τοῦ γαμπροῦ σ' ἓνα ἄλλο σπίτι καὶ βάνουν ἓνα παιδί σερινικό, μὲ μάννα καὶ πατέρα, καὶ κυλιέται ἐπάνω στὸ κρεβάτι κατόπιν ἡ κουμπάρα ξεντύνει τὴ νύφη, ἐνῶ ἄλλη γυναῖκα ὁδηγεῖ τὸν γαμπρὸ εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον». Ποῖα αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἑλλοῦ;

3. — Ποῦ ἡ νύφη δὲν κοιμᾶται τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν, ἀλλὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην νύκτα; Μὲ ποῖον συγκοιμᾶται αὕτη ἐν τῇ προπύλῳ; (Μὲ τὴν πενθεράν ἢ μὲ τὴν γοιάν; ἢ μὲ τίς συγγενεὺς;) Εἰς τὴν Καστοριὰν κοιμᾶται μὲ τὴν ἑγγυὰ γυναῖκα τοῦ ἑτῆ παραστεκεῖ καὶ τὴν δασκαλεύει καὶ ὅλη τὴ Δευτέρα τὴν ταῖς ἄφου δὲ γίνῃ τὸ γλύκαιμα τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκά ποὺ φέρνουν τὴν Δευτέραν τὸ ἀπόγευμα οἱ καλεσμένοι, ἡ ἑγγυὰ ὁδηγεῖ τὴν νύφην στὸν νυφιάτικο τὸν οὔντα.

4. — Ποῖαι ἄλλαι πράξεις προηγούνται κατ' ἔθιμον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν νυμφίων εἰς τὸν κοιτῶνα; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν, ἀφοῦ ἔφευγε τὸ πολὺ τὸ πλῆθος, ἔθεταν ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι διάφορα φρούτα (ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες) καὶ μουνσταλαμπάδες καί, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς κερνοῦσε, ἡ νύφη ἔδινε τὰ φρούτα εἰς τοὺς καλεσμένους. Ἐπειτα τὰ παλληκάρια ἔθεταν στὰ γόνата τοῦ γαμπροῦ ἓνα ἀπὸ τὰ μαξιλάρια τῆς νύφης καὶ ὁ γαμπρὸς ἔρριχνε γρόσια, γιὰ νὰ κάμουν *τεσιλὶμ τὴ νύφ'* (= νὰ τοῦ παραδώσουν τὴ νύφη). Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἔκαναν τὴν ἐπομένην *μπουγάτσα*. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου «τὴν ὥρα ποὺ ἤθελαν νὰ φύγουν ἡ *συνδέκνισσα* κα' ἡ *συμπεθέρα*, χόρευαν τὸ *χορὸ τῆς νύφ'ς*, *γυρνοῦσαν* *τρεῖς φορὲς ἀλόγερα* καὶ ὁ γαμπρὸς *ἔκλεφτε τὴ νύφ'* καὶ *πάγαινε* στὸν *δντᾶ*. *Ἡ συνδέκνισσα* *πάγαινε μέσα*, *ξέντυνε τὴ νύφ'* καὶ τὴν *ἄφηνε*». Εἰς χωρία τινὰ τοῦ Διδυμοτείχου *τρεῖς* *γραῖαι* *παραλαμβάνουν* τὴν νύφην καὶ μετὰ ἔλεγχον τῆς παρθενίας αὐτῆς τὴν *παραδίδουν* εἰς τὸν γαμβρόν. Ποῦ κατὰ τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον γυναῖκες ἔξωθεν αὐτοῦ τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια;

5. — Ποῖαι αἱ δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως; Π.χ.

ὄπλον χρησιμεῦσαν εἰς φόνον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ νύφη ἔδενε τὸ κεφάλι της μὲ ἄσπρο τουλπάνι, ὃ δὲ γαμβρὸς ἐφορούσε ἄσπρο σκοῦφο, γιὰ νὰ γίνουν γέροι.

6. — Ὑπάρχει ἡ περιπτώσις νὰ γίνεται μὲν τὸ στεφάνωμα, ἀλλ' οἱ νεόνυμφοι ἐπ' ἄρκετόν διάστημα νὰ μὴ συζοῦν; Διατί;

ιζ') **Συνήθειαι, σχετικαὶ μὲ τοὺς ἐρχομένους εἰς δεύτερον γάμον.**

Παραδείγματα: Εἰς τὰ Κοτύωρα «ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, πάντα τῇ νύχτᾳ». Εἰς τὴν Σκύρον, «ἅμα ξαναπαντρεύονταν χῆρος ἢ χήρα, τὸ στεφάνι τὸ ἔβαζαν στὸν ὦμο καὶ ὄχι στὸ κεφάλι». Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ στέψις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται εἰς τὸ σπίτι καὶ μάλιστα εἰς τὸ μαγειρεῖον, πού εἶναι λιθόστρωτον, καὶ ὄχι εἰς σανιδόστρωτον δωμάτιον, γιὰ νὰ εἶναι ὁ γάμος στερεός. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ζῶνουν» τῇ νύφῃ μὲ βάτο, πού ἔχει ρίζες, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φουστάνι, γιὰ νὰ ᾖ ριζοβολημένη καὶ ρίχνουν μιὰ δεκάρα χάλκινη στὴν πόρτα νὰ τὴν ἀδρασκελίσῃ ἡ νύφ'». Εἰς τὴν Μύνην ἡ νύφη δὲν εἰσέρχεται διὰ τῆς θύρας, ὁπόθεν ἐξῆλθε τὸ λείψανον τῆς πρώτης, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραθύρου.

Ποῖαι πράξεις ἐνεργοῦνται τότε ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς; Π.χ. εἰς τὴν Θράκην «ὅταν θηρεῖς ξαναπαντρεῖται, τὴν ὥρα ποὺ στεφανώνεται πηγαίνει μιὰ συγγενὴς τῆς πρώτης γυναῖκα στὸ κοιμητήριον καὶ φέρει ἐπάνω στὸν τάφο της ἓνα μαστραπᾶ νερό γιὰ δροσιὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῇ» (Θρακικά Β 145).

ιη') **Διαπόμπευσις ἀταίριαστον γάμον, ἐκδίκησις ἀντραστοῦ κλ.** Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τοὺς χτυποῦν τὰ κούρταλα (τενεκέδες ἢ κουδούνια) κττ.

Ε') **Τὰ μετὰ τὸν γάμον.**

α') **Ἡ πρωῒνῃ ἐγερσις.**

1. — Συνηθίζεται νὰ τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν νυμφικὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἐξυπνήσουν τοὺς νεόνυμφους; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; (τὰ *ξυπνητούρια* ἐν Κύθῳ, τὸ *παραξύπνημα* ἐν Κύπρῳ). Π.χ.

*Σύπνα, νιὲ καὶ νύγαμπρε,
καὶ ξημέρωσε*

2. — Δίδει ὁ γαμβρὸς ἢ οἱ οἰκεῖοι καὶ φίλοι του εἰς τὴν νύμφην δῶρόν τι τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; Τοῦτο εἰς τὴν Κύπρον λέγεται *ξημέρωμα*. Εἰς τὴν Κάρπαθον ἡ πενθερὰ δίδει εἰς τὸν γαμβρὸν δῶρόν τι, συνήθως ἀγρὸν (τ' *ἀνοιχτίκι*), καὶ οὕτω οἱ παρὰνυμφοὶ ἀνοίγουν τὸν νυμφικὸν θάλαμον. Εἰς τὴν

Μεσημβριαν «ὁ γὰρ ὁδὸς τῇ Δευτέρᾳ θὰ δὲ χύσ᾽ ἡ νύφ᾽ νὰ πλυνθῇ καὶ θὰ δὴ ρίξ᾽ μπαχτσίς» (δῶρον) μιὰ λίρα, δυὸ λίρες καὶ τὸ λέγανε τῆς λεκάνης μπαχτσίς».

3.—Τί παρατίθεται ὡς φαγητὸν εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωΐαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; (πετεινὸς ἢ ψητὰ περιστέρια (ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Καλάμαις), γεμιστὴ ὄρνιθα (ἐν Κυζίκῳ, Καρπάθῳ κ.ά.). Εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς κεφαλὰς τῶν πιτσουνιῶν, ποὺ ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι μετὰ τὴν πρωΐνην ἔγερσιν τῶν, τὰς ἔδεναν εἰς ὕφασμα καὶ τὰς ἐκρέμων εἰς τὸ εἰκόνισμα τῆς Παναγίας.

β') Ἀγνείας ἔλεγχος καὶ ἡ εὐωχία τῆς Δευτέρας.

1.—Ἐπίδειξις τοῦ ὑποκαμίσου ἢ σινδονίου καὶ περιφορὰ αὐτοῦ μέσα σ' ἓνα κόσκινο (Καστελλόριζον) ἢ ἐπὶ δίσκου ἀνθοστολίστου (Τσιβέρι Ἀργον) ἢ εἰς τὴν κορυφὴν σημαίας (Λευκάς) κττ. Πυροβολισμοὶ καὶ κεράσματα τοῦ ὑποκαμίσου (Μάνη). Ἄλλοι συμβολισμοί π.χ. «ἅμα ἦταν ἡ νύφ᾽ ταχτικιά, τὸ ρακὶ μέσ' σὺν μπουκάλ' τὸ ἔβαφαν κόκκινο» (Ναίμονας).

2.—Ἑστίασις καὶ εὐθυμία, διότι ἡ νύφη βγήκε ταχτικιά ἢ μὲ τὴν τιμὴν τῆς. Διαλάλησις τοῦ γεγονότος. Ἀστεῖαι πράξεις καὶ ὑπερβολολογίαι κατὰ τὴν διασκέδα-
 ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
 σιν· κρέμασμα πῆς νύφης καὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν καλεσμένων· σάμαγμα τοῦ νουνόου, δικαστήριον καὶ ἀστεῖαι ποίαι.

Ποῦ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Δευτέρας παρακάθηνται μόνον γυναῖκες ὕπανδροι, διασκεδάζουσιν μὲ πότους καὶ ἄσπενα ἕσματα; (κρεμνοῦν ἢ μιὰ στήν ἄλλῃ κρεμμύδια, σκόρδα, μεταμφιέζονται, περιφέρουν φαλλὸν κ.τ.τ.).

3.—Ἄλλαι συνήθειαι: π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν τὴν Τρίτην κάνουν λαλαγ- γῖτες καὶ στέλλουν εἰς τὴν μητέρα καὶ τὴν γειτονιά, «γιατὶ ἡ νύφη ἦταν ἐν τάξει».

4.—Ποῖα τὰ ἐπακόλουθα, ἂν ἡ νύφη δὲν βγῇ μὲ τὴν τιμὴν τῆς;

5.—Τὰ δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός τῆς. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ δῶρα τῆς νύφης τὰ διένεμον τὴν Δευτέραν ἢ τὴν Τρίτην τὰ παλ- ληκάρια μὲ τὰ ὄργανα.

γ') Ἡ πρώτη ἔξοδος τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ πρῶτα ψώνια.

Πότε γίνεται τοῦτο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια, μὲ μάννα καὶ πατέρα, παίρνουν τὴν Τετάρτην τὸν γαμπρὸ καὶ τὸν κατεβάζουν στὴν ἀγορά, ὅπου κάνει τὰ πρῶτα ψώνια γιὰ τὸ σπíti του.

Γίνεται καὶ περιφορὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου περιφέρουν τὸν γαμπρὸν τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου μ' ἓνα φανάρι καὶ ἓνα πεσιόρι εἰς τὴν ἐξοχὴν, «γιὰ νὰ τὸν νύκουν» τὸν πιλαλοῦν, τοῦ ρίχνουν χρώματα, μὲ ἓνα λόγο, τὸν παιδεύουν».

δ') *Ἡ ἐπίσκεψις τῆς νύφης εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς τὸ πηγάδι.*

1. — Ποίαν ἡμέραν γίνεται καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ἀσημώνει ἡ νύφη τὸ νερό; Κατὰ ποῖον τρόπον; Κάμνει καὶ ἄλλας τυχόν προσφορὰς εἰς τὴν πηγὴν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νύφη τὴν Δευτέραν πηγαίνει εἰς τὴν βρύσιν καὶ τὴν ἀλείφει μὲ βούτυρον, ρίπτει δὲ εἰς τὸ νερὸν νομίσματα καὶ ψωμί. Εἰς τὴν Ἡπειρον τὴν νύφην συνοδεύουν κορίτσια μὲ τραγουδία τὴν τρίτην ἡμέραν καί, ὅσο νὰ φθάσουν εἰς τὴν βρύσιν, ἡ νύφη χύνει εἰς τὸν δρόμον νερὸ ἀπὸ ἓνα *μπρίκι*. "Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, σπέρνει ρύζι γύρω εἰς τὴν βρύσιν καὶ κατόπιν ρίπτει εἰς τὸ νερὸ τρία κομμάτια ψωμί. Κατόπιν γεμίζει τὸ *μπρίκι* τῆς νερὸ καὶ γυρίζει μὲ κλαδιὰ κρανιάς εἰς τὸν ὄμον καὶ χύνει τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς τῆς νὰ νιφθοῦν. Εἰς τὸν Ναίμονα ἡ νύφη τὴν Πέμπτην τὰ χαράματα *«παίρνει ἓνα μικρὸ μαζί της καὶ πάει μὲ τὰ μπακίρια σ' ἓνα πηγάδ' νὰ φέρ' νερό. Γυρνᾷει τρεῖς φορὲς γύρω γύρω στὸ πηγάδ' καὶ ἀφ' ἧν' ἐκεῖ τὸ προζύμ' πὺν ἔκαναν τὸ Σάββατο σπίτι της, πρὶν τὴν πλέξουν. Τὸν παλιὸ καιρὸ πῆγαινε στὴ θάλασσα καὶ πετοῦσε τὸ προζύμ' μέσ' στὴ θάλασσα»*. Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας οἱ συνοδεύοντες τὴν νύφην φοροῦν κάποιο ἀπὸ τὰ ροιχικά τῆς καὶ τρέχουν *«ἄλλος μὲ κονδονάκι καὶ ἄλλος μὲ μαγκούρι· σὺν τραγιά καὶ σὺν τασπάνοι»*.

2. — Ποῖαι πράξεις ἐπακολουθοῦν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν; Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μονασίων ἡ νύφη ραντίζει τὸ σπίτι μὲ τὸ νερό, πὺν φέρνει ἀπὸ τὴν βρύσιν, χύνουσα εἰς αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σπιτιοῦ. Κατόπιν ἡ νουνὰ δίδει ρόκα καὶ βαμβάκι εἰς τὴν νύφην, ἡ ὁποία κάθεται κάτω ἀπὸ τὴν μεσοδόκην τοῦ σπιτιοῦ καὶ γνέθει τρεῖς κλωστές· ἅμα τὶς γνέσῃ, πετᾷ τὴ ρόκα ἐπάνω ἀπὸ τὴ μεσοδόκην ἂν ἡ κλωστή δὲν κοπῇ, τὸ ἀντρώγυνο θὰ ζήσῃ πολλὰ χρόνια. Ὑπάρχει ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὕτη; Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν ἐγένετο τὴν Πέμπτην. Ὑστερὰ *«ὁ σύδεκνος θανά πάρ' ἓνα ζευγάρ' κακάβια κ' ἤθελ' ἂ τὰ γεμίσ' μὲ γέννημα καὶ νὰ προσκαλέσ' δὴ νύφ καὶ τὸ γαδρὸ καὶ τίς τὰ ἔκανε δῶρο μὲ δὴ δοξάγα τς. Τὸ γέννημα κῆνο τό ὅπερνεν ὕστερα γαδρὸς νὰ δοῦν τὸ τυχερό τς»*.

3. — Ποῦ ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν γίνεται καὶ τὴν πρωτὰν τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς στέψεως καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν; Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη συνοδευομένη ἀπὸ κορίτσια καὶ γυναῖκες πηγαίνει μὲ τὸν *μπράτιμο* εἰς τὴν βρύσιν, προσκυνάει τρεῖς φορὲς καὶ ρίχνει εἰς τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ στόμα τῆς ἓνα νόμισμα, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Βρύση μου, βρυσούλα μου, | ἤρθα πρῶτ', τὸ πρῶτόν, | νὰ πάρω κρύο κρύο νερό, | νὰ πάω σπῖτ' τὴ μάννα μου καὶ τὸν πατέρα μου, | γιατί κόμα σήμερα εἶμαι στὴ μάννα μου | καὶ στὸν πατέρα μου, | νὰ τοὺς δροσίσω κιλ*.

ε') *Τὸ νύψιμον τῶν ποδιῶν.*

Εἰς Ρεῖσδере «ἡ νύφη τὴν Δευτέραν μὲ μιά ἀπὸ τὶς κουνιάδες ἢ τὶς συνοφάδες τῆς γυρίζει ὅλα τὰ σπίτια τῶν συγγενῶν τοῦ γαμπροῦ καὶ τοὺς πλένει τὰ πόδια καὶ τοὺς χαρίζει ἀπὸ ἓνα ζευγὸς κάλτσες, τὶς ὁποῖες καὶ τοὺς φορεῖ». Εἰς τὴν Χαλδίαν Πόντου τὰ *ποδαρονεψίματα* ἐγίνοντο τὴν Τετάρτην ἢ τὴν Πέμπτην.

ς') *Τὰ πιστρέφια* (πιστόφια, πιστροφίκια, γυρίσματα, γαμπροκάλεσμαν κλπ.)

Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἐπιστρέφει εἰς τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι καὶ μὲ ποίαν συνοδεῖαν καὶ ποῖα τραγούδια; Πόσον διαρκεῖ ἡ παραμονή τῆς ἐκεῖ καὶ ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἐθιμοτυπία; Π.χ. εἰς τὴν Σιάτισταν τὴν Τρίτην βράδυ συνοδεῖα ἀπὸ τοὺς σπιτικούς τοῦ γαμπροῦ ἐκκινεῖ μὲ τὰ ὄργανα πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ μὲ τραγούδια: *Ἔβγα, μάννα καὶ πεθερά, νὰ δεχτῆς τὰ νύγαμπρα* ὑποδοχή, δεῖπνον κλπ. Ἐκεῖ οἱ νεόνυμφοι παραμένον ἕως τὸ Σάββατον βράδυ. Εἰς τὸν Σκοπὸν τὴν Παρασκευὴν τὸ ἀπόγευμα ἡ προσεγγίσα παραλαμβάνει τὴν νύφην καὶ τὴν ὁδηγεῖ εἰς τὸ πατρικὸ τῆς, ὃ δὲ γαμβρὸς ἐρχεται μὲ τοὺς γονεῖς τοῦ τὸ βράδυ.

Ποῦ προσέχουν ν' ἀποτελῇ ἡ συνοδεῖα περὶ τὸν ἀριθμὸν (3, 5, 7 κέ); Εἰς τὸ Λοῦζιτι *Ἡπειροῦ* ἡ μάννα δίνει σπὴν κόρη τῆς, ὅταν φεύγῃ, *μιά μαύρη κόττα* γιὰ νὰ *ᾶ* καλὴ τύχη (πρβλ. τὴν παροιμίαν: *μαύρη κόττα ἄσπρη μοῖρα*).

ζ') *Τὸ πρῶτον μετὰ τὸν γάμον λουτρὸν.*

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποίαν συνοδεῖαν καὶ τάξιν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην ἡ *παρανύφισσα* τὸ πρῶτον Σάββατον ὠδηγοῦσε τὴν νύφην εἰς τὸ λουτρὸν κρατώντας ἓνα κερὶ ἀναμμένο. Εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη τρία Σάββατα, τὸ ἀπόγευμα, πηγαίνει εἰς τὴν μητέρα τῆς καὶ λούζεται. Εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα Προύσης ἐωρεάζοντο οἱ *σαράντα* τοῦ λουτροῦ.

η') *Ὁ ἀντίγαμος ἢ ἡ ἀντίχαρα* (τὰ γιομίσια (Σιάτιστα), τὰ *σιργιανίσματα* (Βογατσικόν), τὰ *ἐφτὰ* (Πόντος), τὰ *ὀχτώμερα* (Ἀθῆναι), ἡ *ἀντίχαρα* (Λῆμνος).

Εἰς τί συνίσταται καὶ πότε γίνεται ὁ ἀντίγαμος; Π.χ. εἰς τὴν Κύζικον τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὃ δὲ ἱερεὺς εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τοὺς διαβάζει μίαν εὐχὴν διὰ νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, *«πρέπει νὰ ρίξουν παράδες εἰς τὸ κόκκινο ζουνάρι, πὺν κρατοῦν στὴν πόρτα δυὸ παλληκάκια»*. Κατόπιν κάνουν ἐπισκέψεις εἰς συγγενικά καὶ φιλικὰ σπίτια. Εἰς τὴν Λῆμνον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν κουμπάρον καὶ βαδίζοντες ὅλο δεξιά. Εἰς τὸ Λο-

ζέτσι (Ήπ.) ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας προσφέρει εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύφη ἀπὸ *ένα φιάρο*.

θ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῆς πρώτης ἐβδομάδος ἡ τῶν πρώτων 40 ἡμερῶν, σχετικαὶ μὲ τοὺς νεονύμφους.*

Παραδείγματα: Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύφη καθ' ὅλην τὴν ἐβδομάδα δὲν σκουπίζει, ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι (Ψδρα).— Πότε ἡ νύφη ἀρχίζει τὶς δουλειές; Εἰς τὸ Βλαχώρι Ήπ. εὐθὺς τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου «πάει μὲ τὴν πεθερὰ καὶ ζαλώνεται τὸ μεγαλύτερο ζαλίκι, ποὺ μπορεῖ».— "Αν δύο γάμοι γίνουν συγχρόνως, δὲν πρέπει ἡ μία νύφη νὰ ἰδῇ τὴν ἄλλην, πρὶν περάσουν ὁκτὼ (Γιάνιτσα Καλαμῶν) ἢ 40 ἡμέραι (Σίφνος). "Αν τυχὸν συναντηθοῦν, σκεπάζουν τὸ πρόσωπόν των μὲ μαντήλι καὶ ἀσπάζονται ἡ μία τὴν ἄλλην λέγουσαι: *Νὰ χαίρεσαι τὸν ἄντρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐδικόν μου*. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νεοπαντρεμένη ἐπὶ 40 ἡμέρας «δὲν πάει ν' ἀλέσῃ στὸ μύλο». Εἰς τὰ Ἄγραφα ἡ νύφη «ἕως τὶς σαράντα πηγαίνοντας γιὰ νερὸ μὲ τὴ βασιλέα, περνᾷ κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσκυνάει». Εἰς τὴν Λήμνον ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἔξω τὴν Τρίτη, γιατί εἶναι *κατοποδιασμένος* (= γερούσιος). Ὁ γαμβρὸς δὲν πρέπει νὰ χύσῃ νερὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τὴν νύκτα οὔτε νὰ δοῦν ἀπάντησιν ἀν' ἀκούσῃ τὴν νύκτα τὸ ὄνομά του (Πόντος) κλ.

ι') *Προλήψεις καὶ συνήθειαι, ἀφορῶσαι τοὺς νεονύμφους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.*

Π.χ. ἡ νύφη νὰ μὴν ἰδῇ ἄλλη νύφη ἢ λείψανο καὶ νὰ μὴ βαφτίσῃ παιδί, πρὶν χρονιάσῃ. Εἰς τὸ Βογατσικὸν «προτοῦ χρονίσῃ ἡ νύφη, δὲν βάζουν κλωσσα, δὲν φυτεύουν λουλούδια καὶ δὲν κάνουν κουκούλια, γιατί χάνεται ἡ εὐτυχία τοῦ σπιτιοῦ». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου οἱ νυφάδες τοῦ ἔτους μαζεύονται τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ ξεκινοῦν μὲ τραγούδια διὰ τὸ βουνόν, ὅπου μαζεύουν βάγια διὰ τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των «*τίς χτυποῦν μὲ βάγια ἐπενχόμενοι μὲ γειά*». Καὶ τὸ μεσημέρι τῆς Λαμπρῆς οἱ νύφες ἀλλάζουν *πασκαλιὰ μὲ τὴ μάννα τους καὶ τὴ ρουνά τους* (Λοζέτσι Ἡπείρου). Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. οἱ *νιόπαντρες γυναῖκες* τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων τηροῦν ἀργίαν, «γιατὶ κοιλοπονάει ἡ Παναγία, καθὼς καὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, γιατί:

τ' ἅγιο Θυμοῦ θυμήσου με, κλήρα γιὰ νὰ σ' ἀφήσω».

Εἰς τὴν Ἀγχιάλον συνήθιζον τὴν ἐορτὴν τοῦ Προδρομοῦ (7 Ἰαν.) νὰ ρίπτουν τοὺς νεονύμφους εἰς τὴν θάλασσαν, τὰς δὲ νεονύμφους γυναῖκας νὰ βρέχουν μὲ θαλασσινὸ νερὸ «*γιὰ γερωσύν*». Ποῖται αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ
ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

Α' Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α') Προγνωστικὰ τοῦ θανάτου κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ.

1. — Προμηνύματα ἐκ τῶν πτηνῶν ἢ ἄλλων ζώων.

Ποίων ζώων αἱ φωναὶ θεωροῦνται κακὸς οἰωνός; Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακόν; Π.χ. εἰς τὴν Κομοτηνὴν, ὅταν φωνάξῃ ἡ κοινκουβάγια λέγουν τρεῖς φορές:

“Οσα ρέματα περνᾷς,
μαῦρο αἷμα νὰ ξερνᾷς·
ψαλίδι στὴν οὐρά σου
κόκκαλο στὸ λαλὸ σου

καὶ φτοῦν τρεῖς φορές. Ἐξετάζουν καὶ πόσες φορές θὰ φωνάξῃ ἡ κοινκουβάγια. Π.χ. κατὰ τοὺς Κρήτας, «ἀν φωνάξῃ ἡ ἄσπις μὴ πρὶν στέγῃ τοῦ ἀρρώστου, θὰ πεθάνῃ», κατὰ τοὺς Κεφαλληνούς, ἂν φωνάξῃ 1, 3, 5 φορές, εἶναι καλὸς οἰωνός, ἂν φωνάξῃ 2 ἢ 4 φορές κακός. Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, ὅταν οὐρλιάξῃ ὁ σκύλος ἢ λαλῇ ἢ κόττα σὺν κοκοσίᾳ;

Ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς κοινκουβάγιας κατὰ τόπους; Π.χ. χαροπούλι (Ἀράχοβα Παρν.), νεκροπούλι (Νάξος), στριγγλοπούλι (Ζάκυνθ., Κεφαλλ.), κακοπούλι (Κεφ.) καόνι (Κύθηρα).

2. — Ἐξ ἐξηγήσεως ὀνειρῶν.

Παραδείγματα: Ἄν ἰδῇ κανεῖς, ὅτι καίεται ὁ καβαλλάρης, δηλ. τὸ κορυφαῖον ξύλον τῆς οἰκίας, σημαίνει, ὅτι θ' ἀποθάνῃ ὁ νοικοκύρης. «Ἄν γυνὴ ἴδῃ καθ' ὕπνου, ὅτι ἐκουρεύθῃ, θ' ἀποθάνῃ ὁ σύζυγός της».

3. — Ἐξ ὠρισμένων κινήσεων ἢ ἐκφράσεων τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὸ Λασιθί «ἅμα ὁ ἀρρώστος ἀνεμαζώνει τὰ ροῦχα του, καταλαβαίνουνε πὼς θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὸν Ἀπόσκεπον τῆς Καστορίας «ὅταν τοῦ βαριὰ ἀσθενοῦς τὸ ἀριστερὸ μάτι δακρύξῃ, σημαίνει, ὅτι κλαίει ἡ ψυχὴ του καὶ θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὰς Κυδωνίας πιστεύουν, ὅτι «τρεῖς ἡμέρες (ἢ καὶ 10-15 ἡμέρες) πρῶτύτερα ὁ ἀρρώστος χαροσκιάζεται, βλέπει τὸ Χάρο καὶ σταματᾷ τὸ μάτι. Ἄμα τὸν δῇ καλὸ, γελᾷ, ἅμα τὸν δῇ ἄγριο, φοβᾷται καὶ κλαίει».

4. — Ἐξ ἄλλων φαινομένων, παρατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην πιστεύουν, ὅτι «σὲ μερδικοὺς ἀνθρώπους, ὁπτοῦ

σιμώνη ὁ θανατός τως, ἀνοίγει τὸ ἱερειό ντως, δηλ. ἓνα μῆνα, δυὸ μῆνες, πέντε μῆνες παραμπρὸς γεμίζουνε ψεῖρες, συρμός· ἀλλάσσον τζοῖς τὴν ταχινὴ κι ἀργὰ εἶναι πάλι γεμάτοι. Τσοὶ μέρες ἀπὸν σιμώνει ὁ θάνατός τως, χάνονται ὅλως διόλου οἱ ψεῖρες». Ποῦ ἄλλου πιστεύεται τοῦτο ἢ καί παρόμοιον;

5. — Ποῖοι μαντεύουν τὸν θάνατον; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρητας ὁ παπᾶς τῆς ἑνορίας καὶ «αὐτοὶ ποὺ θεωροῦνε τσ' ἀποθαμένους» ξέρουν ἂν θὰ πεθάνῃ ἢ ὄχι ὁ ἄνθρωπος, πρὶν ἀκόμη ἀρρωστήσῃ. «Σαράντα μέρες πρωτύτερα τόνε βα-
στοῦνε οἱ ἀποθαμένοι καὶ τόνε γυρίζουνε. Δὲν τὸ μολογοῦνε ὅμως, γιατί τρώνε ξύλο ἀπὸ τσ' ἀποθαμένους». Ποῦ ἄλλου ὑπάρχει ἡ πίστις αὐτή;

β) Συγχώρησις. Ἡ εὐχή πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Παραδείγματα: Εἰς τὰ ὄρεινά χωρία τῆς Πυλίας «πρὶν κοινωνήσῃ ὁ παπᾶς τὸν ἄρρωστο, τὸν ἀλλάζουν, τοῦ βάνουν τὰ καλά του. Ὑστερα θὰ μαζωχτοῦν παιδιὰ κι ἀγγόνια γύρω του νὰ τὰ σχωρέσῃ καὶ νὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐκή. Θὰ τοῦ φέρουν ἓνα λιοφτόκλαρο (κλαρὶ ἀπὸ ἔλαιον) καὶ ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ θὰ τὸ βουτᾶ μέσα καὶ θὰ ρεντίζῃ τὸν καθένανε σταυρωτὰ ἀπὸ κεφάλι, ὅπως στὸν ἀγιασμό, λέγοντάς του: «Σχωρεμένος γὰ εἶσαι, τὴν εὐχὴν καὶ νὰ χῆς». Εἰς τὴν Μύκονον, τὴν Κάρπακον καὶ ὁ ἐτοιμοθάνατος τὸν ραντίζει μὲ νερὸ κι ἔλαιον, λέγοντας: «Ὁ Θεὸς λειώνει τὸ ἀλάτι, νὰ λειώσουν οἱ κατὰρες μὲν». Εἰς τὰς Κυδωνίας κ. ἄ. «ἅμα ἔχῃ (ὁ ἐτοιμοθάνατος) κακὴ καρδιὰ μὲ κανένα τὸν φωνάζουν καὶ κεῖνον νὰ σχωρε-
θοῦνε. Φέρουνε ὕστερα τὸν παπᾶ καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἄρρωστος».

γ) Ἡ μετάληψις τοῦ ἐτοιμοθανάτου.

1. — Μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν πηγαίνει ὁ ἱερεὺς, διὰ νὰ κοινωνήσῃ τὸν ἄρρωστον; Κατὰ τὸν Λασκαρεῦτον «μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμ-
πάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζὶ καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα». Ποῦ γίνεται τοῦτο;

2. — Τί κάμνουν, ἂν δὲν προφθάσουν νὰ μεταλάβουν τὸν ἄρρωστον; Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸν μεταλαμβάνουν οἱ σπιτικοὶ μὲ τὸν ἀγιασμό, ποὺ ἔχουνε φυλαγμένον ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῶν Φώτων». Εἰς τὸ Ρέθυμνον «διὰν πεθάνῃ κά-
ποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἅμα τὸν θάψουν, παίρνουν ἓνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του».

3. — Τί πιστεύουν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἀπέθανε ἀμετάλαβος (ἢ ἀμεταλά-
βητος;) Γίνεται βρικόλακας; ἢ τί ἄλλο;

δ) Τὸ ψυχορράγημα.

1. — Λέξεις καὶ ἐκφράσεις δηλοῦσαι, ὅτι ὁ ἀσθενὴς πνέει νὰ λοίσθῃ· π.χ. ψυχομάχημα, ψυχομάχισμα (Κρήτη), ἀγκομαχητὸ (Μάνη), χαροπάλεμα (Κάρπα-

θος· ὁ ἄρρωστος ἀγγελιοσκιάζεται, στένει τὸ μάτι (Κρήτη), ἀγγελοκρίνεται ἢ ἀγγελοφοριέται (Μάνη), ἀγγελοκρούεται (Βλάβστη Μακεδ.), βλέπει, εἶδε τὸν ἀγγελό του (Καστ.), ἀγγελοκόβεται· ἐσήκωσε ῥόχο (Λάστα Γορτ.), εἶναι στοὺ ζύγι (Ἡπειρ.), εἶναι ἔζυγος (Κύθηρα)· εἶναι στα δύο (Σηλυβρία, Στενήμαχος), εἶναι στα δίχωτα (Πόντος)· ὁ δεῖνα γέρος ἐλαχτοκόπησε τὸ Χάρο (= τὸν ἐκλώτισε, διέφυγε) κτλ.

2.—Δοξασίαι σχετικαὶ μὲ τὸ ψυχομάχημα. Διηγήσεις περὶ φοβερῶν ὄψεων, τὰς ὁποίας βλέπει ὁ ψυχορραγῶν. Χάρος, χαροπάλεμα. Ἄγγελος, ψυχοστασία (ζύγισμα τῆς ψυχῆς). Ἄλλαι ἀόρατοι σκηναί, συμβαίνουσαι περὶ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς (Βλ. Ἐπ. ΛΑ 1940, σ. 44 κ. ἑ.).

Παραδείγματα: «Πρὶν πεθάνῃ ὁ ἄρρωστος, ἀρχίζει νὰ τόνε τραυᾷ ὁ Χάρος καὶ τότε γριλώνει τὸ μάτι του» (Γρίζι Πυλίας). «Ὅτὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄνθρωπος, περὶ ἀπὸ ἐφτὰ δικαστήρια, μὰ τὸ ὕστερο εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο. Ἐκεῖ ἀποφασίζεται ποῖος θὰ κερδίσῃ τὴν ψυχὴν, ὁ δαίμονας γῆ ὁ ἄγγελος (Ἄν. Κρήτη). «Ὅτὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄνθρωπος, πᾶνε οἱ γι-ἀποθαμῆται καὶ τσοὶ θωρεῖ ὁ ἄρρωστιάρος καὶ τῶσε μιλεῖ καὶ τῶσε γελᾷ, μ' ἀνὲν τῶι μολογῇ, βουβαίνεται» (Ἄν. Κρήτη). «Ἀμα ἔχῃς καλὴ καρδιά, ξεψυχᾷς σὰν τὸ πονεῖ (Κιστορία).

3.—Εἰς ποῖα αἷτια ἀποδίδεται ἡ παράτασις τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου; Τὴ καμινῶν, γὰρ τὰ ἀναπαύει ὁ ἄρρωστος γρηγορότερα. Παραδείγματα:

1^{ον} «Δὲ βγαίνει ἡ ψυχὴ ἐνός, ποὺ ἔχει κατάρρα ἀπὸ γονικά. Τὸν ραντίζουν μὲ νερό, πῶχει ἀλάτι μέσα λεωμένα καὶ λένε: Θέ μ', λέουσέ τουν, νὰ γέν' νιρὸ κι ἀλάτι ἡ κατάρρα πῶχ'! Ἔτσι ξεψυχᾷ» (Αἰτωλία).

2^{ον} «Ἄν ἀδίκησε κανένα καὶ τυχαῖν νὰ εἶναι πεθαμένος, παίρνουν ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ροῦχο του, τὸ καῖνε καὶ καπνίζουν μ' αὐτὸ τὸν ἄρρωστο» (Κυκλάδ.).

3^{ον} «Ἀμα ἕνας ἔχ' κάψ' ζ'γὸ (ζυγὸ), δὲ βγαίν' ἡ ψ'χὴ τ'. Τότε βάζουν ἕνα κομμάτ' ζ'γὸ κατ' ἀπ' τὸ μαξ'λάρ' τ' (Λήμνος, Λέσβος), ἢ κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι του (Κίμωλος), ἢ ἀκκουμποῦν τὸ ζυγὸ πάνω στὸν ἄρρωστο (Σκιῦρος) ἢ τοῦ βάρουν τὸ ζυγὸ στοὺ λαιμό, γιὰτὶ ἔχει κατάρρα (Σέριφος). Ἔτσι βγαίνει ἡ ψυχὴ του». Ὅμοιος «ἀπ' τὸ ὦμὸ τὸ μετὰξ' (πρὶν τὸ ψήσ'ς) δὲ γάν' νὰ ράψ'ς, γιὰτὶ δὲν ξεψυχᾷς γιὰ νὰ ξεψ'χῇς, θὰ τ' θέσ'ς στοὺ προσκέφαλο ὦμὸ μετὰξ'» (Λέσβος).

4^{ον} «Ὅποιος ξεστραλικώνει (= βγάζει τὰ στραλίκια, δηλ. τὶς πέτριες πιὺν χωρίζουν τὰ σύνορα) δὲν ξεψυχᾷ· γιὰ νὰ ξεψυχῇ, τοῦ βάνουν κάτω ἀπ' τὸ μαξιλάρι ἕνα κομμάτι στραλίκι καὶ ξεψυχᾷ (Δυτ. Κρήτη).

5^{ον} «Ἀμα ὁ ἄρρωστος περιμένῃ κανένα ξενιτεμένο, ἀργεῖ νὰ ξεψυχῇ· τότε τοῦ δίνουμε τὴ φωτογραφία του ἢ τοῦ ρίχνουμε ἕνα ροῦχο τοῦ ξενιτεμένου ἐπάνω του». Ἄν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι μὲν παρόν, ἀλλὰ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑποστῇ ψυχικὰς συγκινήσεις, τότε παίρνει μὲ τὴν παλάμην τρεῖς φορὰς νερὸ

καὶ τὸ χύνει εἰς ἓνα ποτήρι· αὐτὸ δίδεται εἰς τὸν ψυχορραγοῦντα (*Αδριαν.).

6^{ον} «Ὅταν κανεῖς ξεφυρχᾷ καὶ οἱ γύρω του κλαῖνε, τυραννιέται ἡ ψυχὴ του· γι' αὐτὸ βγάζουν τὴ μάγνα ἔξω ἀπ' τὸ δωμάτιο τοῦ ἀρρώστου». Πρβ. τὴν φράσιν: αὐτὸς τραύαγε ἀπὸ χιτῆς, ἀλλὰ τὸν ἀντισκόφανε (= ἐμποδίσανε) (Καλάβρυτα).

7^{ον} «Ὅποιοις ἄκουσε τὸ ψαλτήρι (δηλ. τὴν εὐχὴν διὰ ψυχορραγοῦντα) δὲν ξεφυρχᾷ, ἀν δὲν τοῦ τὸ διαβάσουνε» (πολλαχοῦ).

8^{ον} «Καμιὰ φορὰ λείπεται ζάλα (= δὲν ἔχει κάμει ὅσα βήματα χρειάζεται) καὶ γι' αὐτὸ τυραννᾶται τότε τότε σηκώνουνε καὶ περπατεῖ λίγο καὶ πομένει σὰν τὸ πουλάκι» (Κρήτη).

4. — Ἄλλαι πράξεις ἢ μαγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας τοῦ θνήσκοντος. Π.χ. γυρίζουν τὸν ψυχορραγοῦντα κατὰ ἡλιοῦ (Καστορία), ἀνετολικά (Λασιθί) ἢ νεκρικά (μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς) (Σύμη)· λύουν τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῆς μανδήλας του, τὴν ζώνην του κλ., βγάζουν τὰ καρφιά ἀπὸ τοὺς μανδάλους τῶν θυρῶν (Χίος) κλ. Εἰς τὴν Κύπρον «ἅμα ἐννοήσουν, ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἀποθνήσκει, καταβιβάζουν αὐτὸν καταγῆς καὶ θέτουν ἐπὶ ἄπλου σακκίου». Ποῦ ἄλλου γίνεται τοῦτο καὶ ποῖα ἡ διδομένη ἐξήγησις;

Εἰς τὴν Καστορίαν «τοῦ δίνουν κρασί καὶ αὐτὸς γὰρ νὰ μαλακώσουν τὰ μέσα του». 5. — Ἐπιχλήσεις ἁγίων, π.χ. τοῦ Αγ. Ἐλευθερίου ἐν Κοτύωρις: «Δε Δευτέρ' ι-μ', γὰρ δὸς γὰρ ἔπαρ' (= ἡ δῶρε ἢ πάρε).

6. — Ἀνάγνωσις εὐχῆς. «Παρακαλῶν τὸν παπᾶ νὰ τὸν διαβάσ' γὰρ νὰ πεθάν'» (*Αδριαν.). Ποῖα ἡ εὐχὴ αὕτη καὶ πῶς λέγεται κοινῶς; Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτήν; Π.χ. Ψυχορραοῦσα (Κύθνος), ψ'χολαλοῦσα (Λήμνος), ψ'χολογοῦσα (Λέσβ. Μάδυτος), ἀναπαυμιμάρι, (Ζάκυνθος), παραστάσιμο (Λασιθί), ἀγγελολοδιάβαση (Θράκη), ἐλευτεροχάρτ' (Κοτύωρα) κλ. Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἡπείρου «ὁ παπᾶς τοῦ διαβάσει τὸ τετραβάγγελο καὶ τὸ ψαλτήρι κατόπιν βγάζει τὸ παπούτσι του καὶ τὸν πατᾷ στὸ μέτωπο, στὸ στήθος καὶ στὴν κοιλιά».

7. — Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων κατὰ τὸ ψυχορράγημα. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «ἀνάβουν κερί καὶ τὸ δίνουν νὰ τὸ κρατᾷ, γὰρ νὰ φωτίζεται ἡ ψυχὴ του, ποῦ θὰ βαδίσῃ». Εἰς τὰς Καρυνὰς Καβακλί «συγγενὴς τις ἢ φίλος λαμβάνει τὸν ψυχορραγοῦντα ἐπὶ τῶν γονάτων, ἕως ὅτου παραδώσῃ τὸ πνεῦμα, κρατῶν λαμπάδα ἀνημμένην».

ε') Πρόσκλησις τοῦ Θανάτου.

Ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ βίου. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἅμα γηράσουν πολὺ, «βγάζουν τὸ τσιαμπέρι τς ἢ τοῦ φέσι τς ἀπουπάν' ἀπ' τοὺν μπατζᾶ (καπνοδόχην), γὰρ νὰ τίς δῇ ἡ Θιὸς κι νὰ τίς πάρῃ».

Β'. Τὰ μετὰ τὴν τελευταίην.

α') **Δέξεις, ἐκφράσεις καὶ παροιμῖαι** σχετικαὶ μὲ τὴν τελευταίην. Π.χ. *ἔμεινε, ἐβούλωσε, μᾶς ἄφησεν ὑγείες, πάει στὴ συχώρεση, τὸ 'πνε το ποτήρι του, σώθ' κε τὸ λάδι του, τὸ 'φαγε τὸ ψωμί του, ἐγλύτωσε, ὑπνωσε* (Ἀνακοῦ Καππ.) κτλ. Κατάραι: π.χ. *Νὰ τὸν γράφουνε στὸ βήσσαλο* (Κύμη) κτλ.

β') **Αἱ πρώται μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐνέργειαι τῶν οἰκείων.**

1. - Ἀναγγελία τοῦ θανάτου διὰ γοερῶν κραυγῶν. Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος παρενρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλοι γυναῖκες, λυσικόμοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνηλογιῶν διαδίδουσι τὴν εἶδῃσιν τοῦ δυστυχήματος». Ἐν Καρπάθῳ «μόλις ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ παριατάμενοι συγγενεῖς σύροντο τὸ μονόφωνο, δηλ. ἐκβάλλουν γοεράς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἰδῃσιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους». Ὅμοίως εἰς τὴν Χίοι. Παρ. τὴν φράσιν τῶν Σαμοθρακῶν «Ἀπόψε τὰ μισάνυχτα γαργαρίζαν ἐπὶ τῶν ἀγρίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἐκβάλλουν ἐξερχόμεναι εἰς τὴν θύραν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεωστὶ ἀποθανόντος, ὁποῦ ἀναγγεῖλουν τὸν θάνατον εἰς τοὺς συγχωριανοὺς τῶν».

2. - Ἀνοιγμα τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν. Διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο; Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος». Ποῦ τοῦναντίον κλείονται θύραι καὶ παράθυρα καὶ διὰ ποῖον σκοπόν; Π.χ. εἰς τὴν Στρωμνιανὴν Ναυπακτίας «ἅμα πεθάνῃ κανένας, βουλώνουν καλὰ πόρτες καὶ παράθυρα, γιὰ νὰ μὴ βγῇ ὁ Χάρος. Τότε ἕνας σπιτικός φωνάζει: Χάρο, ἄφ' το (τὸ παιδί, τὸν γέροντα). Ποῦ τὸ πᾶς; Τὸ ἐπαναλαμβάνει πολλὴ ὥρα, γιὰ ν' ἀκούσῃ ὁ Χάρος, μήπως καὶ τ' ἀφήσῃ, καὶ γιὰ νὰ μὴ τολμήσῃ ἄλλη φορὰ νὰ πάρῃ κανένα ἀπὸ τὸ σπίτι». Εἰς τὴν Μάνην «κλείοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ κλείουσι συγχρόνως τὰ παράθυρα καὶ τὴν θύραν, ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ ἱερεὺς καὶ ἀναγνώσῃ τὴν εὐχήν, τὴν λεγομένην ψυχαμπόλησιν».

3. - Ἀλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων. Π.χ. «Μόλις ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρνοῦν ἀντήλια, τὸ πρόσωπο νὰ βλέπῃ τὸν ἥλιο, ἀνοίγουν δλα τὰ παράθυρα καὶ τίς πόρτες, ἀνάφτουν κερὶ πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι του καὶ θυμιάζουν μὲ θυμιατὸ ἢ μὲ κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ (Τσανδώ). Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «χύνουν ἀμέσως τὸ νερὸ τοῦ σταμνιοῦ καὶ πᾶνε καὶ φέρουνε ἄλλο, γιὰτὶ στὸ νερὸ ποὺ εἶχε τὸ σταμνὶ ἠπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ ντου, ὅντὸν ἤσφαξε τὸν ἀποθαμένον». Πολλαχοῦ σκεπάζουν ἢ ἀντίστρέφουν τὸν καθρέπτην κλ.

γ') Αἱ πρῶται περιποιήσεις τοῦ νεκροῦ.

1. — Τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν καὶ τοῦ στόματος. Ποῖος κλείνει τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος; Τὰ παιδιὰ του ἢ ἄλλος κανεῖς καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «σαλιώνουν τὰ δυὸ μεγάλα δάχτυλα, σκύβουν χάμαι στὴ γῇ, τὰ τρίβουν στὸ χῶμα καὶ λέν: Τούτ' ἡ γῆς πὺν σ' ἔθρεψε, τοῦτ' ἡ θά σὲ φάῃ. Κατόπι μ' ἐκεῖνα τὰ δάχτυλα τὸν καλύβγουν», δηλ. τοῦ κλείνουν τὰ μάτια. — Περιδέονται αἱ σιαγόνες τοῦ νεκροῦ διὰ μανδηλίου;

2. — Διὰ ποῖον σκοπὸν γίνεται τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν; Ποία ἡ πρόληψις, ἂν τυχὸν δὲν κλείσουν καλὰ τὰ μάτια τοῦ νεκροῦ;

3. — Σχηματισμὸς τοῦ λειψάνου. Φροντὶς νὰ τετνωθῇ ὁ νεκρὸς, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός: νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο.

δ') Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.

1. — Ποῖος ἐκδύει, λούει καὶ σαβανώνει τὸν νεκρὸν; Κανεῖς ἐκ τῶν οἰκείων ἢ ξένη γυναῖκα; Πῶς προσονομάζεται αὕτη; (Π.χ. ἀλλάχτρια, νεκραλλάχτρια, σαβανωτριά, λαζαρώτρια).

Πῶς ἐκδύεται ὁ νεκρὸς; Π.χ. εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἄμα ξεψυχοῦσε, τοῦ σκίζαμε τὰ ροῦχα (μὲ τὸ χεῖρ ἢ μὲ ψαλίδι) καὶ τὰ ρίχταμε στὴ θάλασσα». Εἰς τὰς Κυθωνίας «τὰ νεκροροῦχα τὰ σκίζε ἡ νεκραλλάχτρια καὶ τὰ βγάξε ὄχι ἀπ' τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ἀποκάτω τὰ παῖρνε ἡ νεκραλλάχτρια». Εἰς τὴν Νάξον «τῶν πεθαμένων τὰ ροῦχα τὰ βγάζουνε βιάστικα καὶ τὰ βγάζουνε ἀνάποδα».

2. — Πῶς γίνεται ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ; Μὲ νερὸ ἢ μὲ κρασί ἢ μὲ ξίδι; Εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ νερὸ τὸ βράζουν μὲ φύλλα λεμονέας ἢ πορτοκαλέας καὶ μὲ ἄλλα μυρωδικὰ χόρτα. — Πλύνεται ὅλον τὸ σῶμα ἢ μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ; ἢ ἀπλῶς ἐπιχρίονται ὠρισμένα μέρη τοῦ σώματός του; Ποῦ ἀπορρίπτεται τὸ δοχεῖον μὲ τὸ κρασί ἢ τὸ νερὸ;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «πλύνουν ὅλο τὸ σῶμα μὲ μιὰν ἄσπρη πετσέτα, πὺν τὴν βοντοῦν στὸ κρασί. Μέσα στὸ κρασί ἔχουνε βάλει καὶ μερικὲς σταγόνες λάδι. Λεκανίδα καὶ πετσέτα τὰ ρίχτουν μέσα στὸν τάφο, ὅταν τὸν θάψουν». Εἰς τὴν Ἀνασελίταν «βοντοῦν ἓνα κομμάτι βαμπάκι μέσα σὲ κρασί καὶ τὸν πλύνουν τὸ πρόσωπο». Εἰς τὰς Κυθωνίας ἡ ἀλλάχτρια «τοῦ κάνει σταυρὸ μὲ κρασί, μὲ λάδι στὴν πλάτη, στὸ στήθος, στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια. Τὸ κουπάκι, πὺν ἔχει τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι, τὸ πετοῦν στὴ θάλασσα».

3. — Σάβανον (ἀνεβόλι (Κρήτη), μύζαρον, (Κύπρος). Σαβάνωμα, σαβανωτής.

Τί ὕφασμα μεταχειρίζονται διὰ σάβανον καὶ πῶς γίνεται τὸ σαβάνωμα;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «ἡ σαβανώτρα παίρνει τρεῖς πῆχες ἀμερικάνικο παννί, τὸ διπλώνει σὲ δύο καὶ μὲ τὸ κερί, πὺν καίει στὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ, τὸ καίει στὴ μέση καὶ κάνει τὴν τρυπά πὺν θὰ περάσῃ τὸ κεφάλι του (ἀνοίγει λαιμουδιά). Ψαλίδιδὲν ἐπιτρέπεται». Καὶ εἰς τὴν Καστορίαν «στὸ σάβανο δὲν βάζουν ποτὲ ψαλίδι τὸ σκίζουν μὲ τὸ χέρι, ἀφοῦ κάμουν ἀρχὴ μὲ δυὸ πέτρες» βάζουν τὴ μιὰ ἀποκάτω καὶ μὲ τὴν ἄλλη χτυποῦν καὶ κάνουν ἀρχή, γιὰ νὰ κοπῇ τὸ παννί. «Ὅταν τὸν σηκώσουν, ἐκεῖ πὺν εἶχαν τὸν νεκρὸ ἀφήνουν τὶς δυὸ πέτρες καὶ ψωμί. «Ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὸ θάψιμο, παίρνουν τὰ ροῦχα, πὺν ἦταν ξαπλωμένος ὁ νεκρός, καὶ τὰ πετοῦν, καθὼς καὶ τὶς πέτρες καὶ τὸ ψωμί». Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὸ σάβανο εἶναι ἀπὸ κάμποι παννί. Κόβουμε λουρίδες ἀπὸ τὰ πλάγια τοῦ σάβανου καὶ τὸ δένουμε μὲ μιὰ θελιά. Δὲ δένουμε κόμπο, γιὰτὶ δένεται ὁ νεκρός καὶ δὲ λειώνει. «Ὅ,τι νὰ τὸν ράψῃς ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα τὸν νεκρὸ, κόμπο δὲν κάνουμε». Καὶ εἰς τὴν Κορίνθον «ὅταν δένουν (τὸν νεκρὸ) στὴ μέση μὲ λουρίδες, πὺν σκίζουν ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουν λουρίδες καὶ δένουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Εἴδη οἱ πὺν πολλοὶ τὰ δένουν μὲ κορδέλλες». Εἰς τὴν Κύπρον δένουν χεῖρας καὶ πόδας τοῦ νεκροῦ διὰ καννάβιδος. Εἰς τὴν Κροσάνην θεωροῦν μυστήριον νὰ δώκῃ κανεὶς σάβανο γιὰ ξένον τρεῖς πῆχες παννί. Ἀλλὰ οἱ γέροι τὸ ἔχουν τὸ σαβανὸν τοῦ ἐτοιμο στὴν κασσέλλα τους. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσφέρῃ τὸ ὕφασμα διὰ τὸ σάβανον ὅποια ἔχει παννὶ στὸν ἀργαλειό;

ε') **Ἐνδυσις καὶ στολισμός. Στέφανοι καὶ ἄνθη. Νεκρικὸς δακτύλιος.**

1. – Ποῖα ἐνδύματα ἐνδύουν τὸν νεκρὸν καὶ μὲ ποῖαν λέξιν τὰ διακρίνουν; (π.χ. νεκρικᾶτα (Ἀράχοβα), θανατίκια (Καλάβρυτα), χωμαῖσο, τὸ πουνκάμισο, πὺν ἔχουνε γιὰ τὸ θάνατο (Λιανοκλάδι). Πῶς στολίζουν τὸν νεκρὸν, ἂν εἶναι νέος ἢ γέρον, ἄγαμος ἢ ἔγγαμος;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Πυλίαν κ. ἄ. «οἱ γέροι ἔχουν ἀφόρηγῃ ἀλλαξά, πὺν τὴν φυλᾶνε γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ (δηλ. γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρός στὸν κάτω κόσμον). Ἄν εἶναι καμὰ νύμφη, τῆς φοροῦνε τὰ νυφιάτικα της». Εἰς τὸ Ἰνναχώριον τῆς Κρήτης «τοῦ βάνουν τὸ σάβανο καὶ ἀπέξω τοῦ βάνουν ἀφόρετα πὺν ἢ τὰ ἔχει ἐπίτηδες ραμμένα πρωτύτερα ἢ τοῦ τὰ ράβουν ἐκεῖνη τὴν ὥρᾳ τὴ βελόνα πὺν τὰ ράβουν, τὴν καρφώνουνε σ' ἓνα μαξιλάρι γεμᾶτο νεραντζόφυλλα καὶ τὴν παίρνουν οἱ πεθαμένοι μαζί των». Εἰς τὴν Σέριφον «τοῦ βάζουν τὰ ἄλλα ροῦχα, ἀλλὰ δὲν τὰ κουμπώνουν, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ πετᾷ στὸν οὐρανό».

Εἰς τὴν Σπάρτην «ἄμα εἶναι ἀνύπαντρος, τοῦ βάζομε στεφάνι νυφιάτικο.

Τοῦ τὸ φέρνει ὁ νομός. "Αν εἶναι παντρεμένος, τοῦ βάζομε τὰ στεφάνια τοῦ γάμου του. "Οποῖος ἔρθη κραταίει λουλούδια καὶ τὰ βάζει ἐπάνω στὴν κάσσα». Εἰς τὴν Λάσταν Γορτυνίας «τοῦ βάζουν στὸ κεφάλι στεφάνι ἀπὸ κλῆμα, τριγυρισμένο μὲ ἄσπρο χαρτί, ἂν ὁ πεθαμένος εἶναι ἀνύπαντρος». Εἰς τὸ Λιβύσιον, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος ἄγαμος, «ἤδοντο γαμήλια ἔσματα».

Μὲ ποῖα ἄνθη στολίζουν κατ' ἐξοχὴν τὸν νεκρόν; Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τὸν στολίζουν μὲ βασιλικό. «τὸν βασιλικὸ ποτὲ δὲν τὸν μεταχειρίζονται σὲ γάμο».

2. - Νεκροπάπουτσα. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τοῦ φοροῦν καινούργια παπούτσια χωρὶς πρόκες, γιὰ νὰ μὴν ἔχη βάρος τὸ σῶμα». Γενικῶς τὰ παπούτσια (ἢ οἱ παντόφλες) εἶναι ἀπαραίτητα «γιατὶ τὸν κόσμον, ποὺ γύρ' σε, θὰ τὸν γυρίσ' πάλε δὲν κἀν' νὰ 'ναι ἀξπόλ'τους, νὰ πατῇ σ' ἀγκάθια».

3. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ. Π.χ. «Ὅσες θὰ βοηθήσουν στὸ ἄλλαγμα παίρνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὰ χέρια τους» κατόπιν τὸν ραντίζουν καὶ λένε: Χαλάλι ὅταν ἔκανα, καὶ τοῦ βάζουν τὰ ροῦχα» (Κυδωνία). Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θοράκης αἱ γυναῖκες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ, κόβουν ἀπὸ τὸ σαβανὸν ἓνα τετραγώνον τεμάχιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν ράπτουν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος τῶν, γιὰ νὰ μὴ τρέμουν τὰ χέρια τους. Εἰς τὴν Λυβὸν «κόβουν στὴ μέση μιὰ λεπτοῦργια λεπτὴ καὶ βάζουν τὰ δάχτυλά τους, τὰ νύχια τους, μέσα ὅσες ἔπιασαν τὸ νεκρό».

ς') Ἡ εὐχή καὶ τὰ κατ' αὐτὴν τελούμενα.

Π.χ. εἰς τὴν Κρήτην «ἀφοῦ ἀνεβολιάσουν (= σαβανώσουν) καὶ ἀλλάξουν τὸν νεκρόν, ἔρχεται ὁ παπᾶς καὶ διαβάζει τὸ συχωρευτικό, γιὰ ν' ἀναπαύσῃ ὁ Θεὸς τὴν ψυχὴν του. Τότε χύνουνε τὸ νερὸ ποὺ ἔχει τὸ σταμνὶ τοῦ σπιτιοῦ καὶ πᾶνε στὴ βρύση καὶ φέρνουνε ἄλλο, γιατί στὸ νερὸ αὐτὸ ἐπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ του, σὰν ἔσφαξε τὸν ἀποθαμένο». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. «ὅταν διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὸ νεκρό, σπάζουν ἐκεῖ ἐμπρὸς ἓνα πιάτο».

Ποῖοι ὀφείλουν νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εὐχῆς; Τί κάμνουν, ἂν ἐξ ἀνάγκης ἀπουσιάσῃ κανεὶς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτης;

ζ') Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου (τὸ διαλάλημα).

Πῶς ἐγίνετο τοῦτο ἄλλοτε καὶ πῶς σήμερον; Π.χ. Εἰς τὴν Τσανδῶ Θοράκης «ὁ καντηλανάφτης ἐγύριζε τὸ χωριὸ καὶ διαλαλοῦσε: ὁ ἀοίδιμος... ἀπέθανε καὶ νὰ δρίσετε εἰς τὴν κηδεῖαν του». Εἰς τὴν Σπάρτην, ὅταν ἀναγγέλλουν τὸν θάνατόν τινος λέγουν: Χαρὰ τὸ σπῆι σας, ὁ τάδε πέθανε». Εἰς τὴν Ἀγχίαλον ὁ κρᾶχτης κρατῶν ξύλινον κρόταλον περιήρχετο τοὺς δρόμους κρούων αὐτό.

η) Ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.

1. — Ποῦ ἀποθίτουν τὸν νεκρόν, ἀφοῦ τὸν ἐνδύσουν; Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ἢ ἔξω εἰς τὸ προστώων (χαγιάτι); Ποῦ τὸν τοποθετοῦν; Ἐπάνω εἰς σανίδας ἢ εἰς τὸ νεκροκρέββατο ἢ κάτω εἰς τὸ ἔδαφος; Π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην «ὅσο νὰ φέρουνε τὴν κάσσα, βάζουνε τὸν νεκρὸ σ' ἓνα σανίδι ποὺ ἄκκουμπᾷ σὲ δυὸ καρέκλες». Εἰς τὴν Ὑδραν «παλαιότερα κάθε ἐνοριακὴ ἐκκλησία εἶχε ἓνα νεκροκρέββατο. Ἀμα ἐτελείωνε τὸ σαβάνωμα, ἔβαζαν τὸν νεκρὸ στὸ νεκροκρέββατο». Εἰς τὴν Κορώνην «θὰ στρώσουν χάμω ἓνα σεντόνι καὶ θὰ τὸν ξαπλώσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καταλιακοῦ (τ. ἔ. πρὸς Α.)

2. — Σχηματισμὸς τῆς σοροῦ. Πῶς τοποθετεῖται ὁ νεκρός; Μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς τὴν αὐλειὸν θύραν; Ποία ἡ ἐξήγησις τούτου; Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἢ ἀφήνεται ἀκάλυπτον; Πῶς σχηματίζονται αἱ γάρες; Ποίου χρώματος εἶναι αἱ ταινίαι, μὲ τὰς ὁποίας δένονται αἱ γάρες καὶ αἱ πόδες τοῦ νεκροῦ;

3. — Τὸ νεκρικὸν προσκεφάλαιον. Μὲ ποίαν ὕλην γεμίζεται τοῦτο; π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην μὲ πορτοκαλόφυλλα, εἰς τὴν Βασιλειᾶν μὲ καρδοόφυλλα, εἰς τὰ Βουδαπέστη, τὰ Σφακιά κ. ἄ. μὲ φυλλὰ ἑλαιοῦ, εἰς Βισσαριὰν μὲ ἄχρα. Εἰς τὴν Θράκην ὡς νεκρικὸν προσκεφάλαιον χρησιμοποιοῦνται τὸ γαμήλιον, πλήρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον. Εἰς Τσανδῶ Θράκης «τὰ λουλούδια, ποὺ εἶναι ἐπάνω στὸ νεκρὸ, θὰ τὰ βάλλουν στὸ μαξιλάρι ἀπὸ τὸ σπιτικὸ λινὸ παννὶ σ' αὐτό, ὅσες γυναῖκες εἶναι ἐκεῖ, θὰ βάλλουν ἀπὸ δυὸ-τρεῖς βελονιές. Δὲν κάνει νὰ τὸ ράψῃ μιά. Θὰ τὸ βάλλε στὰ πόδια του μέσα στὸ κιβούρι καὶ στὸν τάφο ἢ σαβανώτρα θὰ ρίξῃ μέσα στὸ μαξιλάρι καὶ λίγο χῶμα καὶ θὰ τὸ βάλλῃ».

4. — Νεκρικαὶ λαμπάδες, ἀκοίμητο καντήλι, λιβάνι, εἰκόνισμα.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀδριανουπόλεως «μετροῦν τὸ ἀνάστημα τοῦ νεκροῦ μὲ βαμβακερὴ κλωστή καὶ τὴν μεταποιοῦν εἰς λαμπάδα, τὴν ὁποίαν καὶ ἀμέσως ἀνάπτουν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν κ. ἄ. «παίρνουνε μέτρο μ' ἓνα φτιλὶ ἴσια μὲ τὸ μπόι τοῦ νεκροῦ καὶ μ' αὐτὸ φκειάνουνε τὸ κερὶ μὲ τὰ ἴσια του. Ὑστερα τὸ μαζώνουν κουλλύρα καὶ τὸ βάζουν πάνω σι' ἀστήθι τοῦ νεκροῦ. Ὅσο κερὶ ἀπ' αὐτὸ μείνῃ ἄκαγο, τὸ κόβουν σὲ τρία κεριά καὶ τὸ βράδν βράδν, τρεῖς μέρες στὴν ἀράδα, τὸ φέρουν καὶ τ' ἀνάβουν μέσα στὸ κιβούρι καὶ ρίχνουν καὶ νερό».

5. — Τί ἄλλο θέτουν πλησίον τοῦ νεκροῦ ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐξεψύχησεν οὗτος; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον «θέτουν πινάκιον πληρὲς σίτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στήνουνσι σταυροειδῶς δύο ἐσβεσμένα κηρία ἢ δύο μικρὰ καλά-

μια». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως «παρὰ τὴν λαμπάδα θέτουν ποτήριον πλήρες ὕδατος, ἵνα πίνη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ τινες προσέχουν εἰς τὸ ὕδωρ νὰ ἴδουν, ἂν ταράσσεται τοῦτο, καθ' ἣν ὥραν θὰ πίνη ἡ ψυχὴ». Εἰς τὴν Καστοριάν «βάζουν ἓνα ποτήρι νερὸ κ' ἓνα ποτήρι κρασί. Ὅποιο λιγοστέψῃ πρῶτα, αὐτὸ ἐζήτησεν ἡ ψυχὴ του νὰ πιῇ». Εἰς τὴν Λέσβον «βάζουν στὸ πλευρό του ψωμί, λάδι, κρασί· θὰ τὰ πάρ' μαζί τ'». Εἰς τὴν Ἰμβρὸν «βάζουν μιὰ πέτρα κ' ἓνα ποτήρ' νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο; Πόσας ἡμέρας ἀφήνονται ταῦτα ἐκεῖ καὶ διατί; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς συνήθειας αὐτὰς δοξασαίαι περὶ ψυχῆς;

6. - Ἀλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρὸν ἐν τῇ προθέσει, ὡς προσφορὰ τῆς κόμης ὑπὸ συγγενῶν γυναικῶν, καρπῶν κλ. ὑπὸ ξένων γυναικῶν. Τὰ χαιρετίσματα. Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἰμπρο τῶν Σφακίων «μόλις ξεψυχήσῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἀδελφές του, ἡ σύζυγος καὶ ἡ μητέρα του κόβουν τὰ μαλλιά τους καὶ σκεπάζουν τὸν νεκρὸ (ἢ τυλίγουν μ' αὐτὰ τὸν λαιμὸ τοῦ νεκροῦ). Οἱ μακρινὲς συγγενεῖς ξεπλέκουνε τὰ μαλλιά τους καὶ κλαίει καὶ τὰ τρανοῦνε κι ὅσα βγοῦνε τὰ δίδουνε στὸ νεκρό». (Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;) Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «ἂν εἶναι καμιὰ πικραμένη, θὰ τοῦ πιῇ ἡσυχίετο (ἀνθοδέσμη), κινδῶνι, πορτοκάλι, νὰ πῇ τὰ χαιρετίσματα ἀπὸ τὸν ἄνω κόσμον». Εἰς τὴν Στενήμαχον «βάζουν ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ μὴλον ἢ ἄλλον φρούτο, γιὰ νὰ τὸ δώσῃ στὸν κάτω κόσμον στοὺς νεκροὺς συγγενεῖς ἢ γιὰ νὰ τὸ φάῃ ὁ ἴδιος στὸ ταξίδι του». Εἰς τὴν Ἰμβρὸν «ὅποιος θέλει νὰ στείλῃ κάτι τι στοὺς δικούς του πὸν πέθαναν ἐκεῖνον τὸν χρόνον, θὰ στείλῃ εἴτε ἓνα πιάτο σιτάρι εἴτε ζάχαρη εἴτε καρύδια ἢ ἀμύγδαλα. Τὰ θέτουν τριγύρω στὸ νεκρό, καθὼς καὶ ἄνθη, κεργὰ καὶ λίβανο». Δίδουν καὶ γράμμα πρὸς μεταβίβασιν; (προβλ. μαζεύνει ὑπογραφὲς (ἢ γράμματα) γιὰ τοὺς πεθαμένους).

7. - Ὁβολός. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ θέτουν νόμισμα (ἀργυροῦν ἢ χαλκοῦν;) εἰς τὸ στόμα ἢ εἰς τὸ θυλάκιον ἢ εἰς τὸ ὑπόδημα τοῦ νεκροῦ; Πότε γίνεται τοῦτο; ὅταν ὁ νεκρὸς εὐρίσκεται ἐν τῇ προθέσει ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ; Πῶς ὀνομάζεται τὸ νόμισμα τοῦτο καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν δίδεται εἰς τὸν νεκρὸν; Π.χ. *περατίκι* (= διὰ πέραμα, Μ. Ἀσία), *πέραντρο*, «γιὰ νὰ δώσῃ τὸν ἄγγελον καὶ νὰ περάσῃ τὸ γιοφύρι» (Τσανδῶ). Οἱ Κρητες «μέσα στὸ παπούτσι τοῦ νεκροῦ βάνουν ἓνα νόμισμα, μιὰ δραχμὴ, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ μνημα πὸν δὰ κείτεται» (Σητεία). Οἱ Λήμνιοι «βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἓνα μαντήλι μὲ λεπτὰ μέσα, 5 - 10 φράγκα, ὥσως χρωστᾷ πούπεται, νὰ 'χ' νὰ πλευρώσ'». Ποῦ μαζί μὲ τὸ νόμισμα δίδουν εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ἓνα κλειδί, «γιὰ ν' ἀνοίξῃ τὴν θύρα τοῦ παραδείσου»;

8. - Νεκρικὸς δακτύλιος μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου. Ποῦ συνηθίζεται οὗτος;

θ') **Ἐπικήδειος θρῆνος. Μοιρολόγημα.**

1. - Λέξεις καὶ φράσεις σχετικαὶ μὲ τὸν ἐπικήδειον θρῆνον καὶ τὸ μοιρολόγημα. Π.χ. *Κόφτουνται, ρίχνουν τὰ μάγουλά τους, μαγουλοσέρνουνται, τρανομαγουλίζονται, τζαγκουρνομαδιοῦνται, στηθοδέρεται, στηθοκρούεται, σκοτώνουν τὰ γόνατά τους, σιάχτες πάνω της* κτλ. Ἐρχινῶ ἢ σιῶ τὸ μοιρολόγι, πιάνω ἢ παίρνω τὸ μοιρολόγι ἢ καταλόγι ἢ ἀνακάλημαν (Κύπρος) ἢ σύθρηνο (Νάξος) κτλ. Λέει τὰ ἔγκωμια του (Ἀράχοβα), ἀρχίζουν νὰ ἔγκωμιάζῃ (= νὰ μοιρολογοῦν) (Σκοπὸς) κτλ. Χαιρετισμὸς πρὸς τὸν νεκρὸν (Μάνη: ἀδέρφι, ἀδέρφι) καὶ εὐχαὶ πρὸς τοὺς πενθοῦντας: *Ζωὴ σὲ λόγον σας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς χαρίσῃ τὴν ὑπομονή.* Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε. Νὰ σᾶς ζήσουν τ' ἀποδέλοιπα. Τὴν εὐχὴν του νὰ ἔχουμε κτλ.

2. - Τρόπος μοιρολογήματος. Κατὰ ποίαν διάταξιν κἄθηνται αἱ μοιρολογοῦσαι γυναῖκες; Καταγῆς ἢ ἐπὶ χαμηλῶν σκαμνίων ἢ ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ ἐπὶ πετρῶν; Ἀποτελοῦν ἓνα χορὸν ἢ διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια; Ποία ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι καὶ κατὰ ποῖον τῶν ποδῶν συνεχίζεται τοῦτο; Ρυθμικαὶ κινήσεις, ἐκφωνήσεις, θρῆνοι καὶ κοπετοὶ, στηθοκρούματα, τραύνημα μαλλιών κτλ.

Χαιρετισμοί.

Μέχρι παραδειγμάτων. Εἰς τὸ Γαῖ. Πυλίας «ὅταν μοιρολογοῦν, μπαμπολόωνονται σφιχτά, νὰ μὴ φαίνονται οὔτε τὰ μάτια τους. Τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει καὶ ὕστερα τὸ πιάνουν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μὲ τὴ σειρὰ του». Εἰς τὴν Σπάρτην «τὸ πρῶτο μοιρολόι τὸ λέει ἡ μάννα τοῦ νεκροῦ ἢ κάποιος ἄλλος καὶ ἀπαντοῦν οἱ ἄλλες πὺν εἶναι θλιμμένες... Ἄν τύχη καὶ πῇ (ἢ ξένη) μέσα στοῦ μοιρολόι τὸ ὄνομα τῆς μάννας, π.χ. «Τὴ μάννα σου ποῦ τὴν ἀφήνεις;» θὰ πιᾶσῃ τὸ χέρι τῆς μάννας νὰ τὴν χαιρετήσῃ. Ὁ χαιρετισμὸς γίνεται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο. Τὸ ἴδιο θὰ κἀνῃ καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πὺν θὰ πῇ τ' ὄνομά τους μέσα στοῦ μοιρολόι χαιρετιῶνται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο». Εἰς τὴν Σάμην Κεφαλληνίας αἱ μοιρολογοῦσαι κρατούμεναι ἀπὸ τὰς χεῖρας σχηματίζουν ἄλυσιν. Εἰς τὰ Βρέσθαινα τῆς Λακωνίας διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει μίαν ἑξαρχον τοῦ θρήνου. Ἡ ἑξαρχος τοῦ ἡμιχορίου ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς γυναῖκας τοῦ ἡμιχορίου τῆς, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὅλας μαζί τὰς γυναῖκας τοῦ ἄλλου ἡμιχορίου. Εἰς Ρεῖσοδερε «οἱ πιὸ στενοὶ συγγενεῖς, πὺν πᾶνε στοῦ νεκροῦ, κρατοῦνε ἀπὸ ἓνα μπρῖκι καφὲ ἢ ματζουράνα καὶ δίνουνε στοὺς πενθισμένους: «Ναί, πιέ τονε ν' ἀντέχῃς. Κ' ἡ Παναγία τό ἴπαθε καὶ νὰ ἔχῃς ὑπομονή».

3. - Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσλαμβάνεται ξένη γυναῖκα, διὰ νὰ κλαύσῃ

τὸν νεκρὸν (μοιρολογίστρα); Π.χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν πλήρουναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά». Ποία ἡ ἀμοιβή της;

4. — Συνηθίζουν αἱ γυναῖκες νὰ τραγουδοῦν μοιρολόγια καὶ ἐν γένει νὰ ἀσχοῦνται εἰς τὸ μοιρολόγημα κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας των εἰς τὸ χωράφι ἢ εἰς τὸν ἐργαλειόν;

5. — Αἱ μοιρολογοῦσαι αὐτοσχεδιάζουν κατὰ τὴν περίστασιν ἣ τραγουδοῦν τὰ γνωστὰ δίστιχα μοιρολόγια; Ποῖα ἄλλα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὸ μοιρολόγημα; Π.χ. «*Ἡ Ἀρετὴ καυκίστηκε πὼς Χάρο δὲ φοβάται*» κτλ.

ι') *Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ* (τὸ ξενύχτισμα, ἡ παραμονή).

Διὰ ποίους λόγους παραμένουν ὅλη νύχτα ἥτοι ξενυχτοῦν τὸν νεκρό; Ἐξακολουθοῦν καὶ τὴν νύχτα οἱ θρῆνοι; Διατὶ ὅχι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν φύλαξιν τοῦ νεκροῦ συνήθειαι;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «τὸν νεκρὸ πάντα τὸν ξενυχτᾶνε» κάθονται γύρω-γύρω καὶ τότε φυλᾶνε. Προσέχουν νὰ μὴ δρασκελίσῃ τίποτε τὸν πεθαμένο, ἔτσι καθὼς τὸν ἔχουνε γάτω, οὔτε γάτα οὔτε σκυλὶ οὔτε ἄνθρωπος ἀκόμη, γιατί βουρκολακιάζει». Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπείρου «τὴ νύχτα δὲ μοιρολογᾶνε. Μὲ τὸ βασίλειμα τοῦ ἡλιοῦ παύουνε τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ κλάματα, γιατί ὁ Χάρος πᾶει τοὺς νεκροὺς μὲ τὸ βασίλειμα νὰ πλοῦνε νερὸ καὶ τοὺς θολώνουν τὸ νερὸ τὰ κλάματα». Εἰς τὴν Καστορίαν Αἰτωλίας κ. ἄ. «βάζουν φροῦτα τοῦ καιροῦ, μῆλα, καϊσιὰ, γιὰ νὰ ξενυστάξουν ἄνευ ἀνίγματα, παραμύθια, γιὰ νὰ περάσῃ ἡ βραδεῖα». Εἰς τὴν Ὑδραν «σκεπάζουνε τὸ πρόσωπο τοῦ πεθαμένου μ' ἓνα μαντηλάκι ὥς τὸ πρωῒ. Τὸ μαντηλάκι αὐτὸ ὕστερα τὸ φυλᾶνε. Ἄν εἶναι γονιὸς ὁ πεθαμένος, τὸ μαντηλάκι αὐτὸ εἶναι ἡ εὐχή, κρατάει μέσα τὴ σκέπη τοῦ προσώπου του». Μὲ τί σκεπάζουν τὸν νεκρὸν ἄλλοι; Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ μείνῃ μιὰ βραδεῖα στὸ σπίτι, νὰ γίνῃ ἡ παραμονὴ του καὶ τῆς Παναγίας τὸ πικροβούκι. Παραμονὴ εἶναι τὸ τραπέζι, πὺν γίνεται τὸ βράδυ στὴν κάμαρα πὺν πέθανε. Ὁ νεκρὸς εἶναι στὴ μέση σκεπασμένος καὶ γύρω κάθονται καὶ τρώγουν καταγῆς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ γειτόνοι θὰ πᾶνε στὸ πικροβούκι τῆς Παναγίας. Ὁ καθεὶς θὰ πάγῃ ὅ,τι θέλει: φασούλια, ρύζι, ἐλιές, κρασί, ρακί, ὅλο νηστίσιμα τὰ περισσεύματα δὲν τὰ σηκώνουν, τὰ σκεπάζουν μὲ τὸ ταβλομέσαλο, γιὰ νὰ ἔλθουν νὰ φάγουν τὴ νύχτα οἱ ψυχές». Καὶ εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «τὸ βράδυ ἔστρωναν γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ χάμω τραπεζομάντηλα, ἔβαζαν τὰ φαγητὰ ἐπάνω κ' ἐκάθιζαν ὅλοι ὅσοι θὰ ξενυχτοῦσαν τὸν νεκρὸ. Ἐτρωγαν κ' ἔπιναν κ' ἔκαναν συχώριο». Ποῦ ἄλλοι συνηθίζεται τοῦτο;

Ἄν παρ' ὅλην τὴν προσοχὴν πὺν καταβάλλουν, πηδήσῃ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νε-

κρὸν γάτα, τί κάνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ποὺ φοβοῦνται; Διὰ τὸ φοβοῦνται ἰδιαιτέρως τὸ πῆδημα τῆς γάτας;

ια') *Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ*, ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν τῇ προθέσει.

1. - Διὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ ὁ νεκρὸς. Π.χ. ἡ σαβανώτρα τοῦ φράσσει τὸ στόμα μὲ βαμβάκι ἢ τοῦ ἐπιθέτει κήρινον ἢ ξύλινον σταυρὸν εἰς τὸ στόμα.

2. - Διὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του ὁ νεκρὸς τὴν τύχην του. Π.χ. εἰς τὴν Σκῦρον, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Θράκην «παίρνουν» μὲ μιὰ κλωστή ἢ μ' ἓνα σπάγγο τὸ μέτρο τοῦ πεθαμένου, πόσο εἶναι τὸ μάκρος του. Αὐτὸ τὸ χώνουν μέσα σὲ μιὰ τρυπά τοῦ τοίχου πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴν τύχην του ὁ πεθαμένος, νὰ μὴν τὴν σηκώσῃ καὶ τὴν πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι». Εἰς τὴν Καστορίαν «ἄμα πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης, ὁ πατέρας, παίρνουν λίγες τρίχες ἀπὸ τὰ μαλλιά του, κόβουν κ' ἓνα νυχάκι, τὰ τυλίγουν σβῶλο σὲ κερί καὶ τὰ κρύβουν στὰ θεμέλια, στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ μὴν ἀπὸ τὸ νοικοκύρη κάτῃ μέσ' στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνατολικῆς καὶ γυναικες ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸν «τοῦ κόβουν τὰ νυχὰ ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, τὰ μπήγνουν μέσα σ' ἓνα κομμάτι κερί καὶ τὰ ρίχνουν στὸ ἀμπάσι μὲ τ' ἄλευρι, γιὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του τὸ κισμέτ ὁ πεθαμένος, ἀλλὰ νὰ μὴν στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Λευκάδος, ἂν ὁ νεκρὸς ἀφήνῃ μικρὰ παιδιά, τοῦ βάζουν ἐπάνω στὸ στήθος ἢ στὸ δεξιὸ χέρι ὀλίγο ψωμί καὶ παρακινοῦν τὰ παιδιά του νὰ τὸ πάρουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ φάγουν. Εἰς τὰ περὶχωρα Ἀδριανουπόλεως «ἐνῶ ὁ νεκρὸς εἶναι ἐκτεταμένος μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, περιφέρουν πέριξ αὐτοῦ τρεῖς φορὰς τεμάχιον ἄρτου, τὸ ὁποῖον ἔπειτα φυλάττουν ἐν κιβωτίῳ, ὅπως ἡ ἀφθονία τοῦ σίτου μείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ».

3. - Διὰ νὰ δέσουν ἢ νὰ καρφώσουν τὸν Χάρον. Ἐξορκισμοί, κατάδεσμοι, καταπαταλεύσεις. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «μόλις πεθάνῃ κανεὶς, δένουν ἓνα μαντήλι στὸ κάγκελλο τῆς σκάλας, γιὰ νὰ δέσουν τὸ κακό». Εἰς τὴν Τρίπολιν καὶ τὰ χωρία τῆς Μαντινείας «κόπτουν ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης, «γιὰ νὰ δέσουν τὸν Χάρον, ἂν ξανάρθῃ». Εἰς τὰ χωρία τοῦ Διδυμοτείχου «ὄντα σηκώνουμι τὸν πεθαμένον ἀπ' καταῖ, κροῦμι ἓνα καρφὶ κεῖ ἀπ' θὰ τυλιώσ' κὶ τὸν σκιπάζμω στὴ γῆς¹⁾, νὰ μὴν πιθάν' ἄλλους». Εἰς τὸ χωρίον Γορτζί «μπήγνουνε μιὰ πρόκα χάμου», εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία καρφιά κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι. Εἰς τὴν Σκῦ-

¹⁾ Τὸ δάπεδον τοῦ σπιτιοῦ εἶναι χωμάτινον.

ρον «τὸν παλιὸ καιρὸ, σὰν πέθαινε ἡ μάνα ἢ ὁ πατέρας, ἔπαιρναν τὸ μεγαλύτερο παιδί, τὸ ἔγδυναν θεόκωλο καὶ τὸ ἔβγαζαν ἔξω στὴν πόρτα, στὸ σκαλοπάτι, νὰ τὸ δῇ ὁ Χάρος, νὰ φοβηθῇ καὶ νὰ φύγῃ, νὰ μὴν ξαναρθῇ. Ἐκεῖ πάνω στὸ κατώφλι τὸ ἔλουζαν καὶ τ' ἀπόνερα τὰ ἔρριχναν στὶς τέσσερες γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ξορκίσουν τὸ Χάρο».

4. — Ἄλλαι σχετικαὶ συνήθειαι: ἕνα χρόνον δὲν φυτεύουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου τίποτε, γιὰ νὰ μὴ ρίξῃ μαζί μὲ τὸ φυτὸν ρίζες καὶ ὁ θάνατος Ποία εἶναι ἡ συνήθεια, ἂν εἰς τὸ ἴδιον σπίτι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποθάνῃ καὶ ἄλλο πρόσωπον; Π.χ. εἰς τὴν Ζάκυνθον βάζουν ἐπάνω εἰς τὸ λείψανον μιὰ κλειδαριά, εἰς τὴν Κορώνην «ἂν ἔχουν πεθάνει δυὸ στὸ χρόνο μέσα στὸ ἴδιο σπίτι, βάνουν στοῦ δευτέρου τὴν τσέπη μιὰ κουντσούνα (κούκλα) καὶ τὴ θάφτουνε μαζί του, γιὰ νὰ μὴν τριτώσῃ».

Γ') Ταφή.

α') Ἡ ἐκφορὰ (τὸ ξόδι ἢ τὸ σῆμα τοῦ νεκροῦ).

1. — Τὸ φέρετρον. Ποίαι αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι του; Π.χ. νεκροκρέβατο, ἐρλοκρέβατο (Κεφαλλ.), ἄδριαν. ἡ κοδοῦρ (Πάνορμοι), κάσσα, νεκροκάσσα (Νάξος, Πυλία), καδελέιτο (Ἀν. Κρήτη), καντελέιτο (Ἀμοργός), καντηλότιτο (Παξοί), λαττέρα (Χίος, Σάμος, Μεσσηνία), λαττέρα (Σέριφος), τσιβέρα (Σίφνος), στάγκα (Κύθνος), τέμπλα (Ἀρτοτίνη), ταπιούτιν (Κυπρος) κτλ.

Ποῦ μεταχειρίζονται ἐν κοινὸν φέρετρον, ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ταφήν ὅλων τῶν ἐνοριτῶν (ἢ μόνον τῶν πτωχοτέρων); Πῶς ἐνταφιάζεται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ νεκρός; Χωρὶς κάσσα; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπ. «στὸν τάφο στρώνουν κυπαρίσσια κ' ἕνα μαξιλάρι μὲ χῶμα καὶ θάφτουν τὸ νεκρό. Οἱ παλιοὶ ἄφηγαν κατάρα: «Μὴ με θάψετε σὲ κάσσα! θέλω ἐκεῖ κάτω στὸ χῶμα νὰ μὲ θάψετε». Καὶ μοσκοβολαεὶ ὁ τάφος ἀπ' τὰ κυπαρίσσια».

Σχῆμα καὶ τρόπος κατασκευῆς τοῦ φερέτρον. Π.χ. εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «τὸ κιβούρι τὸ κάνουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νεκροῦ τὸ μέτρο τὸ παίρνουν μὲ ἄγρια κληματσοῖδα καὶ τὴν βάζουν μέσα στὸν τάφο». Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα, φορεῖο ἀπὸ ξύλα, καὶ πάγαιναν καὶ τοὺς ἔθαφταν σήμερα τοὺς βάνουν στὴν κάσσα παίρνουν μέτρο ἀπ' τὸ λείψανο μὲ μιὰ βέργα ἀπὸ βάτο. Μ' αὐτὸ μετροῦνε τὰ σανίδια καὶ τὰ κόβουνε ἴσια ἴσια. Ἄν τὴν φκιάσουνε μεγαλύτερη, πεθαίνει κι ἄλλος ἀπ' τὸ σπίτι τὸ μέτρο αὐτό, δηλ. τὸ βάτο, τὸ κόβουν καὶ τὸ κάνουν τρεῖς σταυροὺς καὶ τοὺς πετᾶνε μέσα στὴν κάσσα, ἕναν στὸ κεφάλι, ἕναν στὴ μέση κ' ἕναν στὰ πόδια, πρὶν

τὸν χάσουν». Εἰς τὸ Γύθειον «ἡ κάσσα περιβάλλεται διὰ λευκοῦ ὑφάσματος, ἂν ὁ ἀποθανὼν κατέλιπε τέκνα ἄρρενα, ἄλλως περιβάλλεται διὰ μέλανος».

2. — Ποῖοι σηκώνουν τὸν πεθαμένο; Οἱ συγγενεῖς του (τὰ παιδιὰ του, τ' ἀδελφία του) ἢ εἰδικοί νεκροφόροι ἐπ' ἀμοιβῇ (σηκωτάδες ἐν Χίῳ); Συνοδεύουν τὴν ἐκφορὰν ὑποχρεωτικῶς τὰ μέλη τῆς συντεχνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ὁ ἀποθανών;

3. — Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ μένει ἀκάλυπτον; Διὰ ποῖον λόγον; Π. χ. ἐν Μάνῃ ὁ νεκρὸς καλύπτεται, «ἵνα μὴ πάθωσιν αἱ ἔγκυοι βλέπουσαι τυχὸν αὐτόν». Ποῖοι οἱ φερόμενοι λόγοι ἄλλοι;

4. — Ποῖον ἔθιμον ἐπικρατεῖ, ὅταν βγάζουν τὸν νεκρὸν ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ; Π. χ. σπάνουν τὸ πιάτο (ἢ τὴν λεκάνην) ποῦ εἶχαν τὸ κρασί ἢ τὸ ξίδι, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπλυναν τὸν νεκρὸν, ἢ μίαν στάμναν μὲ νερὸ ἢ ἓνα ποτήρι ἢ τὴν κεραμίδα, ποῦ εἶχαν τὸ θυμίαμα ἢ ὅτι ἄλλο ποῦ σπάει. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «χύνουν ὅσο νερὸ ἔχουν σὲ ἀγγεῖα καὶ πηγαίνουν στὴ βρύση καὶ παίρνουν καινούργιο». Εἰς τὸ χωρίον Γολλί της Πυλίας «τοσακᾶνε ἓνα κανάτι, σπάζουν τὸ χουλιάρι του καὶ μπήγνουν καὶ μὴ πρόκα χάμουν». Ὁμοίως εἰς Ραβδῶν τῆς Μεσημβρίας «ὅταν βγάλουν τὸν νεκρὸ χτυποῦν ἓνα καρόν κεῖ, ποῦ τὰ ὁ νεκρὸς καὶ σπᾶνε ἓνα αὐγὸ κατὰ γῆ». Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ὅταν σηκῶν νε τὸ νεκρὸ καρφῶν' νε τρία καρφία κατὰ τὰ σανίδια ποκάτ' πὲ τὸ κρεββάτ'. Πὰ σὶ τὸ στρώμα ρίχν' νε ἓνα σίδερο, χύν' νε καὶ κομμάτ' νερό, πλύν' νε τὸ πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ οἱ ἄνθρωποι, νὰ εἶναι κρυωσυνον». Εἰς τὰ Μάλγαρα «ᾄμα ἐκφέρουν τὸν νεκρὸν τῆς οἰκίας, ρίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν πυροστιὰν ἀνάπυδα (ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὴν ἐστίαν), ρίπτουν τὰ νεκρικά ἐνδύματα ἔξω τῆς οἰκίας καὶ τὰ φέρουν πρὸς πλύσιν». Τί συνηθίζεται ἄλλοι;

Ποῖος θραύει τὸ ἄγγειον; στενός τις συγγενής ἢ φίλος τοῦ ἀποθανόντος; ἢ κάποια γυναῖκα ἡλικιωμένη; Διατὶ ἀπαγορεύεται τοῦτο εἰς νέον; Ποία ἐξηγήσεις δίδεται διὰ τὴν θραῦσιν τοῦ ἄγγείου ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ; (π. χ. γὰ νὰ σκιαζοῦν τὸ Χάρο — νὰ τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ σὶ τὸ κεφάλι τοῦ Χάρου ἢ ἄλλο τι;) Τί ἐπιλέγει ὁ θραύων τὸ ἄγγειον; (π. χ. νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πιανοί! ἢ ἔνανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρε, νάντοτος! Ἀλλοι δὲ μᾶς παίρνεις, ἦ, ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς). Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοι;

β') Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖος προηγεῖται; Π. χ. εἰς τὴν Σίφνον «προηγεῖται παῖς κρατῶν τὸ κἀντι, ὄργανον χαλκοῦν ἐν εἶδει κώδωνος

ἀνεστραμμένον, τὸ ὁποῖον κρούει πενθίμως». Εἰς τὸ Ἑλμαλὶ Μαλγάρων «τῆς νεκρικῆς πομπῆς προηγείται γυνὴ κρατοῦσα ἐπὶ κεφαλῇς *σιδ' ροσίν'* περιέχον πέντε *φλαγοῦνες* (= ἄρτους πεπατημένους ὡς πίττες) καὶ τυρὸν ἢ ἐν νηστησίμοις ἡμέραις κουκιὰ νερόβραστα, λέγονται δὲ *σχώριο*». Εἰς τὴν Ἀρτοτινὰν «*ἄμα ξεκίναγαν νεκρὸ ἀνύπαντρο, τουφέκαγαν. Μπροστά ἀπ' τὴν κηδεῖα πᾶνι ὁ μαῦρος φλάμπουρας. Στὸ σταυρό, πὺν ἦταν στὴν κορφὴ στὸν φλάμπουρα, ἔμπηγαν τρία μῆλα. Τὸν φλάμπουρα τὸν ἔμπηγαν στὸν τάφο καὶ γύριζαν*». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

Εἰς τὴν Τσανδῶ τῆς Θράκης «*μπροστά πηγαίνει τὸ κιβουροκάπακο, οἱ κουλικές, τὰ κουφέτα καὶ οἱ ἐλιές (διὰ τὸ σχώριο), ὁ Σταυρός, τὰ Ἑξαπτέρυγα, ὁ παπᾶς καὶ κατόπι τὸ λείψανο. Ἀπὸ πίσω πρῶτα οἱ ἄντρες καὶ μετὰ οἱ γυναῖκες*». Ποῖος χρησιμεύει ὡς σταυροφόρος κατὰ τὴν κηδεῖαν; Π. χ. ἐν Λακωνίᾳ τὸν σταυρὸν φέρει ὁ τελευταῖος πενθῶν, δηλ. ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου τελευταῖον ἀπέθανεν οἰκεῖός τις.

2. — Τιμαὶ ἀπονεμόμεναι εἰς τὸν νεκρὸν. Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοδούντων ἱερέων; (3-5-7-9, δηλ. πάντα μονός.) Ποῦ εἰς τὰς κηδεῖας μεταχειρίζονται τὸ πέπλο καὶ τὴς νιόλτσες. Π. χ. εἰς τὰς Κρητικὰς «*μετὰ τὰ Ἑξαπτέρυγα καὶ τὸν Σταυρὸν ἀκολουθοῦσα τὸ πέπλο, ἓνα μεγάλο μαῦρο βεπόνδα μὲ μιὰ χρυσὴ νεκροκεφαλὴ καὶ δύο κόκκαλα εἰς τὸ μέσον καὶ ἀγγελοῦδια εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας. Τὸ πέπλο τὸ κρατοῦσαν τέσσαρες καὶ δύο κρατοῦσαν εἰς νιόλτσες, μεγάλες ἄσπρες λαμπάδες. Καὶ τὰ δύο τὰ ἔπαιρναν ἐπὶ πληρωμῇ ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν*».

3. — Παρακολουθοῦν αἱ γυναῖκες τὴν κηδεῖαν καὶ μάλιστα αἱ νέαι, ἢ ἀναμένουν εἰς ὠρισμένον μέρος, διὰ ν' ἀσπασθοῦν τὸν νεκρὸν; Π. χ. εἰς τὴν Χίον αἱ γυναῖκες κάθηνται εἰς τὴν ὁδὸν καὶ μοιρολογοῦν, ἕως ὅτου ἡ νεκρικὴ συνοδεία ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὴν οἰκίαν· ἐκεῖ, ἔξωθεν τῆς οἰκίας, δίδεται τρισάγιον, αἱ δὲ οἰκεῖαι ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν καὶ ἡ συνοδεία ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν τῆς ἕως τὴν ἐξοδὸν τοῦ χωρίου. Εἰς τὴν Μάνην αἱ γυναῖκες παραμένουν ἔκτος τοῦ ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, εἰς δὲ τὴν Νίσυρον σχηματίζουσαι κύκλον εἰς τὸν νάρθηκα ἐξακολουθοῦν νὰ μοιρολογοῦν. Ὁμοίως εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, «*οἱ γυναῖκες δὲν μπαῖναν πρῶτα μέσα (στὴν ἐκκλησίαν). Κάντανε στὸ πρόκλιτο καὶ ντὴ μαπαγορούσανε μὲ ρακιὰ ποῦταν λιγοθυμισμέν'»*.

4. — Παρακολουθοῦν τὸ λείψανον οἱ γονεῖς, ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος νεκρὸς τῆς οἰκογενείας; Π. χ. εἰς τὴν Λακωνίαν ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδεῖαν ἄρρενος τέκνου του, διότι ἄλλως δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννήσῃ ἄλλο ἄρρεν. Εἰς τὴν Χίον οἱ οἰκεῖοι δὲν συνοδεύουν τὸ λείψανον μέχρι τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐπι-

στρέφουν ἀπὸ τὸ ἡμισυ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὴν οἰκίαν.

5. — Εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ «*σπεύδουν ταχέως*» πρὸς τὸν ναόν. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ σπουδὴ αὐτή;

γ') *Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.*

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ περιφέρουν τὸν νεκρὸν ἀνὰ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου; Ἐξακολουθοῦν οἱ θρηνοὶ καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν γυναικῶν καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν; Τί συνηθίζουν νὰ κάμνουν οἱ περίοικοι κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος τὸν νεκρὸν μετὰ τὴν ἐκκλησίαν «*τὸν περνοῦν βόλτα κι ἀπὸ τὴν ἀγορά*», εἰς δὲ τὴν Ὑδραν «*τοῦ κάμουν μεγάλη βόλτα ἂν εἶναι μάλιστα νέος, τὸν περνᾶνε ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν φίλων, ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ περνᾶγε, ἀπὸ τὸ μαγαζὶ τὸν*». Εἰς τὴν Κορώνην καὶ τὰ περὶ χωρία «*τὸ λείψανον τὸ περνοῦν ἀπ' ὅλο το χωριὸν ἀπ' ὅποιο σπίτι κι ἂν περάσῃ μπροστὰ σφαλοῦνε τὰ παράθυρα καὶ εἰς πόρτες καὶ χύνουνε στὸ δρόμο τὸ νερὸ ποὺ εἶναι μέρα στὸ κανάτι καὶ πᾶνε ὑπερὰ σὺν βοήσῃ καὶ φέρονται ἄλλοι*». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ διὰ ποῖον λόγον; Εἰς τοὺς Ἐπελάτες τῆς Θράκης «*ρίχνουν ἀπὸ τὸ παράθυρον τὸ νερὸ τῆς κάμαρας, γιὰ νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ πιοῦν οἱ πεθαμένοι*». Εἰς τὴν Ἐσχαδίαν, ἂν τύχῃ νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουν ὅλον τὸ ὑπόσπον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, διότι ἐν τούτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι θρασίον (θρασὺν) ἤτοι ἀκάθαρτον, ἀχρηστον, μίσμα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῇ ἀμέσως, διὰ νὰ καθαρισθῇ ἡ οἰκία, *γιατὶ σκουληκιάζει τὸ νερό*, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Εἰς τὴν Σκῦρον «*βγαίνουν καὶ χύνουν νερὸ ἔξω ἀπὸ τίς πόρτες, γιὰ νὰ γλιστρήσῃ ὁ Χάρος, νὰ μὴ μπῇ καὶ πάρῃ κανένα*». Ποία ἐξηγήσις ἐπικρατεῖ εἰς τὸν τόπον σας σχετικῶς μετὰ τὸ ἔθιμον αὐτό; Μήπως συνηθίζουν νὰ ρίπτουν καὶ συντρίβουν εἰς τὸν δρόμον τὸ πῆλινον ἄγγειον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν τὸ νερόν;

Ἄλλαι συνήθειαι κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ νεκροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Χίον ἡ νεκρικὴ συνοδεία ὀφείλει νὰ κάμῃ πάντοτε δεξιὰ τὸν γῦρον, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ νεκροταφεῖον. Εἰς τὴν Κορώνην πρέπει νὰ *σταυρώσουν τὸ δρόμον*, δηλ. κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ νεκροταφεῖον νὰ μὴ διέλθουν ἐκ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἀλλὰ νὰ τὴν τάμουν μόνον ἐγκαρσίως. Εἰς τὴν ΝΑ Μακεδονίαν «*ὅταν περῶν κηδεῖα, ὅλοι παίρνουν στὰ χέρια τῶν ἑνα κομμάτι σίδερο ἢ ἑνα σιδερένιον ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ εἶναι γεροὶ σὰν τὸ σίδερο*». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχουν αἱ συνήθειαι αὗται;

δ') Ὁ ἐνταφιασμός.

1. - Ὁ τάφος. Ὑπάρχουν τάφοι οἰκογενειακοὶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον (ὥς ἐν Μάνη) ἢ εἰς τὸ ὑπόγειον ἰδιοκτητοῦ ἐκκλησίας, (γονικὸν ἐν Χίῳ, θαφτικὸν ἐν Ἰθάκῃ);

Ποῖαι διατυπώσεις τηροῦνται, ὅταν ἀνοίγουν παλαιὸν τάφον, διὰ νὰ θάψουν ἄλλον νεκρόν; Π.χ. εἰς τὴν Κρήτην «τὶς τέσσερεις πρώτες σκαπεθιές πρέπει νὰ τὶς παίξῃ σταυρωτὰ ὁ παπᾶς· ἄλλοιῳ εἶναι κίνδυνος νὰ γραντίσῃ (= νὰ πειραχτῇ ἀπὸ τὰ κακὰ πνεύματα) κῆνος ποὺ θὰ τὸν ἀνοίγῃ. Κι ὅσοι θέλουν νὰ βλέπουν τοὺς πεθαμένους πιάνουνε χῶμα ἀπὸ τὶς τέσσερεις αὐτὲς σκαπεθιές».

Τὸ μέτρον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μὲ μιὰ βέργα παίρνουν τὰ ἴσια τοῦ νεκροῦ καὶ μετρᾷν κάτω στὴ γῇ».

*Ἄλλοι τρόποι κατασκευῆς τοῦ τάφου· π.χ. εἰς τὴν Τατάρναν Ἀγρῶρων «μυήχουν πλάκες ἀπὸ τὶς τέσσερεις πλευρὰς τοῦ τάφου, τὶς φυλάχτρες, καὶ ὕστερα πλακοστρώνεται ἀπὸ πάνω ὁ τάφος σὰν ἁλώνι».

2. - Τὸ κατέβασμα τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ ἡ κατάθεσίς του ἐν αὐτῷ. Λύσιμο χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐπιθέματα ἐπὶ τοῦ στόματος κλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέρφον «τοῦ κινῶν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νὰ ᾖ ἐλεύθερος νὰ πεῖ. Γράφει κατὰ τὸν παπᾶς πάνω σ' ἕνα γλαστράκι (κεραμίδι) μιαν πεντάλφα καὶ τοῦ τὸ βάλλει εἰς τὸ στόμα, γιὰ τὸ μὴ βρικολακιάσῃ».

Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «ἡ σαβανώτρα νὰ κατέβῃ στὸν τάφο νὰ πάρῃ τὰ ρούχα του, θὰ τὸν σκεπάσῃ καὶ τὸ πρόσωπόν μὲ τὸ πανί, ποὺ τὸν σκέπασαν στὴν παραμονή, θὰ λύσῃ τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὸ στήθον, θὰ πάρῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ μαλλιά καὶ θὰ βάλῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ λουλούδια (ἢ μὲ τὸ χῶμα)». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ὁ ἱερεὺς «πλάττει μικρὸν σταυρὸν ἐκ κηροῦ καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ βάλλει βῶλον λιβάνου, προσαρμύζει δὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης ἐπὶ κεραμίδιου, εἰλημμένου ἐκ τῆς στέγης τῆς οἰκίας τοῦ νεκροῦ, χαράττουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ γράμματα ΙΣ-ΧΣ-NIKA καὶ τὸ ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ κηρίνου σταυροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Κύμην ὁ ἱερεὺς «ἐγγράφει εἰς βήσσαλον (= ὄστρακον) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ ῥίπτει εἰς τὸν τάφον».

*Επαναλαμβάνεται τὸ μοιρολόγημα, ὅταν ὁ νεκρὸς τοποθετῇται παρὰ τὸν τάφον; Κατὰ τινα ἀνακοίνωσιν «εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν εἰς τὴν Πάνορμον ὑπῆρχαν μοιρολογίστρες καὶ τὰ βιολιά ἔπαιζαν πένθιμα». Εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία αὕτη;

3. - Ποία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱερέως, ὅταν ἐκφωνῇ τὸ «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῇν ἀπελεύσει;» Τί ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ; ὕδωρ ἢ οἶνον ἢ ἔλαιον; ἢ πηλόν, τὸν ὁποῖον κατασκευάζει ἐπὶ τοῦ πύου; Θραύεται τότε καὶ ἡ λάγηνος ἢ τὸ ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ «χοή» αὕτη; Ὑπάρχει ἡ συνήθεια ἀντὶ ἀγγείου νὰ θραύεται

ἐπὶ τοῦ τάφου ἓνα κεραμίδι; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ θραύσματα; ἐντὸς τοῦ τάφου; Τί κάμνουν τότε καὶ ὅλοι οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδεῖαν;

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ὁ ἱερεὺς λέγων: Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ... θραύει τὴν ἔχουσαν τὸ ὕδωρ λάγνηνον καὶ ρίπτει αὐτὴν ἐν τῷ τάφῳ», ἐνῶ ἄλλου (Τσανδῶ, Κίος, Ἀμισός, Ρεϊσδερε) χύνει σταυρωτὰ οἶνον ἐκ φιάλης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας «ὁ παπᾶς χύνει λίγο λάδι σταυρωτὰ πάνω στοῦ νεκροῦ, λειώνει κατόπιν χῶμα μαζί μὲ κρασί ἐπάνω στοῦ φκνάρι, τὸ χύνει ἐπάνω στοῦ νεκροῦ καὶ λέει: «Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ὁ παπᾶς παίρνει χῶμα ἀπὸ χάμω καὶ λάδι ἀπὸ τὸ καντήλι τῆς Παναγίας καὶ τ' ἀνακατεύει, νὰ γίνη λάσπη, καὶ ἀλείφει τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου νὰ χορτάσουνε, γιατί τὸ μάτι εἶναι ἀχόρταγο. Τὴν ὥρα πού τὸ κάνει αὐτὸ λέει: Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Ἀδραμύτιον «ὁ παπᾶς ἤθελ' ἂ μνημονέψ' κ' ἔπαιρνε μὲ τὸ φκνάρ' χῶμα κ' ἔρριχνε ἀπάν' τὸ λάδ' σταυρὸ καὶ τὸ σκόρπαγε ὅλο ἀπάν' στοῦ σῶμα τ' πεθαμέν' κ' ἔλεγε:

Χόρτασ', ἀχόρτασ',
χωρήσ', ἀχώρησ',
αἰωνία σου τ' μνήμη! (τοῖς)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ὑστερα ἔπαιρνε ἓνα κεραμίδ', χάραζε ἀπάνω ἸΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ, οὐλα τὰ κακὰ σκορπᾷ κι τὸ ἔδινε τὸ νεκροθάφτ' κι τὸ βάζε στοῦ στόμα τ' πεθαμέν'. Ὑστερα βάζαν τὸ καπάκ' κ' ἡ κόσμος θὰ νὰ ῥιχνε χῶμα τρεῖς φορές καὶ θὰ νὰ τὸν σχωρονοῦσε». Εἰς τινὰ μέρη, ἀφοῦ τοποθετήσουν τὸν νεκρὸν ἐντὸς λάκκου, ρίπτουν ἐπ' αὐτοῦ ἀναμμένους ἀνθρακας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, ἀφοῦ θάψουν τὸν νεκρόν, ὅλοι οἱ συνοδεύοντες ρίπτουν ὀλίγον χῶμα καὶ λέγουν: «Οὔτι σύ πὲ μένα, οὔτε γὼ πὲ σένα», εἰς δὲ τὴν Ἀμισὸν «πίνοντες οἶνον (διὰ συχώριον) σπένδουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τρώγοντες καὶ κόλλυβα».

4. - Ἄλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρόν. Τροφαί, ποτά, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, συνθαπτόμενα μετὰ τοῦ νεκροῦ ἢ τιθέμενα ἐπὶ τοῦ τάφου.

Παραδείγματα: Εἰς χωρία τῆς Ἀδριανουπόλεως «συνθάπτουσι τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλήρες, ἵνα πίνη ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοιπορίαν», ὁμοίως εἰς τὰς Καρυὰς Θράκης «μετὰ τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ κλείουσι λάγνηνον πλήρη ἡγιασμένου ὕδατος καὶ λοιπά», εἰς δὲ τὰ Σβέρδια Λήμνου «βάζουν ἓνα ποτήρ' νερὸ μέσ' στοῦ χῶμα». Εἰς τὴν Κύπρον «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρόν». Εἰς τὴν Στενήμαχον, μόλις χωθῇ τὸ φέρετρον, οἱ παριστάμενοι «ρίχνουν πάνω στὸν τάφο κόλλυβα, κρασί, κι ἄν

εἶναι νέος, γλυκύσματα». Εἰς τὴν Θράκην «τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ταξίδι του στὸν κάτω κόσμος». Εἰς τὴν Μάνην «συνθάπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ πολλάκις πράγματα προσφιλῇ εἰς αὐτὸν καὶ τὰς τιλλομένας τρίχας ρίπτουσιν εἰς τὸν τάφον· ἡ χήρα κόπτουσα μέρος ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ταινίας τῆς ἐσθῆτος της, τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον. Εἰς τὴν Λέσβον, «ἅμα εἶναι γριὰ, βάζουν» (μέσα στὸν τάφο) ἄδράχτ', γιὰ νὰ κἀν' κ' ἐκεῖ ἄδράχτ', εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμος». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος «σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια», εἰς δὲ τὰς Καρυὰς Θράκης «ἐὰν ὁ νεκρὸς εἶναι μαθητῆς, θέτουσι πλησίον τοῦ προσκεφαλαίου βιβλία, ἐὰν γέρων, κομβολόγιον», ὁμοίως εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ παιγνιδάκια ἐνὸς παιδιοῦ, τὰ βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἐνὸς μαθητοῦ κλπ. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται κατὶ παρόμοιον; Τοποθετοῦνται τροφαὶ καὶ ἐπάνω εἰς τὸν τάφον ἅμα τῷ ἐνταφιασμῷ.

5. - Σχώριο (ἢ μακαριά) παρὰ τὸν τάφον. Τί συνηθίζουν νὰ μοιράζουσιν εἰς τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν ταφὴν; κόλλυβα ἢ ψωμάκια, εἰδικῶς παρασκευαζόμενα πρὸς τοῦτο; Πῶς ὀνομάζονται καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς τοῦ; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος «μοιροῦν ψυχούδια ἢ λουκούμια καὶ φουντὴν δηλ. πιτταλιές, τίς κόβουν τετράγωνα καὶ βάζουν κανέλλα καὶ σουσάμι ἀπάνω καὶ τίς ρίχνουν στὸ φοῦρο· βράζουν καὶ στάρι καὶ ὅταν σηκώσουν τὸ νεκρὸ, παίρνουν μαζί τους δύο καλάθια ψυχούδια καὶ δύο μικρὰ χειροκόφιντα στάρι βρασμένο· μόλις χώσουν τὸ λείψανο στὸ νεκροταφεῖο, δίνουν στὸν ἄνθρωπον δύο ψυχούδια καὶ μιὰ φούχτα στάρι». Εἰς τὴν Κίον μοιράζουσιν τὸ ζεστό, μικρὰ ψωμάκια μὲ κανέλλα ψιλοτριμμένη ἐπάνω, πού τὰ βουτοῦν στὸ κρασί, εἰς τὴν Σινώπην τὸ χλιὸ ψωμί, εἰς τὴν Χίον τὸ ψυχοπίττι, εἰς τὴν Κρήτην τὸ ψυχικό, εἰς τὴν Λέσβον βλογίδια, εἰς τὴν Ἰμβρον παραβγαστικά κέ. Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου μοιράζουσιν ξεροτήγανα, λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὅποια περιπτύσσουν κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουν μὲ λάδι. Εἰς τὸ Γρίζι «μόλις σκεπάσουν τὸ μνήμα, κἀνουν τὸ σχώριο πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Ζυμώνανε ψωμί στὸ σπίτι καί, ἂν ἐκεῖνος πού πέθανε ἦταν ζευγολάτης, τὸ σταυρῶναν πάνω ἀπὸ τὰ χέρια του, τὸ κόβαν σὲ κομματάκια καὶ τὸ μοιράζαν ἕνα γῦρο, γιὰ νὰ τὸν σχωρέσουν. Μοιράζαν ἀκόμα καὶ κρασί καὶ στάρι». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, «ἐὰν ὁ ἀποθανὼν εἶναι ἄγαμος, μοιράζουσιν ζαχαρωτὰ χρυσωμένα καὶ παξιμάδια, ἂν ἔγγαμος, μόνον παξιμάδια». Ὁ ἱερεὺς βουτᾷ στὸ κρασί ἕνα παξιμάδι, τὸ τρισαγιάζει καὶ τὸ δίδει εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῇ τοῦ ἀποθανόντος, τὸ ὅποιον τρώγει πίνων καὶ ἐκ τοῦ οἴνου· ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου πίνουν καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, κατόπιν δὲ μοιράζουσιν παξιμάδια καὶ κρασί εἰς ὅλους

τοὺς παρισταμένους». Εἰς Μουσταφᾶ πασᾶ, «μετὰ τὴν ταφὴν κάθηνται παρὰ τὸ μνήμα καὶ διανέμονται ὁ ἄρτος, τὰ κόλλυβα καὶ τὰ ζαχαρωτά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ρίπτονται καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματος, ἵνα φάγωσι καὶ οἱ κόρακες». Εἰς τὴν Μάνην εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν παρέχεται ἡ πιᾶτα, πλήρης βραστῆς φάβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐμβάπτει τεμάχιον ἄρτου καὶ *σχωρονᾷ* τὸν νεκρόν». Πρέπει δὲ ἀπὸ τὰ *σχώρια* νὰ πάρουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, «γὰρ νὰ μὴ χολιάσῃ ὁ πεθαμένος». Ποῖον εἶναι τὸ σχετικὸν ἔθιμον εἰς τὸν τόπον σας;

6. — Διευθέτησις τοῦ τάφου. Σύμβολα ἐμφαίνοντα τὸ φῦλον, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ. Λαϊκὰ ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν τάφων, δίστιχα κλπ. Σταυρός, λίθος κλ. σήματα τῶν τάφων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*ἄμα ὁ νεκρὸς ἦταν λεύτερος, στένουν ἅπάνω στὸν τάφο του ἕναν μαῦρο φλάμπουρα*». Εἰς τὸν δήμον Οἰνοῦντος «ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νέου τίθεται τὸ λεγόμενον *μαῦρο* ἦτοι σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς βραχίονας ἐμπηγνύονται πορτοκάλια, *ἀπὸ* *ἀνθὴ* καὶ *ἐξαετῶνται* μισοῦντες ἦτοι *μανδήλια μεταξωτά*». Ἐν Βασσαρᾷ «*ἔβουν τεμάχιον ὑφάσματος, γὰρ νὰ κἀν ἡ τρούπα τὰ προκιά στὸν ἄλλον κόσμον*», εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς Ἀρκαδίας «*τοὺς τάφους τῶν νέων βάνουν κοκκίνο μαντήλι, στὸν γέροντων σκοῦρο καὶ στὸν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες*». Εἰς τὴν Ὑδρην «*ἄσπρος σταυρὸς, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος, μαῦρος σταυρὸς, ἂν ἦτο γέρος*». Μαστορά, ὁ λίθος, ὁ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τιθέμενος (Κρήτη).

Εἰς τὴν Κορώνην «*τὸ ταφεῖο τὸ κάνουν μακρουλὸ σὰν νεκρόκασσα, μὲ πεζουλὰκι γύρω-γύρω βάνουν καὶ κεφάλι καὶ κάνουν καὶ ντουλαπάκι γὰρ τὸ καντήλι. Τὸ κεφάλι γίνεται χτιστό, ψηλότερο ἀπὸ πίσω καὶ χαμηλότερο κατὰ μπρὸς καὶ ἅπάνω βάνουν πλάκα καὶ ζωγραφίζουν σταυρό, κυπαρίσσια, ταφεῖο, ἐκκλησιά, ὅ,τι θέλει ὁ καθένας καὶ γράφουν ἀποκάτω καὶ τ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου, τὴν ἡλικία του καὶ πότε πέθανε. Τὸ ντουλαπάκι ἀνοίγει στὸ πίσω μέρος ἢ στὸ μπρὸς κ' ἔχει πορτοῦλα σανιδένια ἢ τζαμένια. Μέσα βάνουν κ' ἕνα φαναράκι, ὅπου καίει τὸ καντήλι. Δίπλα ἢ μέσα βάνουν ἕνα λαηνάκι μὲ τρούπιο πάτο γὰρ τὰ κεριά. Ἄν δηλαδὴ ἀνάψουν κερί καὶ φουσᾷ ἀέρας ἢ βροχὴ, γὰρ νὰ μὴ σβῇ, τὸ σκεπάζουν ἀποπάνω μὲ τὸ λαηνάκι καὶ βασταίει*».

Σύμβολα ἐγχάρακτα ἐπὶ τῆς πλακὸς ἢ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: ψαλὶς διὰ ράπτῃν, κώπη ἢ πλοιάριον διὰ ναυτικόν, ζυγαριὰ διὰ παντοπώλην, ἀδράχτι διὰ γραῖαν κτλ. Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, δίστιχα κλ.

Π. χ. *Τὶ μὲ κοιτᾷς, ὦ διαβάτα;*

Ὅπου εἶσαι ἤμουν καὶ ἐδῶ ποῦ ἦλθον, θὰ ἔλθῃς».

ε') *Μέτρα κατά τῆς τυμβωρυχίας.*

Π.χ. σχίζουν τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ πλέον ἡ χρησιμοποίησίς των, στέκουν ἕως τὸ τέλος, διὰ νὰ μὴ τοῦ πάρουν τὰ παπούτσια κλ.

ς') *Καῦσις νεκρῶν.*

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ καίουν τοὺς νεκρούς; Π.χ. εἰς τὸ Κωστὶ τῆς Θράκης ἔθαπτον τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ τὴν νύκτα «στὰ κρυφὰ ξέθαβαν τὸν νεκρὸ οἱ συγγενεῖς του, τὸν μετέφεραν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό, στὸ δάσος, καὶ τὸν κρεμοῦσαν ἀπὸ ἓνα δέντρο· ὕστερα ἔμπηγαν ἀνάμεσα στὰ δάχτυλά του (τῶν ποδιῶν καὶ χειρῶν) δαδιά κομματάκια καὶ τ' ἄναβαν. Ἔτσι ἔπαιρνε φλόγα ὅλο τὸ κορμὶ καὶ γινόταν στάχτη, πὺν τὴ μάζευαν σ' ἓνα σταμνὶ καὶ τὴν ἔκρυβαν σὲ μυστικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ». (Αρχ. Θρακ. Θεσαυροῦ, 4,71). Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοιοῦτόν τι;

ζ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι νεκροθάπτων. Μαντικὴ διὰ τῶν σκαπτικῶν ὁργάνων.*

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ποὺ ζέθουν ἐκ τοῦ τάφου οἱ θάπτοντες τὸν νεκρὸν, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κλάτουν, μετὰ δὲ τὴν τιμὴν θέπουσιν αἰσθὴν καὶ πτυαροῖον σκαμνοειδῶς, εἰς τὴν δὲ μέσην ὁ νερεὺς χύνει ἐπ' αὐτὸν ὕδωρ, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ οἱ νεκροθάπται πλύνουν τὰς χεῖρας των». Εἰς τὴν Λήμνον «τὰ ἐργαλεῖα ποὺ θὰ σκάψουν τὸν τάφο, τ' ἀφήνουν τρεῖς μέρες ἐκεῖ». Εἰς τὸ Σαμοκόβιον Ἄν. Θράκης «οἱ νεκροθάπτες φενύοντας ἀπὸ τὸ σπῖτι τοῦ πεθαμένου παίρνουν μιὰ λωρίδα παννὶ καὶ τὸ κρύβουν κάπου, ἔξω στὴν ἀγλή τους. Μετὰ 40 ἡμέρες τὸ παίρνουν πάλι, τὸ πλύνουν καὶ τὸ βάζουν γιὰ μπάλωμα σ' ἓνα ροῦχο τους, γιὰ νὰ μὴ πιαστοῦν τὰ χέρια τους». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ ἀπὸ τοὺς νεκροθάπτας;

η') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν κηδεῖαν ἐν γένει.*

1. — Νὰ μὴ παταρμισθῇ ἢ χασμηθῇ κανεὶς τὴν ὥραν τῆς κηδεΐας. Παράδειγμα: «Ἀνὲ φθιαρμισθῇ κιανεὶς τὴν ὥρα τῆς κηδεΐας, θὰ ποθάνῃ κι αὐτὸς ὀγλήγορα. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ θάνατο, βγάνει ντελόγο ἓνα ροῦχο ὁποῖάνω του ἢ κόβγει ἓνα κομμάτι ροῦχο ντου καὶ τὸ πετᾷ μέσα στὸ καδελέιτο (νεκροκράββατο) τ' ἀποθαμένον. (Ἱεράπετρα. Ἡ ἰδίᾳ πρόληψις εἰς Καστοριάν, Ὑδραν, Σωζόπολιν, Ἀμισόν). Κακὸς οἰωνὸς θεωρεῖται καὶ τὸ νὰ χισμηθῇ κανεὶς ἐνώπιον λειψάνου.

2. — Νὰ μὴ γυρίσῃ κανεὶς νὰ ἰδῇ πίσω τὴν ὥραν τῆς κηδεΐας. «Ἀνὲ παπᾶς γυρίσῃ καὶ ἰδῇ πίσω του, πεθαίνει ἀμέσως καὶ ἄλλος ἄνθρωπος». (Μυτιλήνη,

Ἀδριανούπολις). «Οἱ γυναῖκες ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ λείψανο δὲν πρέπει νὰ γυρίζουν νὰ κοιτᾶν πίσω τους, γιατί θ' ἀπομείνουν ξερὲς ἢ θὰ πεθάνῃ κανένας συγγενής τους» (Νάξος). Εἰς τὴν Ἱμβρον οἱ συγγενεῖς, ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον, παίρνουν ἀπὸ μιὰ πέτρα καὶ τὴν ρίχνουν πίσω των, «χωρὶς νὰ γυρίσουν νὰ δοῦνε. Αὐτὸ τὸ κάνουν τρεῖς φορές, ὅσο νὰ γυρίσουν στὸ σπίτι. Λένε δι χτυποῦνε τὸ Χάρο μ' αὐτὲς τίς πέτρες, νὰ μὴν ξαναπάῃ πιά σ' αὐτὸ τὸ σπίτι».

3. - Νὰ μὴ ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὸ σπίτι των, ἀλλὰ εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀποθανόντος, «διὰ νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου· διότι νομίζουν δι ἄλλως ὁδηγοῦν τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὴν οἰκίαν των» (Σύμη). Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ κηδείας πρέπει νὰ καθίσῃ ἐπὶ λίθου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του (Μάνη). Οὔτε πρέπει νὰ ρίψῃ οὗτος βλέμμα εἰς μεταξοσκώληκας, εἰς λεχώ, εἰς ἀσθενῆ, διότι τοὺς βλέπτει μὲ τὸ μάτι του. Κακὸν εἶναι ἐπίσης νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς κιβώτιον τὴν ἡμέραν ἐκείνην (Κύπρος).

4. - «Ὅσῃ ὥρα εἶναι νεκρὸς σὺ χωρὶς, δὲν παρὰσύρουνε (σαρῶνουνε) οἱ νοικοκυράδες τὰ σπίνδια ντως, γιατί ἐπιθυμοῦνται ὅλοι οἱ χωριανοὶ ἀποθαμμένοι καὶ πάει καθαεῖς στὸ σπίτι ντου νὰ ὀψοῦνται οἱ συγγενεῖς του καὶ ἀπὸ δὴ νὰ πάρα-σύνουνε, φεύγει κτελόγα, γιατί θαρρεῖ, πὼς δὲν τὸν θέλουνε. Γι' αὐτὸ καὶ βάνουνε ὅλοι λιβάνι, γιὰ ν' ἀποδεχτοῦνε τὸ ἀποθαμμένον τὼς» (Ἱεράπετρα). Ἄλλοι δὲν σκουπίζουν, ἀμὰ φύγῃ ὁ νεκρὸς, «γιὰ νὰ μὴ σέβῃ καὶ ἄλλους» καὶ «ἂν σαρῶσουν, τὰ σαρίδια μένουν εἰς τινα γωνίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας».

5. - «Ἀπὸ σπίτι νεκροῦ ἐννιά μέρες ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο δὲ στέλνουν ν' ἀλέσουν στὸ μύλο» (Αἰτωλία). Διὰ τί;

6. - «Ὅποιος πάει πρώτη φορὰ σὲ μνήμα, ὅταν κηδεύουν, θὰ πάρῃ ἓνας ἄλλος, καμμιὰ συγγενής, χῶμα καὶ θὰ τοῦ ρίξῃ τρεῖς φορές ἀπ' τὸ κεφάλ' αἰακάτ' χῶμα. Λένε, πὼς γιὰ νὰ μὴ φοβᾶται τὸ κάμν'ν» (Σβέρδια Λήμνου).

7. - Ποῖαι προλήψεις ἐπικρατοῦν

1) ἅμα τὸ λείψανο εἶναι γελαστό,

2) ἅμα ὁ πεθαμένος εἶναι ὁμορφος στὴν κάσσα του,

3) ἂν κουνηθῇ τὸ κεφάλι του, τὴν ὥρα ποὺ βάζουν τὸ νεκρὸ στὴν κάσσα,

4) ἂν βρέχῃ στὴν κηδεῖα καὶ βραχῇ τὸ λείψανο,

5) ἂν ἔχῃ ὁ νεκρὸς τὸ ἓνα ἢ καὶ τὰ δύο του μάτια ἀνοιχτά,

6) ἂν κανεὶς πεθάνῃ Τρίτη,

7) ὅταν ὁ νεκρὸς τριμηνίξῃ, τ.ἔ. ἀποθάνῃ 23^{ην} τοῦ μηνὸς καὶ μέχρι τῶν 40 παίρῃ ἡμέρας ἀπὸ τρεῖς μῆνας, κτι.

8. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι, ἂν μετὰ θάνατον μέλους τινὸς τῆς οἰκογενείας

συμβαίνει ν' αποθνήσκουν ἄλλεπαλλήλως καὶ ἄλλοι. Π.χ. εἰς τὴν Ἄνω Ἀμισὸν «λέγουν ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν κεῖται ὅπως πρέπει εἰς τὸν τάφον ἢ διὰ δαγκάνει τὸν δάκτυλόν του ἢ διὰ βυzaίνει τὸν δάκτυλόν του. Τότε ἀνασκάπτουν τὸν τάφον καὶ ἂν εὔρουν τὸν νεκρὸν νὰ κεῖται ὄχι κανονικὰ ἢ νὰ δάκνη τὸν δάκτυλόν του ἢ νὰ ἔχη εἰς τὸ στόμα του ἄκραν τινὰ τοῦ σαβάνου του, ἀποκόπτουν τὴν κεφαλὴν του καὶ τὴν θέτουν εἰς τὰ ὀπίσθια του μέρη».

9. - Γίνεται ἀνασκαφὴ τῶν ὁσίων ἢ ἐπισώρευσις λίθων ἐπὶ τοῦ τάφου ἀτόμου πολλὰ ἀδικήσαντος τὸ κοινὸν (δηλ. ἀνάθεμα) ;

10. - Ἄλλαι δεισιδαιμονίαι : Νὰ μὴ κοιμᾶται κανεὶς εἰς ὥραν κηδείας, νὰ μὴ ἐργασθῶν ἕξ ἡμέρας, νὰ μὴ σφάζουν τὸ γουρουνί, ἂν πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης κ.τ.τ.

Δ') Τὰ μετὰ τὴν ταφὴν.

α') Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.

1. - Ἀπόνιψις χειρῶν. Ποῦ γίνεται αὕτη ; Ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς μνημενὸν ; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «στέχονται ὅλοι γύρω στὸν τάφο καὶ νύβονται ἀπὸ τὸν δεξιὸν χεῖρα μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ νερό». Εἰς τὴν Ἀθήνην «χειροὶ ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸν πλύνουν τὰ χεῖρα τους σὲ μιὰ κούπα μετὰ κρασί· ὅσοι θὰ πλύνουν καὶ μετὰ νερὸ καὶνούργιο ἀπὸ τὴ βρύση. Κι ὅταν φύγουν ἀπ' τὸν τάφο, ὅλοι θὰ περάσουν ἀπ' τὴ βρύση καὶ θὰ πλύνουν τὰ χεῖρα τους». Ἄλλοι τὸ νύχιμα τῶν χειρῶν γίνεται πλησίον τῆς ἐξωθύρας ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος· εἰς μέρη τινὰ τῆς Θράκης «εἰς τὸ νερό, μετὰ τὸ ὁποῖον νίπτονται, σβήνουν ἕνα ἀναμμένο κάρβουνο» ἢ ἔχουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα σὲ κεραμίδια λίγα ἀναμμένα κάρβουνα καὶ ὅσοι γυρνοῦν ἀπὸ τὸ μνημενὸν πλύνονται ἐπάνω σ' αὐτήν. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν κηδείαν, ἀφοῦ πλυνθῶν καὶ χωρὶς νὰ σκουπίσουν τὰ χεῖρα των, νὰ ἐγγίξουν τρεῖς φορὲς φλόγα φωτὸς ἢ πυρᾶς ἀνημμένης ; Ποῖος ὁ σκοπὸς τῶν πράξεων αὐτῶν ; Ποῦ νίπτουν ὄχι μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μαντήλι καὶ τὸ τσεμπέρι των ;

2. - Καθαρισμὸς τῶν ἐνδυμάτων, τῆς οἰκίας κλπ. Π.χ. εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο ὁ παπᾶς θὰ γυρίσῃ σὶδὸ σπίτι. Θὰ ἔχουν σαρωμένα καὶ τὰ σαριδία μαζωμένα στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ρούχα τοῦ πεθαμένου, ἐκεῖνα ποὺ φοροῦσε τὴν ὥρα ποὺ ξεψύχησε, τὰ ἔχουν καμωμένα ἕνα σωρὸ στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὰ διαβάζει ὁ παπᾶς καὶ τὰ λιβανίζει· ἔχουνε λιβάνι καὶ καίει. Θὰ διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὴν εὐχὴν καὶ ὅσοι θὰ νικηθῇ. Τὸ νερό, ὅσο μείνῃ σὶδὸ κανάτι, πρέπει νὰ τὸ χύσουν, γιατί ὁποῖος τὸ πιῇ θὰ πεθάνῃ μέσα

στό χρόνο. Τὴν ἴδια μέρα ἢ σὺς τρεῖς πᾶνε καὶ τὰ πλέουν σὲ τρεχούμενο νερὸ κ' ἐκεῖνα ποὺ φόρηγε καὶ τὰ στρωσίδια του οὐλα. Ὑστερα τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς, γιὰ νὰ συχωρέσουν». Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «ἄμα γυρίζουν ἀπὸ τὴν κηδεῖα, δὲν βάνουν μέσα τὰ ροῦχα ποὺ εἶχαν σκεπασμένο τὸν ἀποθαμένο· τ' ἀφήνουν ὅξω καὶ καλοῦν τὴν σαραντίστρα (= γητεύτρα) καὶ τὰ σαραντίζει: παίρνει νερό, βουτᾷ τὰ δάχτυλά της μέσα, τὰ ραντίζει καὶ λέει: σαράντα, τριάντα, εἴκοσι, δέκα, ἕνα, κιανένα. Κατόπι τὰ βάζουν μέσα». Εἰς Ρεῖσδερε Σμύρνης «μόλις φύγη ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὸ σπῖτι, πλύνουν τὰ νεκρορροῦχα ἀμέσως γιὰ ν' ἀλαφρώσῃ ἡ ψυχὴ», εἰς τὴν Σκυρον τὰ πλύνουν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ «ἂν δὲν προλαβαίνουν ὅλα, πλύνουν ἕνα τοῦλάχιστο». Πολλαχοῦ «σὰ σηκώσουν τὸ λείψανο, σαρώνουν ἀνάποδα» (ἀπὸ τὰ ἔξω πρὸς τὰ μέσα)· εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τὰ σαρίδια πᾶνε καὶ τὰ ρίχνουν στὰ δίστρατα, ὅχι ἄλλοῦ· δὲν κάνει!»

3. - Ἀνανέωσις τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ πυρός. Διὰ ποῖον λόγον γίνεται αὕτη; Π. χ. εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην γίνονται ὅλο τὸ νερὸ τοῦ σπιτιοῦ «μήπως καὶ ὁ ἄγγελος ξέπλυνε μέσα τὸ αὐτὸ το σπαθί του». Μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρουν ἀπὸ τὴν βρύσιν καινούργιον νερό. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σβήνουν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας κάθε πρωτὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος καὶ νὰ ἀνάπτουν νῆαν φωτιάν.

β') *Περίδειπνα* (Μακαριά, παρηγοριὰ, πικρογιά, περιβοργιά), νεκρόδειπνο, τάφος, κοινό, πορθιάτικο, συχώριο, στερνάριον κλπ).

1. - Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς τὸ γεῦμα, ποὺ παρατίθεται μετὰ τὴν κηδεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος; Φέρει καθεὶς τὸ φαγητόν του ἢ γίνεται ἐτοιμασία ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ ἀποθανόντος; Εἰς μερικά μέρη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας δὲν ἀνάπτουν πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ἐπὶ πόσας ἡμέρας ἐξακολουθοῦν τότε οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στέλλουν φαγητὰ ἢ γλυκὰ εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν; καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; (Π. χ. παρηγοριᾶς ἐν Χίῳ καὶ Ἑπτανήσῳ, πικροφάγια ἐν Φολεγάνδρῳ).

Ποῖα τὰ φαγητὰ τῆς παρηγοριᾶς; Ἀπαγορεύεται τὸ κρέας; Ὑπάρχουν εἰδικὰ πρὸς τοῦτο φαγητὰ; Π. χ. εἰς τὴν Σκυρον μαγειρεύουν τὸ μάτσι, μιὰ σούπα μὲ ζυμαρικά, ποὺ βράζουν μὲ μέλι καὶ κανέλλα καὶ τὴν στέλλουν οἱ συγγενεῖς. Εἰς τὴν Καστορίαν, Ἄρταν κ. ἄ. «τρῶνε μόνο ψαρικό· εἰς Ρεῖσδερε κ. ἄ. «κάναν ψαρόσουπα μὲ τὸ λεμονάκι, μακαρόνια καὶ τὰ ἔστειλαν στοὺς σπῖτι τοῦ νεκροῦ οἱ παραῖξω. Κρέας δὲν ἔτρωγαν ὥς τις σαράντα. Τζάκι δὲν ἄναβαν ὀχτὼ μέρες». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μόλις πεθάνῃ κανεῖς, τὸ κρέας, ἂν τύχῃ νὰ ᾔχουν μέσα στοὺς σπῖτι, τὸ βγάζουν ὅξω ἀπ' τὸ δωμάτιο». Τοῦναντίον εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας

«σφάχθουν σφαχτό, φτειάχθουν καὶ φάβα· ἡ φάβα ἀπαραίτητη». Ὅμοιως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κουρέντων τῆς Ἡπείρου, ὅπου τὸ περιδειπνον λέγεται κοινό, σφάζουν ἕνα ἢ περισσότερα σφαχτὰ καὶ κάθε συγγενικὴ οἰκογένεια φέρνει κανίσκι, δηλ. μιὰ τυρόπιττα, ψωμί καὶ κρασί. Εἰς τὴν Ἐν. Κρήτην «στὸ πορθιάτικο (= φαγητὸ τοῦ νεκροῦ), ψήνουνε φασουλόριζο, κονικιά, χόντρο· ζυμώνουν ἐπίτηδες κριθίνα ψωμιά, ὄχι κουλλούρες».

2. - Τὸ τραπέξι τῆς μακαριᾶς. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ φαγητά; εἰς συνήθη ὑψηλὴν τράπεζαν ἢ εἰς χαμηλὰ τραπεζάκια ἢ καταγῆς, εἰς τὸ πάτωμα; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «στρώνουν χάμω ἀπάνω στὸ χαλλ πεσκίρια ἀγιοταφίτικα, καθίζουν ὅλοι γύρω - γύρω καὶ τρῶν τὴ σούπα (φασόλια, ὅτι δήποτε). Εἰς τὴν Ἀταλάντην «δὲν στρώνουν τραπέξι, ἀλλὰ κάθονται χάμω καὶ τρῶνε. Τρώγοντας ἀφήνει ὁ καθένας στὴ μέση τοῦ τραπεζιοῦ ἀπὸ ἕνα ψίχουλο ἢ κάτι παρόμοιο γιὰ τὸ νεκρό». Ὅμοιως εἰς Λοζέτσι Ἡπείρου «ὄχιτὼ μέρες στὴ σειρὰ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, οἱ νονοί, οἱ γνωστοί, κάθε προσὼν κάθουν τηγανίτες, πᾶνε στὸ σπῆτι τοῦ νεκροῦ, τίς βάζουν καταγῆς καὶ τρῶνε. Δὲ στρώνουν τάβλα στὸ νεκρό· στρώνουν μιὰ πετσέτα καταγῆς, τίς βάζουν ἐπάνω, κάθονται κι αὐτοὶ κάτω καὶ μοι-
οιολογοῦν μαζί».

«Τὶ κάθεται, νοικοκυρά, καὶ ἐυλοκοπευτᾷς;

— Φίλοι, καλῶς ὠρίεται καὶ ἡμᾶς κατὼς μᾶς βρῆταν

Εἰς χωρία Ἀδριανουπόλεως «δὲν ἔτρωγαν διὰ περόνης ἢ κοχλιαρίου, ἀλλὰ διὰ τῆς χειρός, διὰ τὰ μὴ χουλιاریσ' ὁ θάνατος καὶ ἄλλους». Ποῦ ἄλλου γίνονται ταῦτα;

3. - Ἡ μακαριά μὲ τὸ κρασί. Ἐκτὸς τῶν φαγητῶν τί ἄλλο παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης; Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ἕνα ποτήρι μὲ κρασί γιομᾶτο τὸ βάνουν καὶ στέκεται στὴ μέση στὸ τραπέξι. Ἀπ' αὐτὸ κανένας δὲν πίνει εἶναι τοῦ νεκροῦ. Τὸ κοιτᾶνε. Κάποτε ἔρχεται μιὰ μνῆγα παρδαλούλα καὶ πετάει γύρω στὸ ποτήρι. Αὐτὴ, λένε πὼς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «βάζουν καταγῆς τραπέζια χωρὶς τραπεζομάνδηλα καὶ πετσέτες. Πάνω στὰ τραπέζια βάζουν ἕνα ποτήρι κρασί, ἕνα καρβέλι ψωμὶ ἀλάκερο καὶ ἕνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζενοῦν ὅλοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πρὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἄν εἶναι παιδί ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασί ἢ μάννα, ἂν ἄντρας, ἢ γυναῖκα του κλπ. (Πρὸβλ. «πικρὸ ποτήρι» ἦπια ἢ μαύρη μ').

Εἰς τὴν Σινώπην «οἱ παραστεκάμενοι τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν ἐτοιμάσει στὸ δωμάτιο ποὺ πέθανεν ὁ ἄνθρωπος ἕνα τραπέξι· ἔχουν κόψει φέτες ψωμί, βάζουν καὶ κρασί σὲ μιὰ σουπιέρα. Ὁ παπᾶς διαβάζει τρισάγιο καὶ κατόπιν κορίτσια παίρ-

νον κομματάκια ψωμί, τὰ βουτοῦν μέσα στὸ κῆρασι καὶ δίνουν σὲ καθένα ἀπὸ ἓνα κομματί. Αὐτὸς τὸ παίρνει, τὸ τρώει καὶ λέει: ὁ Θεὸς σχωρέσοι τοτε. "Αμα τελειώσῃ ἡ μακαριὰ, φεύγουν ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ μένουν οἱ στενοὶ συγγενεῖς καὶ οἱ φτωχοὶ καὶ τρῶνε τὴ σούπα». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, πρὶν παρακαθίσουν εἰς τὴν μακαριάν, ρίπτουν τεμάχια ἄρτου εἰς μέγα ποτήριον οἴνου καὶ πίνουν ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου ὅλοι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος. Κατόπιν τρώγουν πιλάφι, τυρὶ καὶ κρόμμυα καὶ ἐν νηστείᾳ ἐλαίας. Ἀφοῦ δὲ φάγουν τὴ μακαργιά, θέτουν ἓνα κάρβουνον εἰς τι ποτήριον πρασίνου χρώματος καὶ τεμάχιον σιδήρου, διὰ νὰ σβήσῃ ἡ θλίψις». Ποῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὴν παρηγοριὰν θραύουν ὅπισθεν αὐτοῦ κεραμίδα;

4. - Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ἡ παρηγοριὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον, πλησίον τῆς ἐκκλησίας; Π. χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Ζακύνθου εὐθὺς μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν στήνουν τραπέζια καὶ πάγκους πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ νεκροταφεῖου γιὰ τὸ συχώριο. Ποῦ μετὰ τὴν μακαρίαν συνήθιζον νὰ ρίπτουν τὸ λιθάρι ἢ νὰ τρέχουν ἀγωνιζόμενοι ποῶς θὰ προσπεράσῃ;

5. - Γίνονται νεκρικὰ δεῖπνα καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα (παπαδοφιλέματα ἐν Μάνῃ, ψαλμὸς ἐν Κοτύωροις, μακαριὰ ἐν Ἀσπῇ). Π. χ. ἐν Μαλιτζίνα Μακεδονίας οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πηγαίνουν μετὰ στομασίαν φαγητῶν καὶ τὴν θῆν μετὰ τὸν θάνατον ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν καὶ πρὶν εἰσελθόντες εἰς αὐτήν, φωνάζουν ἔξωθεν, μοιριολογοῦν καὶ κατόπιν τρώγουν. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «τὴ μακαριὰ τ' γκάνεις ὅπου θέλ'ς, σὲ σαράντα, σὲ τρεῖς μῆνες. Σφάζεις μιὰν ὄρθα, ἓνα ζουντανὸ κι καλαίνεις τὲς συγγενεῖς κι τρῶσι».

γ') Ἐλεημοσύνη ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ.

Διανομὴ σίτου, ἐνδυμάτων, χρημάτων κλπ. εἰς τοὺς πτωχοὺς.

Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ τὰ πλύνουν καὶ τὰ μπαλω-
νουν καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς. Μόνο μιὰ φορεσιὰ κρατοῦν νὰ τὴν δώσουν στὰ σαράντα. Τὰ ροῦχα τὰ δίνουν πλυμένα, μπαλωμένα ὅπως θὰ τὰ δώσῃς, ἔτσι θὰ τὰ βρῇ ὁ νεκρὸς σου». Πρέπει δὲ τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ νὰ μὴν τὰ ἰδῇ τὸ φεγγάρι καὶ νὰ μὴ τὰ δρασκελίσῃ γάτα (Ἀδριανούπολις).

Εἰς τὴν Κορώνην «τὸ πρῶτο πιάτο τοῦ φαγοῦ, ποῦ θὰ βγάνουν ἀπὸ τὸ τσουκάλι ἀνήμερα τ' Ἀγιοβασιλείου, τὸ δίνουν σὲ φτωχὰ παιδάκια, γιὰ νὰ σχωρεθοῦνε οἱ πεθαμένοι. Ἄν δύνεται κανεὶς, μεράζει καὶ περισσότερα».

Ἡ ἐλεημοσύνη δίδεται εἰς τὸ ὄνομα ὠρισμένου ἐκ τῶν ἀποθανόντων; Π. χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «στ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου θὰ διναν μιὰν ἐλεημοσύνη, θὰ ἔντυναν ἓνα φτωχό, θ' ἀναλάμβαναν τὴν διατήρησιν μιᾶς φτωχῆς οἰκογενείας» κλ.

δ') Ἄλλαι νεκρικαὶ συνήθειαι τῶν τριῶν ἢ σαράντα πρώτων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς δοξασαὶ περὶ ψυχῆς.

Λύχνος ἢ ἀκοίμητο καντήλι, προσφοραὶ σίτου ἢ ἄρτου καὶ ὕδατος εἰς τὸν νεκρὸν ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου οὗτος ἐξέπνευσεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Τὸ καλημέρισμα τοῦ νεκροῦ κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς Ἑξαμίλιον Θράκης «τὴν πρώτην βραδεὶά μετὰ τὴν κηδεῖαν μαζεῦνται οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τοῦ κηδευθέντος, ὅπου γεμίζουν ἓνα πιάτο νερὸ καί, ἀφοῦ στήσουν εἰς τὰ χεῖλη του τρία κηρία, τὸ τοποθετοῦν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ νεκρὸς ἐξεψύχησε. Πέριξ αὐτοῦ κάθηνται οἱ συγγενεῖς, μέχρις ὅτου λειώσουν τὰ κηρία καὶ σβήσουν μόνα των. Κατόπιν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ ἐν λόγῳ πιάτου πίνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, πρῶτα οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ κατόπιν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Αὐτὸ διαρκεῖ τρεῖς νύκτες καὶ λέγεται ξενύχτι». Εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου «στὸ μέρος ποὺ πέθανε ὁ νεκρὸς τρεῖς βραδεῖες χύνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὸ μέρος, κρεμοῦν καὶ μαρχαμᾶ (= πετσέτα) στὴν πόρτα, νὰ σφουγγίξῃ τὸ μαχαῖρ' ὁ ἄγγελος, νὰ φύγουν τὰ αἵματα. Δεῖτε πὼς βλέπουν αἵματα καὶ τὰ πλύνουν». Εἰς τὴν Τσανδῶ «τρεῖς βραδεῖες στὸ μέρος αὐτὸ ξενύχησεν ὁ νεκρὸς βάzzουν μιὰ πράσινη πινάκα μὲ νερὸ καὶ τρεῖς βράνες πυρρί, ἀνάπτουν τὴ λαμπάδα, ποὺ ἔκαιε στὸ κεφάλι τοῦ πεθαμένου, καὶ θάμναι τὸ νερὸ. Ἡ ψυχὴ θὰ ἐλθῇ νὰ πιῇ νερό· μιὰ μυγίτσα λογουρίζει καὶ λέει πὼς αὕτη εἶναι ἡ ψυχὴ του, ποὺ τρεῖς βραδεῖες ὅλο ἐκεῖ τρογυρνᾷ. Ὁ ἄγγελος ὥς τὰ σαράντα τὴν τρέχει δῶ καὶ κεῖ θὰ πάρῃ τὰ κόλλυβά της. κ' ὕστερα θὰ πάγ' στὸν τόπο της, ἀφοῦ πρῶτα ζυγισθῇ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀέρας». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, «λένε πὼς ὁ πεθαμένος διπᾷει ὥς τις τρεῖς μέρες καὶ μέσα ποὺ εἶναι θαμμένος. Τοῦ φέρουν λοιπὸν ὥς τις τρεῖς μέρες ἀράδα κάθε βράδυ ἀπὸ ἓνα σουκάλι νερὸ καὶ τὸ χύνουν στὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ πιῇ». Ὁμοίως εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων «ἐν ἡ δύο κοράσια πηγαίνουν τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου εἰς τὸν τάφον καὶ ποτίζουν τὸν τεθαμμένον, ἂν δ' εἶναι λεγῶ, ποτίζεται σαράντα κατὰ σειρὰν ἡμέρας». — Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ χύνουν ἐντὸς τοῦ τάφου οἶνον δι' ὁπῆς ἐπίτηδες ἀνοιγμένης;

Εἰς τὴν Νάξον «ἀφήνουν τὸ σπίτι τρεῖς μέρες ἀσκοῦπιστο, γιὰτὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου τρογυρνᾷ ἐκεῖ καὶ μπορεῖ νὰ τὴν πετάξῃς μὲ τὰ σκομπίδια». Εἰς τὴν Περιστερὰν Θράκης «ἂν πεθάνῃ βρέφος, ἡ μητέρα του κοιμᾶται τρεῖς νύκτες εἰς ἄλλο σπίτι, διότι τὴν ζητεῖ καὶ κλαίει». Εἰς τὰ Σφακιά ὁλόκληρον 40 ἡμέρον ἀπὸ τοῦ θανάτου «ἡ χήρα ἢ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ θέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ὅλα τὰ ἐτοιμασθέντα φαγοπότια καὶ ὕδωρ, ἀνάπτει κηρίον ἢ λύχνον, εἶτα θυμιάζει ἐπ' αὐτῶν λέγουσα:

*Ἐκεῖ πὺν δείπνησ' ὁ Χριστὸς κ' οἱ Δώδεκ' Ἀποστόλοι
νὰ τρώῃ καὶ νὰ χαίρεται, ἄντρα μου, ἡ ψυχὴ σου.*

Ταῦτα πρᾶττει καὶ λέγει ἡ γυνὴ καὶ εἰς ὅλα τὰ νενομισμένα μνημόσυνα τοῦ ἔτους. Ταῦτα διανέμονται εἰς πτωχὰς οἰκογενείας».

Πῶς γίνεται τὸ *καλημέρισμα* τοῦ νεκροῦ τὴν ἐπομένην τοῦ ἐνταφιασμοῦ του; Τί τοῦ πηγαίνουν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «οἱ συγγενεῖς πολλὴν πρωτὴ ἔπαιρναν ἓνα πανέρι μεγάλο, γεμᾶτο φροῦτα, σῦκα, μῆλα κλ. καὶ πῆγαιναν στοὺς νεκροταφεῖο. Ἐκεῖ διάβαζεν ὁ παπᾶς τρισάγιο καὶ μοίραζαν τὰ φροῦτα στοὺς φτωχοὺς».

Ε'. - Μνημόσυνα.

α') Τὰ κατ' ἰδίαν μνημόσυνα.

1. - Κατὰ ποῖα χρονικὰ διαστήματα γίνονται ταῦτα καὶ πῶς διακρίνονται; Π.χ. τὰ *τρίμερα* ἢ τὰ *τρίτα*, τὰ *νιάμερα* ἢ τὰ *ἐννιαῖτα* (Γριζί), τὰ *εἴκοσι* ἢ τὰ *εἰκοστὰ* (Κίος), τὰ *σαράντα*, τὰ *τριμήνια*, τὰ *ἐξαμήνια*, τὰ *ἐννιαμήνια*, τὰ *χρόνια*, τὰ *διπλόχρονα* (Κύθνος), τὰ *τριπλόχρονα* (Νάξος). Γίνεται μνημόσυνον καὶ καθ' ἑκάστην ἐπέτειον τοῦ θανάτου; (τὰ *ἀνταπαντήματα* ἐν Ἰνναχωρίῳ Κρήτης, τὰ *χορογύγια* ἐν Θίνῳ Πόντου).

Ποῖται ἄλλαι δυνάστεῖς γίνονται μετὰ μνημοσύνων; Π.χ. ἐν Σινασφ Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διεκρίνονται εἰς μικρὰ (*ἀλωμες*) καὶ μεγάλα, τὰ ὅποια ἔλεγοντο *κανίσκια* μὲν, ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχοὺς, *μνημόσυνα* δέ, ὅταν μόνον κόλλυβα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔπειτα γεῦμα ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐπίσης ἐν Χίῳ λέγεται τὸ μνημόσυνον *ταγιστόν*, ὅταν γίνεται μετὰ ζαχαρωτῶν καὶ φαγητῶν.

2. - Πῶς γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς μνημόσυνον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «στὶς *σαράντα*, στὶς *ἑξ μῆνες* καὶ *στοὺς χρόνους* ρογεύουν *στά σπῖτια στάρ*», δηλ. μοιράζουν κόλλυβα μ' ἓνα *πιατέλλο* ἀπὸ τὸ καλάθι. *Παρασκευὴ βράδυ θὰ ρογέψης τὸ στάρ* γιὰ νὰ ῥθουν τὸ *Σάββατο* *στοὺς μνημόσυνους*». Εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἡ *σάβανώστρα* *στά σαράντα* *μοίραζε* *στά σπῖτια* *κεσεδάκια* *μετὰ κόλλυβους* κ' ἔλεγε σὲ ποῖα ἐκκλησία θὰ γίνῃ τὸ μνημόσυνον». Ὁμοίως εἰς τὰ Κοτύωρα «*μιὰ γυναῖκα ἢ παιδιὰ μετὰ κόλλυβα μέσα σὲ πιάτα ῥηχὰ τοῦ φαγητοῦ προσκαλοῦσαν* *στοὺς μνημόσυνους* *τοὺς φίλους*».

3. - Ποῖον ἐκ τῶν μνημοσύνων τούτων θεωρεῖται μεγάλο μνημόσυνον καὶ ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτὸ α) ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ β) ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ; Χορὶ ὕδατος ἢ οἶνον καὶ προσφορὰ τροφίμων εἰς τὸν νεκρόν. Ἐστίασις πτωχῶν, ἐλεημοσύνη καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ. Διανομὴ κόλλυβων, ἄρτων ἢ γλυκυσμάτων.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Σέριφον «*στὶς* *τρὶς μέρες* ἀπὸ τὸ θάνατον

κάνουν ένα πιάτο κόλλυβο, τὸ πᾶνε ἐπάνω στὸν τάφο, τὸ μνημονεύει ὁ παπᾶς καὶ κατόπιν σποῦνε τὸ πιάτο ἐπάνω στὸν τάφο καὶ σκορπίζονται τὰ κόλλυβα, γιὰ νὰ φᾶνε οἱ πεθαμένοι». Εἰς τὴν Τσανδὼ τῆς Θράκης «τὴν τρίτη μέρα πολὺ πρωτῆ, πὺν ἀκόμα τὸ ἄστρο εἶναι στὸν οὐρανό, οἱ σπιτικοὶ θὰ πᾶνε στὸ μνήμα νὰ τρισ-αγιάσνε. Ἀνάφτουν κεριά, θὰ θυμιάσουν τὸν τάφο ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα μὲ τὴν κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ, θὰ χύσουν τὸ νερὸ τῆς πινάκας ἐπάνω στὸ μνήμα νὰ δρο-σιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου, τὶς τρεῖς βοῦκες παραχώνουν ἐπάνω στὸν τάφο καὶ τὴν πινάκα ἀφήνουν μπρούμυτα ἢ τὴν σπάνουν ἐπάνω στὸ μνήμα, καθὼς καὶ τὸ πινάκι, πὺν εἶχε τὸ κρασί». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν Μακεδονίας «στὶς τρεῖς μέρες τὸ πρωτῆ φέρουν στὸ μνήμα πίττα, γλυκό, λαγγίτες καὶ φρούτα, σταφύλια, ἀπίδια, πορτοκάλια, κυδωνία κ. ἄ. καὶ τὰ μοιράζουν μεταξὺ τους οἱ γυναῖκες». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν «τὴν 40ὴν ἡμέραν μετὰ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μνημόσουνον πηγαίνουν εἰς τὸ μνήμα καὶ ἐπιχέουν ὕδωρ. Πάλαι συνήθιζον νὰ σφαγιάζωσι θύματα (κουρμπάνια) καὶ νὰ τὰ διανέμουν κατὰ μοῖραν μετὰ τῶν κολλύβων καὶ ἄρτου εἰς τὰς οἰκίας». Ὅμοίως εἰς τὴν Σκυρον «κάνουν καὶ κουρμπάνι, φαῖ μὲ κρέας καὶ ρύζι, καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς οἱ μονὰ καὶ τὰ κτήρια (3, 5, 7, 9) γιὰ τὸ σχώ-ριο». Εἰς Ρετσοδε Σιμόνης «στὰ τριμερὰ καὶ στὰ νιάμερὰ κάνουν κόλλυβα, στὰ σαράντα καὶ στὰ ξαμνηνὰ, στὰ νιάμερὰ καὶ στὰ χορόττα κάνουν πίτες. Προσφάμε μέλι καὶ βουτούσαμε κομμάτια πίτας κ' ἡβιάναμε. Οἱ τοῖς δοῖμοι βράδν βράδν, πὺν γύριζεν ἡ ἀργατεία ἀπὸ τῆ δουλειᾶ καὶ τοὺς δίναμε κ' ἔπαιρναν νὰ σχωρέ-σουν». Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων χύνουν οἶνον ἐν-τὸς τῶν τάφων δι' ἐπίτηδες ἀνοιγμένης ὀπῆς. (Ποῦ ἄλλου γίνεται τοῦτο;) Χύνουν οἶνον ἐκ ποτηρίου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ;

Εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «στὰ σαράντα βράζανε λεβέτια δλάκερα μὲ σάρι καὶ μὲ φαγητὰ διάφορα, σφάχνανε σφαχτό, μαγειρεύανε φάβα, ρύζι, κάθε λογῆς φαγιά. Στρώνανε τραπέζια ὅξω σὲ πλατώματα καὶ μαζευοῦνταν ὅλο τὸ χωριό. Ὑστερα δὲν κάνουν τραπέζια, μονάχα φαῖ μοιράζανε στὰ σπίτια. Τώρα δὲ μοι-ράζουσιν παρὰ τὸ σάρι». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου «στὰ σαράντα πηγαίνει ὅλο τὸ χωριό καὶ τρώει, ἕνας ἀπὸ κάθε σπίτι. Καθένας ὅμως κραταίει καὶ τὶς πίτες του καὶ τὴ ρακή του». Εἰς Μουσταφᾶ Πασᾶ κατὰ τὸ μνημόσουνον τῶν σαράντα «ἐτοιμάζεται τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται μία φιάλη μὲ ρακὴν, δύο πινάκια πλήρη φαγητῶν, ἓν βαθὺ πινάκιον μὲ κολλυβόζωμον, σταμνίον πλήρες ὕδατος, προσφορά, κόλλυβα, ἄρτοι, μία πετσέτα καὶ μία πλήρης ἐνδυμασία. Οἱ προσ-κεκλημένοι φέρουν φαγητὰ καὶ ἄρτον καὶ κάθηνται περὶ τὴν τράπεζαν. Ὁ ἱερεὺς ἔρχεται καὶ ψάλλει τὸν Ἀωμον ἐκτενῶς μετ' Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου νεκρω-σίμων, μετ' ὃ ἡ οἰκοδόσποινα προσφέρει εἰς τὸν ἱερέα σταμνίον ὕδατος, ὅστις

ἐκχέει ἐξ αὐτοῦ ὀλίγον ὕδωρ, τὸ αὐτὸ δὲ κάμνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, ἐκχέοντες ὕδωρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σταμνίου. Ἡ οἰκοδεσποίνα διανέμει τεμάχια ἄρτου καὶ φαγητὰ εἰς τοὺς παρευρισκομένους καὶ προσφέρει εἷς τινα ἐξ αὐτῶν ὀλόκληρον τὴν ἐνδυμασίαν (ὑποκάμισον, ἐσώβρακον, βρακίον, περικνημίδας, ὑποδήματα, ἐπενδύτην, πῖλον, πετσέταν καὶ πρόσφορον). Ἐν μνημονεύεται γυνή, γυναικίαν ἐνδυμασίαν. Εἰς ἄλλον προσφέρει ψάθαν, στρῶμα, προσκέφαλον καὶ πρόσφορον· εἰς ἄλλον τὴν τράπεζαν μὲ ὅλα τὰ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπειτα τρώγουν καὶ φεύγουν οἱ ἐλεθθέντες». Ἐπίσης εἰς τὴν Σινώπην «στὶς ἐννιά μέρες τὸ πρῶτ' πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς σὺν σπῆτι τοῦ νεκροῦ καὶ ζυμώνουν ψωμάκια ἐκατοδραμίστικα, τὰ ψήνουν καὶ τὰ ἔχουν τὸ μεσημέρι ἑτοιμα. Ἀλλες μαγειρεύουν, ψήνουν κρέας μὲ ροβίθια, πιλάφι, κλ. Τὸ μεσημέρι καλοῦν ὅλους τοὺς φτωχοὺς, μένουν κ' οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, στρώνουν χάμω ἐπάνω στὸ χαλὶ τ' ἀγιοταφίτικα πεσκίρια, βάζουν ἐπάνω τὰ φαγητὰ καὶ κρασί μὲ ζάχαρη, καθίζουν καὶ ὅλοι γύρω, παίρνει καθένας τὸ ψωμάκι του (τὸ χλίο ψωμί), τὸ κόβει μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ μαχαιρὴν, βουτᾷ πρῶτα ἓνα κομμάτι σὺν κρασί καὶ εὐχεται: Θεὸς σχωρέσοι τὸν. Ἄλλο κομμάτι γὰρ μὴ δῆτε. Καλὴ παρηγοριά».

Γίνονται γεύματα παρὰ τοὺς τάφους κατὰ τὰ μνημόσυνα;

Τί ἄλλο μοιράζεται μετὰ τῶν κολούβων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν κατὰ τὰ μνημόσυνα; Π.χ. εἰς τὴν Ἱερείον μοιράζονται ἀναψώμα, τεμάχια ἄρτου τετράγωνα, βουτηγμένα εἰς κρασί ἢ εἰς μέλι· ψυχούδια ἐν Δημητσάνῃ, ἀπαλεριά ἐν Χίῳ, φουγάσα ἐν Τήνῳ, βλογίδια εἰς Ἀγιάσσαν Λέσβου, κουμπανάκια ἐν Ἱερὰ πέτρῳ, ψυχολίπτες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των;

4. - Λειτουργίαι τελούμεναι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος (ψυχολειτουργία ἐν Ἀραχόβῃ, μακάριση ἐν Ἀρτοτίνᾳ, σαραντάρι ἐν Κρήτῃ, συλλειτουργοὶ πολλοῦ). Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «τὶς μεγάλες σαρακοστάδες φκειάν'νι μακάρισ' (= μεγάλη λειτουργία), φκειάν'νι στάρ', ψ'χούδια (ψωμάκια) πᾶνι στ' ἐκκλησίᾳ καὶ κρασί στ' τσίσις, ρακὶ στὰ παγούρια, φασούλια... γιὰ σχώριον». Σαραντάρι ἐν Κρήτῃ εἶναι 40 λειτουργίαι εἰς τὴν σειρὰν «γιὰ νὰ μνημονεύουνε τὰ πεθαιμένα», Σαββατόχρονο δὲ εἰς τὴν Νάξον ἡ ἐπιμνημόσυνος λειτουργία, ἡ τελουμένη κάθε Σάββατον ἐπὶ ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τινός.

5. - Μνημόσυνα τελούμενα ἐκτάκτως κατόπιν ἐνιπνίου ἢ ὀπτασίας. Πρὸς τὰς φράσεις Κοτυωριτῶν τοῦ Πόντου: «ὁ σχωρεμένον ὁ πάππο μ' ἐροματιάσέ με» ἢ «ἴστεα ἐκάθουμνε κ' ἐπλεκα ἢ σχωρεμέντοια ἢ μάννα μ' ἔρθεν σ' ὀμματιά μ' ἀπάν' ἢ ἐφάνθε με».

6. - Πρόνοιαι περὶ τελέσεως μνημοσύνων καὶ κολούβων, περὶ ἀμοιβῆς ἱερέων κλπ. ἐξόδων ἐν διαθήκαις. Πρὸς τὰ ἱκανὰ ἐν διαθήκαις Χίου, τὸ ψυχομοίρι ἢ ψυχομερίδιον Κύθνου, γιὰ τὸ μακάριο Τήνου κλ.

β') *Γενικά μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν ψυχῶν (Ψυχασάββατα).*

1. — Ποῖα εἶναι τὰ Σάββατα τῶν ψυχῶν; Εἶναι τὰ Σάββατα τῶν Ἀπόκρεω ἢ τὰ πέντε πρῶτα Σάββατα τῆς Μεγ. Σαρακοσιῆς; Ποῖον ἐξ αὐτῶν θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν Σάββατον τῶν ψυχῶν;

2. — Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ψυχοσαββάτων (τὰ *Ψυχοπαράσκενα*) ἐπὶ τῶν τάφων ἢ κατ' οἶκον; Π.χ. κάμνουν κόλλυβα καὶ προσφορὰς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Σαββάτου καὶ διὰ τὸ μνημα. Εἰς τὴν Θράκην «μαγειρεύουν ριζόγαλο (κατὰ τὰ Ψυχασάββατα τῆς Ἀποκριᾶς) ἢ φασούλια καὶ λαθύρι, βάζουν μαῦρο πιπέρι καὶ μοιράζουν στὰ σπίτια γιὰ σχώρεση στὰ πιάτα. Θὰ πᾶνε καὶ στὴν ἐκκλησίᾳ κρασί καὶ τὸ μεριδοχάρτι». Εἰς τὴν Μάνην τὴν παραμονὴν τοῦ Ψυχοσαββάτου χύνουν ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι κρασί καὶ νερὸ ἢ θέτουν ψωμί, κερί, σπερνὰ καὶ συγχρόνως χύνουν κρασί καὶ νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο;

3. — Ποῖα ἡ ὀνομασίᾳ τῆς ἱεροτελεστίας, ποὺ γίνεται κατὰ τὰ Ψυχασάββατα; (*Συλλεῖτουργο, δωδεκαλείτουργο ἢ σκαυτέλι, σαραντάρι ἢ σαρανταλείτουργο κλ.*). Ποῖαι αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ Σάββατα ταῦτα; Π.χ. εἰς τὴν Χίον τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς «μοιράζουν εἰς τὴν γειτονίαν λιγάνες μὲ τυρὶ καὶ κρασί, γιὰ νὰ μακαρίσουν τὰ πεθαμένα». Εἰς τὴν Φιλιστοπόλιν μοιράζουν τὴν κρασοψηφιά, δηλ. τεμάχια ἀρνίου σχήματος ῥόμβου, ἐπιχρίσματα μὲ μέλι καὶ κανέλλαν καὶ διαβροχόμενα δι' οἶνον.

4. — Ποῦ τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς λέγεται τοῦ Ρουσαλιοῦ καὶ πῶς ἐορτάζεται; Ποῖαι δοξασφαίαι περὶ ψυχῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ; Ποῦ τὰ Ρουσάλια γίνονται τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου καὶ ποῖαν ἡμέραν ταύτης; Γίνεται τότε καμία πανήγυρις ἢ ἐπικρατοῦν ἔθιμα ἰδιόζοντα; Π.χ. εἰς τὸ Κωσταράζι Καστορίας «τῆς Πεντηκοστῆς σκύβουν στὴν ἐκκλησίᾳ, γονατίζουν, γιὰτὶ περνοῦν οἱ πεθαμένοι. Πρέπει νὰ σκύψουν μὲ κλεισμένα τὰ μάτια βάζουν στὰ μάτια φύλλα ἢ τριαντάφυλλα, γιὰ νὰ μὴ βλέπουν καθόλου· ἐπειδὴ, ἂν τὴν ὥρα, ποὺ περνοῦν οἱ πεθαμένοι, ἔχουν ἀνοιχτὰ τὰ μάτια, τοὺς γνωρίζουν, κλαῖνε καὶ λυπιοῦνται καὶ δὲ θέλουν νὰ πᾶνε μὲ τοὺς ἄλλους στὴ σειρά». Εἰς τὴν Φράγκαν, συνοικισμὸν ποιμένων παρὰ τὸ Αἶγιον, «ἡ ἐορτὴ τῶν Ρουσालιῶν ἐορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς οὕτω: Συναθροίζονται οἱ κάτοικοι ἀπὸ πρωίας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κομίζοντες τυρὸν καὶ κρέατα ἐψημένα κατατεμαχισμένα, ἐν οἷς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ σφαγέντος θύματος, ἰδίᾳ ἀρνίου, καὶ αὕτη ἐψημένη. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ἐξέρχονται οἱ ἐκκλησιασθέντες καὶ κἀκὶνται ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ σειρὰν καὶ κατὰ ἡλικίαν. Αἱ γυναῖκες τότε διανέμουν τὰ τεμάχια τοῦ κρέατος ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸν ὁποῖον δίδουν τὴν κεφαλὴν, εἰς δὲ τὸν κατόπιν τοῦ ἱερέως καθήμενον βοηθὸν αὐτοῦ ἢ

ψάλλτην δίδουν τὴν πλάτην. Κατόπιν ἄρχεται ἡ διανομὴ τοῦ τυροῦ». "Αν ἡκολούθει χορὸς ἢ διασκέδαισις δὲν ἐνεθυμεῖτο ὁ ἀνακοινώσας τὰ ἀνωτέρω (Λαογραφ. Δ', 324). Ποῦ ἄλλου συνηθίζεται ἡ ἐορτὴ αὕτη; Ποία ἡ ἔννοια τῆς φράσεως: «Τοῦ Ρουσαλιοῦ τὸ Σάββατο ποτὲ του νὰ μὴν ἐρθῇ» καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κάθε ἐργασίας κατὰ τὰ Ψυχασάββατα;

5. - Σκοπὸς καὶ ὠφέλεια τῶν μνημοσύνων κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ. Π.χ. «*Εὐτοῦνα πᾶνε κανίσκια στὸ Θεό. Τὰ παίρνει ὁ ἄγγελος καὶ τὰ πάει στὸ Θεό, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ. Ἀμα δὲν τοὺς κἀνῃς στᾶρι καὶ λειτουργία, ἐρχονται στὸν ὕπνο σου καὶ σοῦ τὰ ζητᾶνε*» (Κορώνη). «*Τὸ στᾶρι τὸ βράζουν, γιὰ νὰ χτυπήσῃ ὁ ἀγνὸς ἀπάνω στὸ Θεό*» (Καστορία). Εἰς τὰς Κυδωνίας τὰ σαράντα γίνονται 2-3 μέρες πρὶν, «*γιὰ νὰ πάῃ τὸ κόλλυβο στὸν ἄλλον κόσμον, πρὶν ἀπὸ τὸ νεκρό. Γιατὶ ὁ νεκρὸς γυρίζει 40 μέρες κι ἀπάνω στίς 40 πάει στὸν ἄλλον κόσμον καὶ βρίσκει τὰ κόλλυβα*». «*Ἀν περνοῦσαν οἱ κανονισμένες ἡμέρες (3, 9, 40), χωρὶς τὸ μνημόσυνο, ὁ πεθαμένος θὰ παῖρνει κι ἄλλο σπαιτικό του στὸν τάφο*» (Κοτύωρα).

γ') *Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς* (Χριστοῦ-γεννα, Πρωτοχρονιά, Μεγ. Παρασκευὴν, Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Σταυροῦ). Δέσεις (προσάνασμα) ἐπὶ τῶν τάφων, χοαὶ καὶ προσφοραὶ τροφῶν εἰς τοὺς νεκρούς ἢ εἰς πτωχοὺς. Π.χ. εἰς Πείσδερν Σιμόνης «*κάθε Μεγάλῃ Παρασκευῇ καθένας ποὺ εἶχε πεθαμένα ἔκαμν ἑπταστεφάνι, ἔπαιρνε καὶ μιὰ λαμπάδα μεγάλη μὲ κορδέλλα καὶ πααίναμε στὰ μνήματα καὶ ὅσην ὥρα λένε τὰ μοιρολόγια τοῦ Χριστοῦ, ἐμοιριολογούσαμε κ' ἐμεῖς, καθένας τὸ νεκρὸ του*». Εἰς τὴν Νίσυρον «*τὸ Μέγα Σάββατον λίαν πρωτὶ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου στολίζουν τὸν (ὑποτιθέμενον) νεκρὸν μὲ τὰ ἐναπολειφθέντα αὐτῷ ἐνδύματα ἐν τινι κεντρικωτέρῃ ὁδῷ, δι' ἧς μέλλει νὰ διέλθῃ ὁ Ἐπιτάφιος. Πέριξ τοῦ ὑποτιθεμένου νεκροῦ μητέρα, ἀδελφαὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι γυναῖκες συγγενεῖς μοιρολογοῦν*». Εἰς τὴν Καστανιὰν τῆς Λακεδαίμονος «*πλεῖσται οἰκαγένειαι μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως, παραλαμβάνουσαι μεθ' ἑαυτῶν ῥὰ πασχαλινά, τυρὸν καὶ ἄρτον, μεταβαίνουνσιν εἰς τὸ κοιμητήριον καὶ ἀποθέτουσι ταῦτα ἐκάστη ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἰδίων αὐτῆς οἰκείων. Τὰ τρόφιμα ταῦτα συλλέγουσιν ὕστερον πτωχοὶ καὶ παιδία*». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Μάνης τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα *παραστασίματα*: οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγούμενων σταυρῶν, οὓς φέρουν οἱ λεγόμενοι *σταυροφόροι* (οὗτοι δ' εἶναι οἱ συγγενεῖς τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων), καὶ σημαίων καὶ πολλοῦ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ κάμνουν δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὰ ἐπὶ τῶν τάφων ἄβγά, τὰ ὅποια θέτουν οἱ συγγενεῖς, λαμβάνουν οἱ

ἱερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι». Εἰς τὴν Θοράκην «ξημέρωμα τῆς Ἀναλήψεως πηγαίν'νε στὸ νεκροταφεῖο καὶ ρίχνουν ἐπάνω στοὺς τάφους ἓνα μαστραπᾶ νερό, δροσιὰ γιὰ τὶς ψυχές. Ὅλοι τῆς Ἀναλήψεως θὰ κἀν'νε γαλατόπιττες· τὶς πᾶνε στὴν ἐκκλησία καὶ τὶς προσφέρουν ὑπὲρ τῶν νεκρῶν». Εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸ Σάββατο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (τ' ἀεπνευμάτονος) πηγαῖναν οἰκογενειακῶς στὰ νεκροταφεῖα μὲ φαγώσιμα ἀπὸ τὸ πρωτὶ καὶ διημέρευαν ἐκεῖ». Περιγραφὴν νεκροδείπνων ἐν νεκροταφεῖῳ Κων/πόλεως τὴν 14 Σεπτεμβρίου βλ. ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ 1926 σ. 131 κέ.

δ') Τὰ κόλλυβα καὶ ὁ κολλυβόζωμος.

1. – Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι των καὶ ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των: Σπερνὰ ἢ κουκκιά ἐν Καλαβρύτοις, μπουλία, συχώρια καὶ σπερνὰ ἐν Ἀρκαδίᾳ, σχωρέτια παρὰ Σαρακατσαναίοις, πικρὰ ἐν Σίφνῳ· κολλυβόζουμο (Εὐβοία), κολλυβόχ'λε (Σκῦρος), τὸ ψυχὸ (Κυδωνία) κλ. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας «πλύνουν τὸ στάρι τρία νερὰ καὶ τὸ παστρεύουν τρεῖς φορὲς κατόπιν τὸ στήνουν καὶ βράζει· τὸ πρωτὶ τὸ στραγγίζουν σ' ἓνα πανέρι καὶ τὸ τραβῶνουν μὲ κρύο νερὸ γιὰ δροσιὰ τῆς ψυχῆς. Ὑστερα ἀνάβουν τὸ κερί βράζουν λίβανι στὸ λιβανιστήρι καὶ ἔπειτα τ' ἀπλώνουν σ' ἓνα τραπέζι ἢ καὶ χαλῶν πᾶντα σ' ἓνα παννὶ καὶ κάνουν τρεῖς μεταφοὶς καὶ παρακαλοῦν τὰ συχωρεθῶσι αἱ ψυχές. Ὑστερα ἐτοιμάζουν τὸ κόλλυβα μὲ τὴ ζάχαρη ἀνακατεύουν καὶ καρύδ', ἀλεύρι καβουρντισμένο στὸ φούρνο, ρόδι, ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες, κουκουράκια, ζαχαράτα κλ. Εἰς τὴν Τσανδῶ Θοράκης «τὸ κόλλυβο πὺν βράζει δὲν τὸ σκεπάζει γιὰ νὰ πάγ' ὁ ἀχνὸς στὶς ψυχές. Ὑστερα στρῶνε θλιμμένο τραπέζι καταγῆς καὶ φιλεῖνε ὅσες εἶναι ἐκεῖ, γιὰ νὰ δώσνε σχώρεση στὰ πεθαμένα». Εἰς τὴν Κορώνην «στὶς ὀχτὼ μέρες τὸ μεσημέρι, σὰ βράση τὸ στάρι, τὸ ἀπλώνουν. Ἐχουν ἐπάνω σ' ἓνα μεγάλο τραπέζι στρωμένο ἓνα σεντόνι καὶ ἀπλώνουν τὸ στάρι. Τὸ κάνουν σὰν ἄνθρωπο, χωρίζουν χέρια, πόδια, κεφάλι, καρφώνουν κ' ἐπάνω στὸ κεφάλι ἓνα κερί ἀναμμένο καὶ ὕστερα κάθονται γύρω καὶ τὸ μοιρολογᾶνε, σὰ νὰ εἶχανε τὸν πεθαμένο μπρὸς τους. Σὰν τελειώσῃ τὸ μοιρολόγι, συγγυρᾶνε τὸ στάρι: βάνουν μέσα σταφίδες, μαῖντανό, κανέλλα, ροιδιές κτλ. Στὶς σαράντα γίνεται τὸ μεγάλο μνημόσυνο. Πρέπει νὰ γίνων σαράντα πατήματα, (δηλ. μὲ τὴν σφραγίδα τῆς προσφορᾶς)· γι' αὐτὸ πλάθουν σαράντα προσκομιδάκια καὶ τὰ μεράζουνε σὲ σπῖτια φτωχικά, πὺν νὰ ᾔχουνε μικροῦλῖα πούναι ἀγγελουδάκια. Στέλνουνε καὶ στὸ νεκροθάφτη ἓνα πιάτο κόλλυβα καὶ τὸ προσκομίδι του». Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἐτοιμάζῃ κόλλυβα διὰ τὶς ψυχές, θέτει χωριστὰ μέρη ὀνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προφέρουσα ἐκάστου νεκροῦ τὸ ὄνομα:

Εἰς τὴν Χίον μέρος ἀπὸ τὸ στάρι τὸ βράζουν πολὺ, ρίχνουν μέσα καὶ σταφίδες, κῶπανισμένα ἀμύγδαλα, καρύδια, μέλι καὶ ζάχαρη, ἀνακατεύουν καὶ

λίγο αλεύρι και όλα ψήνονται μαζί και γίνονται χυλός. Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν Παρασκευὴ πρώτῃ τῶν Ψυχῶν ἔσμιγαν οἱ συγγενεῖς, 4-5 νοικοκυρές, ἔβαζε καθεμία λίγο σιτάρι καὶ ἔψηναν μαζί τὰ κόλλυβα· μετὰ τὸ ζουμι ἔκαναν τὸ ψυχό: ἔβαν μέσα ζάχαρη, αλεύρι, καρύδια, κουκουνάρια και γίνονταν πηχτό».

Πότε και εἰς ποίους μοιράζεται ὁ χυλός τῶν κολλύβων;

2. — Ὁ δίσκος τῶν κολλύβων και ὁ στολισμὸς αὐτοῦ. Ποῖα δοχεῖα μεταχειρίζονται διὰ τὰ κόλλυβα και πῶς λέγονται κατὰ τόπους; Π.χ. *νάπφος* ἐν Ἀμοργῷ λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, μονοκόμμη, ἐντὸς τῆς ὁποίας θέτουν τὰ κόλλυβα. Ἐν Ρόδῳ διὰ τὰ κόλλυβα μεταχειρίζονται χαλκίνους ταβάδες, οἱ ὁποῖοι λέγονται *ροχιοί* ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των ἀπεικονίζονται ὁ Ἀδάμ και ἡ Εὐα, τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ και ὁ Ἄδης. Ἄλλοι τὰ κόλλυβα τὰ μεταφέρουν εἰς ἕνα πανέρι ἢ κάνιστρον, τὸ ὁποῖον εἰς μερικά μέρη «*ντύνουν* ἀπὸ ζῶ με παννὶ ἄσπρο, ἂν εἶναι νέος ὁ πεθαμένος, ἢ με μαῦρο, ἂν εἶναι ἡλικιωμένος». Εἰς τὴν Καλλιπόλιν «ἡ ζωγραφία τῶν κολλύβων λέγεται *στόρισμα*· καθεὶς ἐκ τῶν παρισταμένων θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κολλύβων ζάχαριν χρωματισμένην, μετὰ τὴν ὁποίαν στέλλει εἰς τὸν πεθαμένον *χαιρετίσματα*».

3. — Τὰ ζωντανὰ κόλλυβα ἢ *σπερνά* ποὺ στέλλουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὰς ἑορτάς, διὰ νὰ μνημονεῦθῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἑορτάζοντος. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Δωρίδα καὶ ἄ. «τὰ σπερνά γιὰ τοὺς ζωντανούς τὰ βάνουν δεξιὰ τῆς ὥραίας Πύλης, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· γιὰ τοὺς πεθαμένους τὰ συχώρια τὰ βάνουν ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ». Ποῦ ἄλλοι συνηθίζεται τοῦτο;

ε') *Μεριδοχάρτι ἢ ψυχοχάρτι ἢ ἀναματολόι*.

Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «εἶχαν ἕνα τετραδιάκι μικρὸ μ' ἕναν σταυρὸ ἀπὸ ζῶ καὶ ἔγραφαν μέσα τὰ ὀνόματα τῶν πεθαμένων ὅλης τῆς οἰκογενείας. Τὸ εἶχαν φυλαγμένο στὸ εἰκονοστάσι. Ἀμα ἦτανε καμιά ἡμέρα τῶν νεκρῶν ἢ εἶχαν λειτουργία, ἔπαιρναν και τὸ ἀναματολόι, τὸ ἔδιναν στὸν παπᾶ καὶ ἐμνημόνευε τὰ πεθαμένα». Ὑστερα τὸ ἔπαιρναν πίσω και τὸ φυλάγανε στὸ εἰκονοστάσι».

ς') *Ψυχοκέρι ἢ νεκροκέρι*.

Τρόπος παρασκευῆς και χρῆσις. Π.χ. εἰς τὴν Χαλκίδα «ὅσες ψυχὲς λείπουν ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅσους γράφουν δηλ. στὸ ψυχοχάρτι (τὸ ρουνό, τὴ ρουνά, τὸν πατέρα, τὴ μητέρα κλπ.), τόσες μπαμπακερὲς κλωστὲς διάζονται, ὅπως διάζονται τὸ παννί, και κάθε μιὰ τὴν ὀνοματίζουν: αὐτὴ εἶναι τοῦ πατέρα, αὐτὴ εἶναι τῆς μάνας κτλ. Ὑστερα ὅλες μαζί τις κλωστὲς αὐτὲς τις στρίβουν και τις βουτοῦν σὲ ἀναλυμένο κερί και κάνουν ἕνα τουπάκι (κουβάρι) ὡς μισὴ ὀκά, τὸ ψυχοκέρι.

Αὐτὸ τὸ ψυχοκέρι τὸ ἀνάβουν στὴν ἐκκλησία σὲ ὅλους τοὺς ἑσπερινούς καὶ τὶς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Σαρακοστής, μὰ καὶ κάθε φορὰ πὺν θὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία τὸ παίρνουν μαζί τους καὶ τὸ ἀνάβουν, ἢ ἂν μείνουν σπίτι τους τὴν ὥρα τοῦ ἑσπερινοῦ, τὸ ἀνάβουν μπρὸς στὸ εἰκονοστάσι καὶ τὸ ἀφήνουν νὰ κάψῃ ὡς μία σπιθαμὴ ἐπάνω-κάτω καὶ ὕστερα τὸ φυλᾶνε». Εἰς τὴν Ὑδραν τὴν Μεγ. Πέμπτην καὶ τὴν Μεγ. Παρασκευὴν «δλα τὰ σπίτια στέλνουν ἀπὸ μιὰ λαμπάδα γιὰ τὶς ψυχές πὺν ἔχει τὸ καθένα τους». Εἰς τὴν Κορώνην «ὅταν ἀνάβουν τὸ κερί τους ἀπὸ τ' ἅγιο φῶς, ὅσοι ἔχουν πεθαμένο, πηγαίνουν καὶ ἀνάβουν κι ἀπὸ ἓνα κερί γιὰ κάθε πεθαμένο μπροστὰ στὸ Χριστό, γιὰ νὰ κάνῃ κι αὐτὸς Ὑνάσταση στὸν Κάτω κόσμος».

5') Πένθη.

α') Τὸ πένθος τῶν οἰκειῶν. Ἐκδηλώσεις καὶ διάρκεια πένθους.

1. - Ἐνδείξεις πένθους περὶ τὴν κόμην καὶ τὴν στολὴν. Ποῦ συνηθίζεται (ἢ συνηθίζετο) ἡ σύζυγος, ἡ μητέρα καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ ν' ἀποκόπτουν τὴν κόμην των, νὰ μὴν ἀλλάσσουν ἀποκορύφοντα ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ ἐπὶ 40 ἡμέρας, καὶ φοροῦν ἀνὰ στροφὰ τὰ φορέματά των ἐπὶ τίνες ἡμέρας; Π.χ. εἰς Πετρίδαρε Σμύρνης (ὡς καὶ εἰς Σφακιὰ καὶ Κορίνθον), μόλις «πέθαινε ὁ ἄνθρωπος, ἂν ἦτανε νέος, ἢ χήρα γυναῖκα του ἢ ἡ μάνα του ἤκόβανε τὰ μαλλιά τους. Ἀκόμα, ἅμα ἦτανε νέος, ἤβάφανε πουνκάμισο καὶ βρακί καὶ τὰ φοροῦσανε τρία χρόνια. Βάφανε μαῦρα καὶ τὰ τραπεζομάντηλα καὶ τὰ μπαουλοσκεπάσματα». Εἰς τὸ Γαρδίκι Λαρίσης (ὡς καὶ εἰς τὰ Σφακιὰ) οἱ ἄνδρες φοροῦν 40 ἡμέρας ἀνάποδα τὰ φορέματά των, ὕστερα μαυροφοροῦν. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὰ παλιὰ χρόνια οἱ γυναῖκες δὲν ἄλλαζαν ἓνα χρόνο γιὰ θλίψη, τώρα τὸ φυλᾶνε μόνο 40 μέρες. Οἱ ἄντρες στὴ θλίψη φοροῦνε τὸ μαντήλι μαουλίκα (= γυναικεῖα, δηλ. διπλωμένο τριγωνικὰ καὶ δεμένο κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι)». Τοῦναντίον εἰς τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τῆς Θεσπρωτίας αἱ γυναῖκες πὺν πενθοῦν φοροῦν τὸ σιγγούρι ἀνάποδα καὶ δένουν ἔτσι τὸ μαντήλι, ὥστε ὀλόκληρος ἡ κεφαλὴ των μένει ἀκάλυπτος, δηλ. τὸ δένουν ὡς ζώνην περὶ τὸ μέτωπον, σχηματίζουσαι ὀπισθεν κατὰ τὸ ἱνίον κόμβον, ἐκ τοῦ ὁποίου κατέρχονται τὰ ἄκρα. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν κηδεῖαν φοροῦν «τὰ πῶ καλὰ τους ρούχα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πολύχρωμα, καὶ εἰς τὸ κεφάλι θὰ βάλουν ἀπαραιτήτως ἄσπρο φοινίτσι. Ἀπὸ αὔριο ὁμως τὰ βάφουν δλα ἴσαμε τρία χρόνια». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί, «ἡ χήρα παρακολουθοῦσα τὴν κηδεῖαν (τοῦ ἀνδρός της) ἐνδύεται νυμφικῶς καὶ στολίζεται δι' ἀνθέων».

2. - Ἀλλαι ἐνδείξεις πένθους. Πένθος εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ (τὸν

καθρέπτην, τὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας), τὴν ἀλληλογραφίαν κλπ. Εἰς τὴν Ὑδραν «μπογιατίζουνε μαύρη τὴν δξώπορτα καὶ τὸν τοῖχο τοῦ δρόμου σὲ ὕψος ἑνὸς μέτρου τοῦλάχιστον». Ὅμοίως εἰς τὴν Ἰκαρίαν βάφεται ὅλη ἡ οἰκία ἔξωθεν μαύρη ἢ τοῦλάχιστον χαράσσεται ἐπὶ τῆς ἔξωτερικῆς τῆς ὄψεως ταινία μαύρη. Εἰς τὴν Σκῦρον «ὥς νὰ περάσουν τρία χρόνια δὲν ἀσβεστῶνουν καὶ δὲν ἀποσαίρουν τὰ σπίτια καὶ ὅσο βαστᾷ τὸ πένθος σκεπάζουν τοὺς καθρέφτες». Εἰς τὴν Θράκην «τὸ γράμμα πὺν θὰ στείλουν καίουν τὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ καὶ τοῦ φακέλλου». Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κόπτουν οἱ πενθοῦντες τὴν χαίτην τῶν ἵππων τῶν;

3. - Διάρκεια πένθους. Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «οἱ χαροκαμένες ἔνα χρόνο δὲν βγαίνουν πονθενά, οὔτε στὴν ἐκκλησία δὲν πήγαιναν κ' ἕνα χρόνο τίς μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα, Ἀρχιχρονιά, Πάσχα, δὲν κάνανε χριστόψωμα, οὔτε γλυκά, οὔτε κολλίκια τὸ Πάσχα. Τὰ μαῦρα τὰ φοροῦσαν τρία χρόνια. Σαράντα μέρες οἱ χαροκαμένες δὲν ἔτρωγαν κρέας, μόνον ψάρι, γιατί ἔλεγαν πὼς τρῶνε τ' ἀπεθαμένον τὰ κρέατα».

β') Συμμετοχὴ γειτόνων καὶ φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, δῶρα, εὐχαί.

Π. χ. εἰς τὰ Σαρακὰ οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς «κατορθάφουν τὴν στολὴν τῶν». Εἰς τὰ Κετῶρα «γυναῖκες ἡλικιωμένες, φίλες ἢ γειτόνισσες, μένανε καὶ κοιμόντανε μὲ τὴν χήρα, πὺν πενθοῦσε, ἕντα μέρες τοῦλάχιστον, γιὰ νὰ τὴν παρηγοροῦν καὶ νὰ τῆς κρατοῦν συντροφιά». Εἰς τὰς Κυδωνίας «κ' οἱ γειτόνισσες 40 μέρες δὲν πήγαιναν στὴν ἐκκλησία. Καὶ τίς γιορτές, πὺν οἱ χαροκαμένες δὲν κάνουν γλυκά οὔτε βασιλόπιττα, τοὺς πηγαίνουν ἀπέξω οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι».

Ζ') Τελευτὴ παίδων.

α') Συνήθειαι κατὰ τὴν θάνην καὶ τὴν κηδείαν βρέφους ἢ νηπίου.

Π. χ. εἰς τὴν Ἠπειρον «ἅμα πεθάνῃ μωρό, τὸ παίρνει ἡ νοῦα καὶ τὸ πάει στὴν ἐκκλησία καὶ ἀπὸ κεῖ πάλι μόνῃ τῆς σιὸ νεκροταφεῖο καὶ τὸ θάφτει ὁ παπᾶς». Εἰς τὴν Μεθώνην «σὲ μικρὸ παιδί, ἂν τύχῃ καὶ πεθάνῃ, οὔλα τὰ ἔξοδα, ροῦχα, κεριά, παπάδες, εἶναι τοῦ ρουνουῦ. Λένε πὼς πάει τὸ παιδάκι καὶ τοῦ ἐτοιμάζει τὴ θέση του στὸν παράδεισο».

β') Γίνεται *μνημόσυνον* δι' ἀποθανὸν νηπίου; Π. χ. εἰς τὴν Σιγὴν Βιθυνίας «ἅμα πέθαινε μικρὸ παιδί, δὲν τοῦ ἔκαναν μνημόσυνα. Μονάχα στὰ σαράντα ἔκαναν ψωμάκια μικρά, τὰ σφράγιζαν μὲ τὸ σουφραῖστο (- σφραγιδα) καὶ τὰ μοίραζαν στὰ παιδιά. Αὐτὰ ἦταν τὰ λειτουργοῦδια».

γ') Ἀνακομιδὴ. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «τὰ πρῶτα παιδιά κάθε οἰκογενείας,

διαν τὰ θάψουν, δὲν τὰ ξεθάπτουν, γὰρ νὰ κρατᾶν τὴν πλάκα τους καὶ νὰ μὴν πάρουν καὶ ἄλλα παιδιὰ τῆς οἰκογενείας στὴ μαύρη γῆ».

Η') Τελευτὴ ἱερέων.

Ποῖοι ἐνδύουν τὸν ἱερέα καὶ εἰς ποίαν στάσιν τὸν θάπτουν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σπάρτην «ἄμα πεθάνῃ παπᾶς, μπαίνουνε μέσα τρεῖς παπάδες καὶ τὸν ἀλλάζουνε. Κλειοῦνε· δὲν κάνει νὰ μπῇ κανεὶς ἄλλος· δὲν κάνει νὰ τὸν δῇς πεθαμένο. Τὸν κηδεύουν σκεπασμένο». Εἰς μερικά χωρία τῆς Κρήτης «ἄμα ἐτοιμάζαν τὸ νεκρὸ, ἐπιναν γύρω του οἱ ἐφτά παπάδες κ' ἡ παπαδιά μπροστὰ καὶ ἔκαναν τὸν «ἀγγελικὸ χορό». "Εὐαλλαν τὰ εὐλογητάρια καὶ σήκωναν τὸν παπᾶ μὲ τὴν καρέκλα τέσσερεις παπάδες». Εἰς τὴν Κορώνην «τὰ πρῶτα χρόνια τοὺς παπάδες τοὺς θάπταν καθιστοὺς. Τώρα ρωτοῦν τὴν παπαδιά, ἂν θὰ ξαναπαντρευτῇ ἂν πῇ ναί, τὸν θάπτουν ἴσιο, ὅπως καὶ τοὺς κοσμικοὺς· ἂν πῇ ὄχι, τὸν θάπτουν καθιστό, ὅπως τὸν θάπτει». Ὅμοιως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν, «ἂν αἰμὸς ἡ παπαδιά ἀργότερα ἀλλάξῃ ἰδέα καὶ πάρῃ τὴν ἀπόφαση νὰ παντρευτῇ, πρέπει νὰ πάῃ στὸ μνήμα καὶ νὰ τὸ κλωτσήσῃ τρεῖς φορές. Ἐπὶ ὁ παπᾶς ξεδροσιάζεται».

Θ') Ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων.

(Τὸ ξέχωμα ἢ ξεχωμάτισμα, τὰ ξεχώσματα, τὸ ξεχώνιασμα).

1. — Μετὰ πόσα ἔτη καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν γίνεται ἡ ἀνόρυξις τοῦ τάφου; Αἱ σχετικαὶ περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν δοξασαί. Π.χ. εἰς τὴν "Υδραν ἡ ἀνακομιδὴ γίνεται ἢ «στὰ τρία ἢ στὰ πέντε χρόνια. Προτιμᾶνε δὲ ἡμέρα Σάββατο, γιατί λένε πῶς τότε ἔχουνε οἱ ψυχές πὺ ἀνάπαυση». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ξεχώνουν» στὰ δυὸ χρόνια, στὰ τρία τὸ πολὺ. Δὲν κάνει νὰ μπῇ στὰ τέσσερα μὲ κανέναν τρόπο. Καμπόσοι τοὺς βγάζουν καὶ στὸ χρόνον ἐπάνω, γιατί λένε πῶς, ἄμα ἔχῃ κανεὶς καλὴ ψυχὴ, λειώνει γλήγορα κι ὅσο μένει μέσ' στὴ γῆς τότε βαραίνει τὸ χῶμα, ποὺ τὸν πλακώνει». Τοῦναντίον εἰς Τσανδῶ Θράκης τοὺς ξεχωματίζουν στὰ ἐπὶ χρόνια τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι». Θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων καὶ διατί;

2. — Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου. Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «ὅταν ἀνοίγουνε τὸ μνήμα, παίξει πρῶτα ὁ παπᾶς τέσσερεις σκαπεθιές. Ὅποιος θέλει νὰ θωρῇ τὸ ἀποθαμένους (δηλ. τίς ψυχές τῶν νεκρῶν) πιάνει ἀπὸ τὴν πρώτη σκαπεθιά τοῦ παπᾶ μιὰ χουφθιά χῶμα καὶ τὸ ρίχνει μπροστὰ του ἢ πίσω του».

3. — Ἡ τελετὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ὁσίων. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ ὁσά; Εἰς τὸ δάτιεοφυλάκιον (κοκκαλίστρα ἐν Ἀβίᾳ Μάνης) ἢ ἐπαναθάπτονται εἰς τὸν τάφον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Τσανδῶ Θωράκης «οἱ συγγενεῖς τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μέσημέρι παίρνουν τὸν παπᾶ καὶ πάνε στὸ κοιμητήριον, δίνε τρισάγιο καὶ τὸν ξεχωματιάχνε. Πλένουν τὰ κόκκαλα μὲ κρασί καὶ τὰ βάζουν σὲ πανέρι σκεπασμένο μὲ ἄσπρο μπόγο καὶ τὰ πάνε στὸ σπίτι. Συγγενεῖς καὶ γειτόνοι πάνε ἐκεῖ κεριά, λουλούδια, θυμιάμα, ὅπως καὶ στὸν νεκρὸ καὶ κάνουν κόλλυβα. Τὸ βράδυ τρεῖς, τέσσερεις γυναῖκες παίρνουν τὸ πανέρι καὶ πάνε στὴν ἐκκλησίᾳ καὶ τ' ἀφήνουν ἔξω ἀπ' τὰ Δημόθυρα, μπροστὰ στὴν καντήλα τοῦ Χριστοῦ θὰ κοιμηθοῦν μιὰ βραδεὶά στὴν ἐκκλησίᾳ καὶ τὸ πρωτὶ μετὰ τὴν λειτουργίᾳ τὰ κάμνε κηδεῖα. Ὁ παπᾶς φορεμένος θὰ τὰ διαβάσῃ καὶ μὲ τὰ ἐξαπέρυγα, τίς ψαλμωδίες καὶ μὲ ὄλο τὸ πλῆθος θὰ πάνε στὸ νεκροταφεῖο καὶ θὰ τὰ ταφιάσνε στὸν ἴδιον τάφον. Θὰ μοιράσνε καὶ κόλλυβα καὶ ψωμί». Εἰς τὸ Χατζηγύριον Κεσσάνης «τὸν πεθαμένο τὸν ξεχώνουν τὸ Σάββατο τῶν ἑνῶν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὰ ὁσά τὰ πλένουν μὲ κρασί, τὸ δὲ κρανίον τὸ δένουν μὲ ἄσπρον κεφαλόδεμα καὶ τὸ στοιάζουν μὲ λουλούδια τῆς ἐποχῆς, τὸ βάζουν μέσα σὲ κόκκινο μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὴν οὐκλήρᾳ καὶ ὁ παπᾶς τὸ τρισαγιάζει. Ἐπειτα μοιράζουν κομμάτια γαλατόπιττα καὶ κρασί καὶ μακαρίζουν». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλου;

4. — Τί πιστεύουν, ἂν ὁ πεθαμένος εὐρεθῇ ἄλειωτος (ἀδέξις ἐν Λακωνίᾳ); Πρὸβλ. τὴν φράσιν «δὲν τὸν δέχτηκεν ἡ γῆ». Τί συνηθίζουν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει; Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «στὰ μνήματα τῶν ἄλειωτων κάνουνε ἐφταπάπαδο· ἐφτὰ παπάδες γονατίζουν ἀπάνω στὸν τάφον, πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος καὶ διαβάζουνε εὐχές, γιὰ νὰ λειώσῃ ὁ ἄλειωτος». Εἰς τὴν Σκύρον «ἔβαζαν ἄλλοτε τὸν νεκρὸ μέσα σ' ἕνα τσουβάλι ἢ σ' ἕνα στρωματόντυμα καὶ τὸν γύριζαν 40 μέρες σὲ 40 ἐκκλησίες, ἔστηναν τὸν νεκρὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν λειτουργοῦσαν σαράντα φορὲς γιὰ νὰ λειώσῃ».

5. — Μαντικὴ ἐκ τῶν λειψάνων. Π.χ. ἂν τὰ κόκκαλα εἶναι κίτρινα, ἦταν καλὸς ὁ ἄνθρωπος (Σπάρτη). Τοῦ ἐπιόρκου ἡ χεὶρ εὐρίσκεται ἄλειωτη, τοῦ συκοφάντου αἱ τρίχες ἄλειωτοι κτλ.

6. — Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν. Π.χ. ἂν ἕνας δυστυχῇ συνεχῶς μετὰ τὸν θάνατον πατρός, μητρὸς ἢ ἄλλου στενοῦ συγγενοῦς, πιστεύεται ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ πατρικῆς ἢ ἄλλης ἀρᾶς· διὸ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὸ ἐκ τῆς πλύσεως τῶν ὁσίων ὕδωρ δίδεται εἰς τὸν δυστυχοῦντα, ἵνα πῇ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου (Ἀδριανούπολις).

Ι') Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. - Τὸ μοιρολόγημα καὶ τὸ μνημόσυνον τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος.

Π. χ. εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «διὰ πεθάν' κανεὶς μακριὰ, βάζουν τὰ ροῦχα του καὶ τὴ φωτογραφία του καὶ τὸν καταλογιάζουν». Ὅμοίως εἰς τὴν Μάνην «τὸ ἔχουνε συνήθειο, σὰν πεθάνῃ κανεὶς στὴν ξενιτειά, διὰ θὰ τοῦ κάμουν τὶς σαράντα, νὰ βάλουνε τὰ ροῦχα του κάτω, νὰ τὰ στολίσουνε καὶ νὰ τὰ μοιρολογήσουνε, σὰν νὰ ἔχουνε τὸν ἴδιο τὸν πεθαμένο μπροστά τους».

2. - Κηδεῖα ξένου. Διάφοροι συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Ἱεράπετραν «ἅμα εἶναι ξενομπάτης (= ἀπὸ ξένο χωριὸ) ὁ ἀποθαμένος, τοῦ ρίχνανε λεφτὰ σὶν τάφο, γιὰ νὰ πλερώσῃ τὸ χῶμα πὺν τὸν σκεπάζει, γιὰ νὰ μὴν τοῦ εἶναι βάρος στὴν ψυχῇ». Ξενοταφεῖδ ἐν Κρήτῃ ὁ ἰδιαιτέρος χῶρος, ὁ πρὸς ταφὴν τῶν ξένων.

ΙΑ') Δοξασίαι καὶ παραδόσεις περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ περὶ ᾿Αδου.

1. - Ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν. Π. χ. ἐπὶ τὴν στιγμὴν πὺν ἀποθνήσκει ὁ ἀσθενής, ἡ ψυχὴ του μεταβαίνει εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ εἰς τοὺς στενοὺς φίλους καὶ κοῦει τὴν θύραν ἣ ἐκπέμπει ἀναρτῶν φωνήν. Τοῦτο λέγεται *πορφάρις*: ἔκαμε *πορφάριον*, λεγουν. Οἱ ἀκούοντες τὸν κρότον ρίπτουν τεμάχιον ἄρτου (Μάνη). «Ὅταν ἀκούεται λιβανὶ ἄσπρὸ ὁρόση, χωρὶς νὰ ἔχουνε λιβάνι βαρμένον, περνᾷ ἀποθαμένος κι ὅλοι λένε: Ὁ Θεὸς σὺνέλασεν τὸν πὺν περνᾷ» (Ἱεράπετρα). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν πιστεύουν ὅτι «ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται πολλὰς φορὰς σὰ μνῆρα καὶ τὴν βλέπουν μόνον οἱ καθάροί. Αὐτὴ ἡ μνῆρα εἶναι ἄσπρη, σὰν τὴ μελισσούλα». Εἰς τὴν Καστορίαν «μέσ' στὶς 40 μέρες περιμένουν ν' ἀκούσουν βήματα, πόρτες, γιὰ θὰ ῥθῇ ὁ νεκρὸς νὰ γυρίσῃ ὅλο τὸ σπίτι, δὲν ἀφήνει ἄκρη. Μετὰ 40 μέρες φεύγει πὰ ἡ ψυχὴ γιὰ τὸν ἄλλον κόσμον». Αἱ σχετικαὶ διηγήσεις.

2. - Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες. Βρέφη ἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα. Παραδόσεις περὶ βρικόλακων. Τί εἶναι οἱ βρικόλακες; Πῶς ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποίας βλάβας προκαλοῦν εἰς αὐτούς, εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ, εἰς τὰ πρόβατα, εἰς τὰ σπαρτὰ κτλ.; — Ποῖα μέσα μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι, διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐπὶ ἥρειαν τοῦ βρικόλακα; Ἐξορκισμοί, καρφώματα, ἔχρωμα καὶ ἔξορισμός ἢ καῦσις τοῦ πτώματος.

3. - Δοξασίαι περὶ νεκρῶν καὶ ᾿Αδου. Π. χ. «Στὶς τρεῖς ἡμέρες πὺν θὰ θάψουνε τὸν ἄνθρωπο πάει τὸ φίδι καὶ τοῦ βγάνει τὰ μάτια καὶ τὰ τραῖε (Κορώνη). «Στὸν ἄλλο κόσμον οἱ ψυχὲς πίνουν τὸ νερὸ τ' Ἀλήσμονα καὶ ξεχνοῦν τὰ περασμένα δὲ γνωρίζουν καθόλου ἢ μιὰ τὴν ἄλλη» (Σκυρος).